

AUDİT

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR Cild 18, №4, 2017

BU SAYIMIZDA

AUDİT, UÇOT VƏ STATİSTİKA

Əliyev Ə.İ. dos.

Firmanın innovasiyalı inkişafında qeyri-maddi aktivlərin rolunun qiymətləndirilməsi 3

Hacıyev A.Ə. fiz.riy. e.d., Məlikli C.G.

Maliyyə hesabatlarının uzlaşmasında daxili nəzarətin optimal avtomatlaşdırılması..... 9

BÜDCƏ, MALİYYƏ VƏ KREDİT

Həsənov İ.C. dos.

Məhdud maliyyə resursları şəraitində investisiyaların qiymətləndirilməsi..... 19

Allahverdiyeva A.X. dissertant

Banklarda problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi..... 31

Rəhimova A.E.

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində dünya ölkələrinin kiçik və orta sahibkarlığı dəstəkləməsində müxtəlif yanaşmalar..... 41

BAZAR İQTİSADIYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Verbytska A. PhD in Public Administration, Khalilova I. MA in Economics

Improvement of public policy in the sphere of higher education funding as the mechanism of providing national economy efficiency..... 49

Əliyev T.Q. dos.

Əmək bazarının formalaşması və səmərəli məşğulluq arasında qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətləri.. 55

Hacıyeva N.Q. i.f.d.

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin əsasları və göstəriciləri..... 64

Мельник О.Г. аспирант

Европейские принципы государственной поддержки процесса социализации людей с инвалидностью..... 74

Abdullayeva E.C. müəllim

Beynəlxalq təcrübədə aqrar sahibkarlıq..... 81

Qafarlı Q.N. müəllim

Azərbaycan Respublikasının ixrac imkanları və ixrac potensialının stimullaşdırılmasının bəzi aspektləri..... 88

Bağırzadə Ə.G. doktorant

Emal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyətində şəhər bələdiyyələrinin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri..... 97

İsmaylova L.F. dissertant

Sahibkarlığın inkişafı və onun monitorinqinin təşkili məsələləri..... 104

HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ

Qəribov A.H. i.f.d., dos.

Müasir mərhələdə Naxçıvan ərazi-istehsal kompleksinin idarə edilməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi..... 112

Lətifov K.F. dissertant

Çirkli pulların yuyulmasının ölkələrin iqtisadiyyatına təsiri..... 120

Hüseynov N.H.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri 128

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (**Qeydiyyat № B 80**).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”na salınmışdır.

Baş redaktor: i.e.d., prof. İBAD MUSA OĞLU ABBASOV

Məsul katib: i.f.d. ARZU VİLAYƏT QIZI İSGƏNDƏROVA

R e d a k s i y a h e y ə t i:

ZİYAD SƏMƏDZADƏ
i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü

CƏMİLƏ NAMAZOVA
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

AKİF MUSAYEV
i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü

VİTALİ İVAŞKEVİÇ
i.e.d., prof., Kazan Federal Universiteti,
Rusiya Federasiyası

SƏLİM MÜSLÜMOV
i.e.d., prof., Bakı Biznes Universiteti

LORENZO VENZİ
prof., Tuscia Universiteti, İtaliya

SÜLEYMAN QASIMOV
i.e.d., Bakı Biznes Universiteti

SERGEY ŞKARLET
prof., Çerniqov Milli Texnologiya Universiteti,
Ukrayna

ƏLİCAN BABAYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

MARIUS DAN QAVRİLETEA
prof., Babeş Bolyai Universiteti, Rumıniya

SAKİT YAQUBOV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

BADRİ QEÇBAYA
prof., Batumi Dövlət Universiteti, Gürcüstan

SİFARİZ SƏBZƏLİYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

Redaksiyanın ünvanı: Bakı – AZ1011, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: audit.journal@bbu.edu.az

«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
© Biznes Universiteti, 2017

*Əliyev Əli İmaş oğlu, dos.
Bakı Biznes Universiteti
H.Zərdabi küç. 88a
fyi.s@mail.ru*

UOT - 658.511; 658.274; 338.46

FİRMANIN İNNOVASIYALI İNKİŞAFINDA QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏRİN ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: qeyri-maddi aktivlər, intellektual kapital, dəyərin yaradılması, kompaniyanın dəyəri, fundamental dəyər, model.

Ключевые слова: нематериальные активы, интеллектуальный капитал, создание ценности, ценность компании, фундаментальная ценность, модел.

Keywords: intangible assets, intellectual capital, creating value, the value of a company, the fundamental value, model.

Qloballaşmanın müasir səviyyəsində bir çox dünya ölkələrinin innovasiya yönümlü inkişafının təmin edilməsində innovasiyanın və elmtutumlu texnologiyalar bazarının formalaşmasının rolunu danmaq qeyri-mümkündür. Belə ki, innovasiya sektoruna aid edilən informasiya və informasiya texnologiyaları sferasının fəaliyyət həcmi və miqyası, onun inkişaf dinamikaası son dövrlərdə dəfələrlə artmışdır və inkişaf etmiş dünya ölkələrinin ümumi məhsulunun təxminən 45-65% -ni təşkil edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın inkişaf tempi və səmərəliliyi digərlərinə nisbətən daha yüksəkdir [3]. Ona görə də həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan innovasiya proseslərini fəallaşdıran amillərin aşkar edilməsi vacibdir.

Ənənəvi olaraq firmanın ən mühüm resursları kimi onun maddi aktivləri hesab edilmişdir. Məhz onlar firmaların rəqabət üstünlüyünün təmin edilməsinin və bazar dəyərinin yaradılmasının əsasında dururdu. Sözsüz ki, indiyə qədər bu resurslar firmaların rəqabətqabiliyyətliyində mühüm rol oynayır. Lakin buna baxmayaraq daimi və dinamik dəyişən mühit şəraitində son dövrlərdə müxtəlif biznes sahələrində fəaliyyət göstərən firmalar rəqiblər üzərində üstünlük əldə etmək üçün qeyri-maddi aktivlərdən istifadəyə üstünlük verirlər.

Ölkədə bu məsələnin aktuallığı iki kontekstdə diqqəti cəlb edir. Birincisi, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında strateji yönün innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasıdır. Belə ki, həmin konsepsiyada qeyd edilir ki, uzunmüddətli davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək, “bilik iqtisadiyyatı” nı formalaşdırmaq, elmtutumlu texnologiya, məhsul (işlər, xidmətlər) yaradılmasını sürətləndirmək məqsədi ilə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi əsas istiqamətlərdən birini təşkil edəcəkdir [8]. İkincisi, müasir dövrdə ölkədə və dünya təcrübəsində biznesin təşkilinə keyfiyyətə yeni yanaşmanın olmasıdır. Belə şəraitdə biznesin müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən biznes strukturlarının strateji idarəetməsində qeyri-maddi aktivlər (QMA) başlıca amilə çevrilir. Qeyri-maddi aktivlər bazar iqtisadiyyatının güclü vasitəsidir. Deməli, daimi və dinamik dəyişən mühitdə rəqib bazar subyekti üzərində üstünlük əldə etmək üçün firma özünün əmlakında qeyri-maddi aktivlərin payına, onlardan intensiv istifadə səviyyəsinə və əldə edilən iqtisadi səmərəyə xüsusi diqqət yetirməsi zəruridir. Bu növ aktivlər firmanın dayanıqlı dəyərinin yaradılmasının əsas mənbəyi və innovasiyalı inkişafın mühüm göstəricilərindən biri kimi çıxış edir.

Təcrübə göstərir ki, firma tərəfindən bazarın tələblərinə cavab verən və mövcud resurslardan maksimum səmərəli istifadəyə imkan verən strategiyanın tətbiqi bazarda yüksək nəticələrə nail olmağa şərait yaradır. Texnoloji dəyişikliklər və biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid investorların dəyərin qiymətləndirilməsinə yanaşmalarını dəyişmişdir. Müasir şəraitdə bazarda strateji mövqeyin qorunub saxlanması və uğurlu maliyyə nəticələrinə nail olunması daha çox qeyri-maliyyə göstəriciləri ilə bağlıdır. Ona görə də maliyyə menecerləri və investorlar qeyri-maliyyə aktivlərinin tərkibini və strukturunu, həmçinin onların firmanın dəyərinin yaradılmasına təsirini daha dəqiq anlaması zəruridir.

Müasir mərhələdə QMA istifadə edilməsinin üstünlüyü aşağıda qeyd edilənlərlə əlaqələndirmək olar:

- daxili və xarici bazarda sabitliyin təminatı;
- əlavə gəlirin əldə edilməsi;
- investisiya cəlbəediciliyinin artması;
- daha aşağı faiz dərəcəsi ilə kredit vəsaitlərinin alınması;
- biznesin dəyərinin artırılması.

QMA-nın anlayışının özü çoxcəhətlidir. Bu mühasibat, iqtisadi və hüquqi anlayış kimi şərh edilir. QMA-nın tərkibi müxtəlifdir. Müəssisədə belə aktivlərin mövcudluğu həm rəqabət üstünlüyünün mövcudluğu, həm də intellektual kapitalın komponentlərindən istifadə edilməsi ilə bağlıdır [1].

QMA mahiyyəti, onun tanınması kriteriyaları, təsnifatı və s. ilə bağlı çoxsaylı yanaşmaları vardır. Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartında qeyri-maddi aktiv dedikdə fiziki formaya malik olmayan eyniləşdirilən qeyri-pul aktivləri başa düşülür. [7]. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarından QMA fiziki formaya malik olmayan, tanına bilən qeyri-pul aktivləri kimi xarakterizə edilir [9]. “QMA fiziki əsasla malik olmayan, ancaq mülkiyyətçilərin hüquqlarına və imtiyazlarına əsaslanan dövrüydənkənar aktivlərin növüdür” [6].

Qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, istənilən bir aktivin QMA olması üçün o birincisi, aktivin keçmiş hadisələr nəticəsində yaranması və ona müəssisə tərəfindən nəzarət edilməsi, ikincisi, istifadəsindən müəssisəyə iqtisadi faydanın daxil olmasının gözlənilməsi, üçüncüsü, aktivin dəyərinin etibarlı şəkildə müəyyən edilməsinin mümkün olması kimi kriteriyalara cavab verməlidir.

Ümumiyyətlə, QMA-nı üç əsas qrupda birləşdirmək olar:

- intellektual mülkiyyət (ixtira, əmtəə nişanları, müəlliflik hüququ və s.);
- əmlak hüququ;
- firmanın qiyməti (qudvil-firmanın işgüzar nüfuzunun dəyəri).

Müəssisənin dəyərinin yaradılmasında QMA-nın yeri və rolunun təsvirinin müxtəlif qrafikləri və modelləri vardır. Elmi tədqiqatlarda daha çox diqqət yetirilən müəssisənin dəyərinin yaradılması modellərindən biri müasir təşkilatın inkişafının əsası kimi bilik axınlarına, imkanlarına və səriştəsinə diqqəti cəmləşdirən və PRISM hesabatında təklif edilən layihədir. Bu model “dəyərin yaradılması mikseri” adlanır [4]. Bu modeldə verilən aktivlərin bütün dörd bloku təşkilatın strateji aktivlərinə aid edilir. Modelə görə dəyərin yaradılması mikserindən solda təşkilatın istifadə hüququ olan, qanunla təsbit edilən aktivləri durur. Maddi aktivlərə torpaq, bina və tikililər, maşın və avadanlıqlar, pul və onun ekvivalentləri, qiymətli kağızlar və investisiyalar kimi fiziki aktivlər aid edilir. Qeyri - maddi aktivlərə intellektual mülkiyyət obyektləri, brendlər, ticarət nişanları, nou-hau və s. aid edilir. Dəyərin yaradılması mikserindən sağda qeyri-maddi səriştələr (biliklər) və gizli qabiliyyətlər yerləşir. Modeli işləyib hazırlayanlar sonuncu komponenti təşkilatın rəsmi mülkiyyət hüququ olmayan

“gözlənilən aktivləri” adlandırır. Qeyri-maddi səriştələrə (biliklərə) təşkilati və insan kapitalı aid edilir. Gizli qabiliyyətlər dedikdə liderlik, işdə istedad, təşkilati qabiliyyət, həmçinin ona daxil edilən bazar imkanları və innovasiya qabiliyyəti başa düşülür. Belə qabiliyyətlər əvvəlcədən bilinməyən dinamik dəyişən mühitdə tələb olunur və onlara real tələbat - müəssisə özünün cari vəziyyətini yeni şəraitə uyğunlaşdırmaq zərurəti ilə üzləşdikdə hiss edilir. Modelin mərkəzində “dəyərin yaradılması mikseri” durur ki, menecer ondan firmanın dəyərini maksimumlaşdırmaq məqsədilə sərəncamında olan resurslardan istifadə edilməsində və idarəedilməsində yararlanı bilər. Modeli işləyib hazırlayanlar diqqəti çox yüksək rəqabət səviyyəli müasir iqtisadiyyatda təşkilatların sabit rəqabət üstünlüyünü təmin etməyə imkan verən nadir resurslara və yaxud bənzədilməsi olduqca çətin olan resurslara və səriştələrə (biliklərə) yönəldirlər. Məhz qeyri-maddi resursların səmərəli idarəedilməsi rəqiblər üzərində üstünlüyün açarıdır.

Müəssisənin dəyərinin yaradılmasında QMA-nın yeri və rolunun qiymətləndirilməsinin digər bir modeli dəyərin “qeyri-maddi zənciri” modelidir. Bu modelə Axonenin işlərində rast gəlinir [5]. Həmin modelə görə dəyərin qeyri-maddi zənciri nəticəsində firma sahə üzrə orta gəlirdən çox gəlirlilik səviyyəsinə nail ola bilər. Müsbət əlavə edilmiş bazar dəyəri (market value added – MVA) şəklində rəqiblər üzərində üstünlüyün əldə edilməsi yalnız qeyri-maddi aktivlərdən istifadə nəticəsində mümkündür ki, bu da firmanın səmərəli istehsal, qeydə alınmış mülkiyyət hüququ, yüksələn tələb, yüksək səmərəli menecment kimi keyfiyyət xüsusiyyətlərinə sahib olmasına səbəb olur. Modelə görə firmanın sabit rəqabət üstünlüyü əldə etməsinin əsasında qeyri-maddi aktivlərin kommersiyalaşdırılması, yəni firmaya mənfəət gətirə bilən aktivlər durur. Odur ki, müəssisənin dəyərinin artırılması üçün menecerlər biznes proseslərinin səmərəli idarəedilməsində, qeyri-maddi aktivlərə aid edilən strateji baxımdan mühüm olan resurslara diqqət yetirməsi zəruridir. Bu modeldə kampaniyanın dəyərinin yaradılmasının doqquz amili - əməkdaşlar, məhsul və xidmətlər, informasiya, texnologiya, proseslər, müştəri, brend, rəqiblər, tərəf müqabillər və tədarükçülər - bir-birindən fərqləndirilir.

Firmanın dəyərinin yaradılmasında QMA rolunun empirik təsdiqində olduqca mürəkkəb və mübahisəli məsələlərdən biri onların qiymətləndirilməsidir. Biznes təcrübəsində QMA-nın qiymətləndirilməsinin metodlarından biri qalıq əməliyyat mənfəəti modelinə (residual operating income - REOI) əsaslanan metoddur. Bu yanaşmada qeyri-maddi aktivlərin fundamental dəyəri (fundamental value) deyil, həmçinin bazar dəyəri (market value) də təhlil edilir. Deməli, firmanın dəyərinin idarəedilməsi üzrə qərar qəbul edilməsinin əsasını onun yaradılmasına təsir edən mühüm amillərin təhlilidir. Biliyə (innovasiyaya) əsaslanan iqtisadiyyatda dəyərin yaradılmasının mühüm amilləri arasında qeyri-maddi aktivlər aparıcı rol oynayır.

Beləliklə, müəssisənin dəyərinin yaradılmasında QMA-nın rolunu xarakterizə edən bu modellər onun malik olduğu resurslarının mənzərəsini yaratmağa imkan verən idarəetmə vasitələridir. Həmin modellərdə QMA firmanın dəyərinin yaradılmasının əsas mənbəyi kimi baxılır və sözsüz ki, menecerlər nəinki onların ayrı-ayrı tiplərinə, həm də QMA-nın ayrı-ayrı ünsürlərinə dəyərin yaradılması amilləri kimi baxmalıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-maddi aktivlər maddi aktivlərlə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Ona görə də qeyri-maddi aktivlərin maddi dəyərlilərə transformasiyası bu gün bir çox firmalar üçün aktualdır. Bu qeyd edilənlər, kampaniyanın dəyərinin yaradılması və sabit rəqabət üstünlüyünü qoruyub saxlamaq üçün onun aktivlərini, xüsusilə qeyri-maddi aktivlərini necə idarəetməyi menecerlərin daha dəqiq bilməsinin zəruri olduğunu bir daha sübut edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Управление стоимостью компании: учеб. пособие / М.А. Федотова [и др.]. 2003
2. Сарилова О.А., Верещагина А.С., Анисимов А.Н. Применение экономико-математического моделирования для оценки влияния нематериальных активов на стоимость предприятия /фундаментальные исследования, №3, 2012, с. 734-738,
3. Гаранина Т.А. Роль нематериальных активов в создании ценности компании: теоретические и практические аспекты, Журнал, " Корпоративные финансы" 4(12), 2009, с. 79-96.
4. Смородин А.А. Влияние инновационных стратегий на стоимость компании и ее бренда, «Экономические науки» №1(74,), 2015 с. 190-195.
5. Ahonen, G. (2000), Generative and commercially exploitable intangible assets, Classification of Intangibles. – Groupe HEC: Jouy-en-Josas, p. 206-213.
6. Теория бухгалтерского учета. Учеб. пособие для вузов/ под ред. В.Д.Новодворского, М, ЮНИТИ-ДАНА, 2000, 294 с.
7. Международные стандарты финансовой отчетности 2009. Издание на русском языке. М. Аскери АССА, 2009, 1047с.
8. <http://www.president.az/>
9. <http://www.maliyye.gov.az/>

*Əliyev Əli İmaş oğlu, dos.
Bakı Biznes Universiteti
H.Zərdabi küç. 88a
fyi.s@mail.ru*

X Ü L A S Ə

**FİRMANIN İNNOVASIYALI İNKİŞAFINDA QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏRİN
ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Müəssisədə innovasiya mikrosəviyyədə elmi-texniki tərəqqinin təzahür formasıdır. O, istehsal edilmiş məhsulun çeşidinin yeniləşdirilməsinə, istehlakçıların tələbatının ödənilməsi məqsədilə onun keyfiyyətini yüksəltməyə və müəssisənin mənfəətini maksimumlaşdırmağa imkan verir.

Müəssisədə innovasiyanın uğurlu tətbiqinə çoxlu sayda amillər, o cümlədən elmi-texniki potensial, istehsal-texniki baza, resursların əsas növləri, iri həcmli investisiya, müvafiq idarəetmə sistemi təsir göstərir. Bu amillərin düzgün nisbəti və istifadəsi, həmçinin müəssisənin istehsal, innovasiya və marketinq fəaliyyətinin əlaqəli şəkildə idarəedilməsi innovasiya strategiyasının həyata keçirilməsində müsbət nəticələrə gətirib çıxarır.

Müəssisənin innovasiyalı inkişafı onun fəaliyyət səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsasıdır. Səmərəli innovasiyalı inkişafın mühüm göstəricilərindən biri müəssisədə qeyri-maddi aktivlərdən intensiv istifadə dərəcəsi, həmçinin onlardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyidir. Qeyri-maddi aktivlər innovasiyalı fəaliyyətin əsas göstəricilərindən biridir. Müəssisənin bazar dəyərinə məhz qeyri-maddi aktivlərin dəyəri əhəmiyyətli təsir göstərir. İnkişaf etmiş bazar şəraitində o, müəssisənin dəyərinin 60%-ni müəyyən edir. Ona görə də, müəssisənin bazar dəyərinin səmərəli idarəedilməsi üçün onun nə qədər qeyri-maddi aktivlərə malik olduğunu bil-

mək vacibdir.

Biliyə əsaslanan iqtisadiyyata keçid investorların firmanın dəyərinin qiymətləndirilməsinə yanaşmalarını dəyişmişdir. Əldə edilən nəticələr qeyri-maliyyə göstəricilərinin nəzərə alınmasının daha yaxşı olduğunu göstərir. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə menecerlərinin və investorların qeyri-maddi aktivlərin tərkibi və strukturunun, həmçinin onların firmanın dəyərinin yaradılmasına təsirini daha dəqiq bilməlidir. Qeyri-maddi aktivlərin (intellektual mülkiyyətin) dəyərini qiymətləndirmək üçün təcrübədə tətbiq edilən bir sıra yanaşmalardan istifadə edilir.

Məqalədə firmanın dəyərinin artırılması prosesində qeyri-maddi aktivlərin rolunun aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi məsələlərinə baxılır.

*Алиев Али Имаиш оглы, доц.
Бакинский Университет Бизнеса
Ул. Г.Зардаби 88а
fyi.s@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

ОЦЕНКА РОЛИ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ФИРМЫ

Инновации на предприятии - форма проявления научно-технического прогресса на микроуровне. Они способствуют обновлению номенклатуры выпускаемой продукции, повышению ее качества в целях удовлетворения потребностей потребителей и максимизации прибыли организации.

На успех реализации инноваций на предприятии влияет множество факторов, среди которых отметим научно-технический потенциал, производственно-техническую базу, основные виды ресурсов, крупные инвестиции, соответствующую систему управления. Правильное соотношение и использование этих факторов, а также тесная взаимосвязь через систему управления между инновационной, производственной и маркетинговой деятельностью фирмы приводят к положительному результату осуществления инновационной стратегии.

Инновационное развитие предприятия - основа повышения эффективности его деятельности. Одним из важнейших показателей эффективного инновационного развития является степень интенсивности использования нематериальных активов на производственных предприятиях и комплексах, а также экономический эффект от их использования. Нематериальные активы являются одним из ключевых показателей инновационной деятельности. Стоимость нематериальных активов значительно влияет на рыночную стоимость предприятия. В развитых рыночных условиях он составляет 60% стоимости предприятия. Поэтому важно знать, какая часть его нематериальных активов доступна для эффективного управления рыночной стоимостью объекта.

Переход к экономике знаний изменил подход инвесторов к оценке ценности

фирмы. Полученные результаты чаще гораздо лучше предсказываются нефинансовыми индикаторами, чем финансовыми. В силу этого финансовым менеджерам и инвесторам необходимо более четко понимать состав и структуру нематериальных активов, а также их влияние на создание ценности компании. Для оценки стоимости нематериальных активов (интеллектуальной собственности) на практике используется ряд подходов.

В статье рассмотрены вопросы оценивания и выявления роли нематериальных активов в процессе увеличения ценности компании.

*Aliyev Ali Imash, Assoc. Prof.
Baku Business University
88a H.Zardabi St.
fyi.s@mail.ru*

S U M M A R Y

EVALUATION OF THE ROLE OF INTANGIBLE ASSETS IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A FIRM

Innovation in the enterprise is a form of manifestation of scientific and technological progress at the micro level. It helps to renew the range of products, improve their quality in order to meet the needs of consumers and maximize the profit of the organization.

The successful application of innovations in the enterprise is affected by many factors, including the scientific and technical potential, manufacturing and technical facilities, main types of resources, large-scale investments and appropriate management system. Proper correlation and use of these factors as well as interrelated management of innovation, production and marketing activities of the enterprise lead to positive results in the implementation of the innovation strategy.

Innovative development of the enterprise is the basis for increasing the effectiveness of its activities. One of the most important indicators of effective innovative development is the degree of intensity of the use of intangible assets in manufacturing enterprises as well as the economic effect of their use. Intangible assets are one of the key indicators of innovative activity. The value of intangible assets significantly affects the market value of the enterprise. In developed market conditions it makes 60 per cent of the value of the enterprise. Therefore, it is important to know what part of its intangible assets is available for effective management of the market value of the facility.

Transition to the knowledge economy has changed the investors' attitude towards the value of a firm. The results are more often better predicted by non-financial indicators than financial ones. Therefore, financial managers and investors need to understand more clearly the composition and structure of intangible assets as well as their influence on the creation of the value of a company. In order to estimate the value of intangible assets (intellectual property) a number of approaches are used in practice.

The article studies the issues of identification and evaluation of the role of intangible assets in the process of increasing the value of a company.

*Hacıyev Akif Əsgər oğlu, fiz.riy. e.d.
Təhsil Nazirliyi
Məlikli Cəmil Güləhməd oğlu
Vergilər Nazirliyi*

UOT- 657; 311.216; 336.717.6

MALİYYƏ HESABATLARININ UZLAŞMASINDA DAXİLİ NƏZARƏTİN OPTİMAL AVTOMATLAŞDIRILMASI

Açar sözlər: proqram paketi, icmal hesabat, aktivlər, öhdəliklər, mənfəət (zərər), kapital ehtiyatları.

Ключевые слова: пакет программного обеспечения, консолидированная отчетность, активы, обязательства, прибыль (убыток), резервы капитала.

Keywords: software package, consolidated reporting, assets, liabilities, profit (loss), capital reserves.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 09 fevral 2012-ci il tarixli Q-02 N-li qərarı ilə “Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda büdcə təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq mühəsibat uçotunun təşkili və aparılmasına dair Təlimat” hazırlanılmış və bu tarixdən etibarən bütün büdcə müəssisələrində uçotun Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun aparılması və hesabatvermənin Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun tərtib edilməsi işinə başlanılmışdır. Lakin həmin vaxtdan xeyli zaman keçsə də büdcə müəssisələrində uçotun Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun aparılmasında hələ də nöqsanlar mövcuddur. Uçotun yeni standartlara uyğun aparılması istiqamətində ortaya çıxan nöqsanların aradan qaldırılması, mühəsibat kadrlarının bu sahədə savadlılığının artırılması və hesabatların düzgün tərtib edilməsi üçün Bakı şəhərində və digər şəhər və rayonlarda kurslar təşkil edilsə də yeni standartların öyrədilməsi, mühəsibat uçotunun yeni standartlara uyğun aparılması, hesabatların yeni standartlara uyğun tərtib edilməsi və onların aidiyyəti orqanlara təqdim edilməsi sahəsində kifayət qədər problemlər vardır. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün vacib olan faktorlardan biri də uçotun avtomatlaşdırılması, hesabatvermənin elektron formaya keçilməsidir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyində büdcə müəssisələri üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun hesabatların- “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”ın, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”ın, “Xalis aktivlər/ kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat”ın, “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat”ın, qeyd edilən hesabatlara izahlı qeydlərin, eləcə də “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”ın, “Büdcədən kənar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”ın, “Debitor və kreditor borcları barədə məlumat”ın internet vasitəsilə qəbulunu, onların daxili və bir-biri ilə əlaqəli uzlaşmalarının yoxlanılmasını, onların icmallaşdırılmasını, yoxlama zamanı aşkar edilən nöqsanların müvafiq təşkilatın elektron poçt ünvanına göndərilməsini təmin edən proqram paketi işlənib hazırlanmışdır.

Hazırlanmış bu proqramın iş prinsipinin əsasında duran hesabat formalarının daxili və əlaqəli uzlaşmalarının izahını verək.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sözü gedən paketin əsas funksiyalarından biri hesabatların yoxlanılmasıdır. Qəbul edilən hesabat formaları mahiyyətə iki hissəyə bölünür:

1. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun tələblərindən irəli gə-

lən büdcə və büdcədənəkar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası barədə rüblük və illik hesabat formaları-“İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Büdcədənəkar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Debitor və Kreditor borcları barədə məlumat” formaları;

2. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun hesabatlar - “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”, “Xalis aktivlər/kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat”, “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat” formaları və qeyd edilən hesabatlara izahlı qeydlər.

Birinci hesabatvermədə müəssisə və təşkilatlara büdcə vəsaitləri hesabına ayrılan vəsaitlərin, təşkilatların büdcədənəkar vəsaitlərinin icrası, yəni smeta, maliyyələşmə, kassa və faktiki xərclərinin xərc maddələri üzrə icrasının hesabatı tərtib edilir, hesabatların qəbulu zamanı uzlaşmalar yoxlanılır.

Məlumdur ki, büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı bölmə, köməkçi bölmə, paraqraf, maddə və yarımaddələrdən təşkil edilmişdir. İqtisadi təsnifat 2 və 3 rəqəmləri ilə başlanılmaqla 6 rəqəmli koddan ibarətdir ki, soldan başlayaraq birinci rəqəm təsnifatı, ikinci rəqəm bölməni, üçüncü rəqəm köməkçi bölməni, dördüncü rəqəm paraqrafı, beşinci rəqəm maddəni, altıncı rəqəm isə yarımaddəni bildirir.

Əgər nəzərə alsaq ki, hesabat formalarında hər bir yarımaddələr üzrə məbləğlərin cəmləri maddələrdə, hər bir maddələr üzrə məbləğlərin cəmləri paraqraflarda, paraqraflar üzrə məbləğlərin cəmləri köməkçi bölmələrdə, köməkçi bölmələr üzrə məbləğlərin cəmləri bölmələrdə toplanır, onda bu hesabat formaları üzrə daxili uzlaşmalar aşağıdakı kimi qurulmalıdır.

Bunun üçün əvvəlcə aşağıdakı işarələmələri aparaq:

M-maliyyələşmə, K-kassa xərcləri, F-faktiki xərclər.

Bundan başqa *i*- ilə bölməni, *j*-ilə köməkçi bölməni, *p*-ilə paraqrafı, *m*-ilə maddəni, *q*-ilə yarımaddəni işarə etsək və yuxarıda göstərdiyimiz yoxlama qaydasını nəzərə alsaq, bu halda həmin formaların daxili uzlaşmaları üçün aşağıdakı düsturları yazmaq olar:

$$M_i = \sum_j M_{ij}, \quad M_{ij} = \sum_p M_{ijp}, \quad M_{ijp} = \sum_m M_{ijpm}, \quad M_{ijpm} = \sum_q M_{ijpmq}, \quad M = \sum_i M_i. \quad (1)$$

Bu düsturlar eləcə də kassa və faktiki xərclər üçün də doğrudur. Yəni kassa və faktiki xərclərin daxili uzlaşmaları göstərilən düsturlar vasitəsilə yoxlanılmalıdır.

$$K_i = \sum_j K_{ij}, \quad K_{ij} = \sum_p K_{ijp}, \quad K_{ijp} = \sum_m K_{ijpm}, \quad K_{ijpm} = \sum_q K_{ijpmq}, \quad K = \sum_i K_i \quad (2)$$

$$F_i = \sum_j F_{ij}, \quad F_{ij} = \sum_p F_{ijp}, \quad F_{ijp} = \sum_m F_{ijpm}, \quad F_{ijpm} = \sum_q F_{ijpmq}, \quad F = \sum_i F_i \quad (3)$$

“Büdcədənəkar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat” formasında olan daxili uzlaşmalar (2) və (3) düsturları ilə həyata keçirilir. Bu formada bunlardan başqa gəlirlərin və xərclərin fərqi hesabat dövrünün sonuna olan qalıq vəsaitinə bərabər olmalıdır.

“Debitor və kreditor borcları barədə məlumat” formasında olan məlumatlar “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Büdcədənəkar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat” formalarındakı məlumatlarla uzlaşdırılır. Belə ki, adı çəkilən formada müəssisələrin ilin əvvəlinə və hesabat dövrünün (ilin) sonuna olan debitor və kreditor borcları əks etdirilir. “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Büdcədənəkar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat” formalarında faktiki xərclərin düzgünlüyünə nəzarət edilməsində “Debitor və kreditor borcları barədə məlumat” formasının mühüm rolu var-

dır. Belə ki, borclar haqqında məlumat forması ilə smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat formaları arasındakı uzlaşmaların yoxlanılması bu sahədə olan nöqsanların aşkar edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Əgər yuxarıdakı işarələmələrdən istifadə edərək xərc maddələri üzrə debitor borclarını ilin əvvəlinə DI_{ijpmq} , ilin sonuna DIS_{ijpmq} , ilin əvvəlinə kreditor borclarını KI_{ijpmq} , ilin sonuna kreditor borclarını KIS_{ijpmq} işarə etsək, onda məlumat forması ilə hesabat formaları arasındakı uzlaşmaları aşağıdakı ümumi düsturla vermək olar:

$$F_{ijpmq} - K_{ijpmq} + KI_{ijpmq} - DI_{ijpmq} - KIS_{ijpmq} + DIS_{ijpmq} = 0. \quad (4)$$

Lakin, (4) düsturu korrekt deyildir, çünki hər hansı bir xərc maddəsi üzrə ehtiyat, digər ehtiyat və ya torpaq tikili avadanlıqlar alınmışsa, yaxud da torpaq tikili avadanlıqlar üzrə köhnəlmə hesablanmışdırsa, onda (4) düsturu ödənilməyəcəkdir. Ona görə də Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyində “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Büdcə-dənkənar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat” formalarında hesablanan faktiki xərclərin düzgünlüyünə tam nəzarət edilməsi üçün debitor və kreditor borclarının, ehtiyatların, digər ehtiyatların, torpaq tikili avadanlıqların qalıqlarının və torpaq tikili avadanlıqlara hesablanan amortizasiyaların xərc maddələri və subhesablar üzrə paylanmasını özündə əks etdirən cədvəl tərtib edilmişdir. Aşağıda həmin cədvəldən bir nümunə verilmişdir:

İlin əvvəlinə balans hesablarının qalıqları və dövriyyələri (debit-, kredit+), manatla							İlin əvvəlinə cəmi faktiki qalıq	Xərc yarım-maddələri	İlin sonuna cəmi faktiki qalıq	İlin sonuna balans hesablarının qalıqları və dövriyyələri (debit-, kredit+), manatla						
Torpaq, tikili və avadanlıq(-)	Hesablanmış amortizasiya(+)	Digər ehtiyatlar(-)	Ehtiyatlar(-)	Debitor borcları(-)	Kreditor borcları(+)	CƏMİ	Xərc maddəsi	CƏMİ		Kreditor borcları(+)	Debitor borcları(-)	Ehtiyatlar(-)	Digər ehtiyatlar(-)	Hesablanmış amortizasiya(+)	Torpaq, tikili və avadanlıq(-)	
büdcə vəsaitləri üzrə																
							211100									
							212100									
							221100									

							Cəmi:									
Büdcədənəkar vəsaitlər üzrə																
							211100									
							282100									
							223100									

							Cəmi:									
							Yekun:									
							211100									

Qeyd edilən bu cədvəllə “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat”, “Büdcə-dənkənar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında hesabat” formaları arasındakı uzlaşmaların vasitəsilə həmin formalarda göstərilən faktiki xərclərin reallığını müəyyənləşdirmək mümkündür.

Müvafiq xərc maddələri üzrə alınmış ehtiyatların ilin əvvəlinə olan qalıqlarını EH_{ijpmq} ilə, digər ehtiyatların qalıqlarını DEH_{ijpmq} ilə, torpaq, tikili və avadanlıqların qalıqlarını TA_{ijpmq} ilə, onların köhnəlməsini KTA_{ijpmq} ilə, ehtiyatların ilin sonuna olan qalıqlarını ES_{ijpmq} ilə, digər ehtiyatların qalıqlarını DES_{ijpmq} ilə, torpaq, tikili və avadanlıqların qalıqlarını TAS_{ijpmq} ilə, ilin sonuna olan köhnəlməni $KTAS_{ijpmq}$ ilə işarə etsək, onda sözügedən uzlaşma üçün (4) düsturundan daha dəqiq aşağıdakı düsturu ala bilərik:

$$F_{ijpmq} - K_{ijpmq} + KI_{ijpmq} - DI_{ijpmq} - EH_{ijpmq} - DEH_{ijpmq} - TA_{ijpmq} + KTA_{ijpmq} + ES_{ijpmq} + DES_{ijpmq} + TAS_{ijpmq} - KTAS_{ijpmq} - KIS_{ijpmq} + DIS_{ijpmq} = 0 \quad (5)$$

(5) düsturu (4) düsturunun ümumiləşməsidir.

İkinci hesabat vermədə, yəni Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq illik maliyyə hesabatlarının tərtibi zamanı başqa uzlaşmalar qurulur. Məsələn, “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat” formasında xalis (kapital) aktivlərin cəmi ilə öhdəliklərin cəminin fərqinə bərabərdir. Aktivlər qısa və uzunmüddətli aktivlərin cəmindən, öhdəliklər isə qısa və uzunmüddətli öhdəliklərin cəmindən ibarətdir.

Əgər cəmi xalis aktivləri XA –ilə, bölüşdürülməmiş mənfəəti (ödənilməmiş zərəri) BM – ilə, geri alınmış kapitalı GK –ilə, ödənilmiş nizamnamə (nominal) kapitalı ONK –ilə, kapital ehtiyatlarını K ilə, aktivləri A ilə, öhdəlikləri O ilə işarə etsək, onda

$$XA = A - O, \quad A = QA(\text{qısamüddətli aktivlər}) + UA(\text{uzunmüddətli aktivlər}), \\ O = QO(\text{qısamüddətli öhdəliklər}) + UO(\text{uzunmüddətli öhdəliklər})$$

$$CXA(\text{cəmi xalis aktivlər}) = ONK + GK + K + BM \quad (5)$$

düsturları doğrudur.

Bundan başqa i -ilə bölməni, j -ilə maddəni işarə etsək, onda aktivlər üzrə

$$A_i = \sum_j A_{ij}, \quad O_i = \sum_j O_{ij}, \quad (6)$$

bərabərlikləri də ödənməlidir.

“Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat” forması gəlirlər və xərclərin hərəkəti bərabər olduğu üçün burada aşağıdakı uzlaşma ödənilməlidir:

$$M(\text{mənfəət}) (Z(\text{zərər})) = G(\text{gəlirlər}) - X(\text{xərclər}).$$

Bundan başqa,

$$G_i = \sum_j G_{ij}, \quad i = 6, \quad X_i = \sum_j X_{ij}, \quad i = 7. \quad (7)$$

Forma 2-də Ümumi mənfəət əmlakın əvəzsiz alınmasından (verilməsindən) əldə edilən qazancın (itginin) ($EA(V)$) ilə işarə edək), kapital ehtiyatlarının və xalis mənfəətin (zərərin) cəminə bərabərdir.

Yəni,

$$M(Z) = EA(V) + K + BM \quad (8)$$

Forma 2 və forma 1 arasında da uzlaşma qurulur. Belə ki, **“Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”** formasında yaranmış ümumi mənfəət (zərar), **“Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”** formasında olan cəmi xalis aktivlərin ilin sonuna olan məbləği ilə ilin əvvəlinə məbləğinin fərqi bərabər olmalıdır.

“Xalis aktivlərdə/kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat” forması cari ildən başlayaraq ötən il və ondan əvvəlki ildə kapital ehtiyatlarının, bölüşdürülməmiş mənfəətin (zərərin), onların cəminin və onların dəyişmə dinamikasını özündə əks etdirir. Burada hər ildə olan kapital ehtiyatları, bölüşdürülməmiş mənfəət (zərar) özündən əvvəlki ildə olan kapital ehtiyatları, bölüşdürülməmiş mənfəət (zərar) ilə həmin ildə yaranmış kapital ehtiyatlarının, bölüşdürülməmiş mənfəətin (zərərin) cəmindən ibarətdir. Bu formada kapital ehtiyatlarının və bölüşdürülməmiş mənfəətin (zərərin) cəmində olan dəyişikliklər forma 2-də olan ümumi mənfəət (zərəre), cari ildə və ondan əvvəlki ildə olan kapital ehtiyatlarının, bölüşdürülməmiş mənfəətin (zərərin) cəmi forma 1-də ilin əvvəlinə və ilin sonuna olan cəmi xalis aktivlərə bərabər olmalıdır.

“Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat” formasında cəmi pul daxilolmalarının və cəmi pul xaricolmalarının hərəkəti, pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin xalis artması (azalması) əks etdirilir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti aşağıdakı fəaliyyət növlərindən yaranı bilər:

1. Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti;
2. İnvestisiya fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti;
3. Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti .

Cəmi pul daxilolmaları birja, qeyri-birja və sair əməliyyatlardan yaranı bilər. Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin pul xaricolmaları mallara və xidmətlərə görə təchizatçılara pul vəsaitlərinin ödənişləri, işçilərə və onların adından pul vəsaitlərinin ödənişləri, ilin sonunda büdcəyə silinən vəsait məbləğləri və s., investisiya fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin xaricolmaları - torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi və digər uzunmüddətli aktivlərin əldə edilməsi məqsədilə pul vəsaitlərinin ödənişləri və s. ola bilər. Bu ödənişlər təsərrüfat subyekti tərəfindən öz gücünə inşa edilmiş tikili və avadanlıqlar, habelə layihələr üzrə kapitallaşdırılan xərclərə aid ödənişləri özünə daxil edir.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin xalis artması (azalması) cəmi pul daxilolmaları ilə cəmi pul xaric olmalarının fərqi bərabərdir. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri üzrə ilin sonuna olan qalıq, pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin xalis artması (azalması) ilə pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri üzrə ilin əvvəlinə olan qalığın cəminə bərabərdir.

Bu hesabat formasının göstəriciləri digər hesabat formalarının göstəriciləri ilə uzlaşdırılır. Belə ki, cəmi pul daxilolmaları ilə ilin sonunda büdcəyə silinən vəsait məbləğlərinin fərqi **“Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”** formasında cəmi gəlirlərə bərabər olmalıdır.

Bu formada olan **“Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri üzrə ilin sonuna olan qalıq”** məbləği **“Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”** formasında olan **“pul vəsaitləri və onların ek-**

vivalentləri”nin məbləğlərinə bərabər olmalıdır.

Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun hesabatlara izahat göstəricilərinin qeyd edilən hesabat formalarının göstəriciləri ilə yoxlanılması və hesabata izahat göstəricilərinin icmallaşdırılması məqsədilə Təhsil Nazirliyində aşağıdakı kimi izahlı qeyd forması tərtib edilərək təşkilatlara göndərilmişdir.

Hesabata izahlı qeydlər				
Maliyyə hesabatının maddəsi	Maliyyə hesabatının maddəsinin adı	Subhesabın adı	İlin əvvəli	İlin Sonu
10	Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	Kassa qalığı		
		Hesablaşma hesabı üzrə qalıq		
11	Qısamüddətli debitor borcları	Xidmətlərin göstərilməsi üzrə qısamüddətli debitor borclar		
		Tikinti müqaviləsi üzrə qısamüddətli debitor borclar		
		Sair gəlirlər üzrə qısamüddətli debitor borclar		
		İşçi heyəti üzrə qısamüddətli debitor borcları		
		Digər qısamüddətli debitor borclar		
12	Ehtiyatlar	Material ehtiyatları		
		İstifadə olunmuş məsrəflər		
		Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri		
		Hazır məhsul		
		Satış məqsədilə saxlanılan digər aktivlər		
		Digər ehtiyatlar		
14	Sair qısamüddətli aktivlər	Verilmiş qısamüddətli avanslar		
		Təhtəlhəsab şəxslərə borc		
30	Qısamüddətli kreditor borclar	Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borclar		
		Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar		
		Vergi və sair məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər		
		Digər qısamüddətli kreditor borclar		

Audit, uçot və statistika

Audit № 4, Cild 18, 2017, səh. 9-18.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar						
	Binalar	Avadanlıqlar	Mebel və qarnitura	Nəqliyyat vasitələri	Digər	Cəmi
Torpaq, tikili və avadanlıqların məbləği						
(31 dekabr 2015-ci il)	X	X	X	X	X	X
Daxilolma	X	X	X	X	X	X
Silinmə	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)
Əvəzsiz verilmə	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)
Yerdəyişmə	X(X)	X(X)	X(X)	X(X)	X(X)	X(X)
(31 dekabr 2016-cı il)	X	X	X	X	X	X
Yığılmış amortizasiya məbləği						
31 dekabr 2015-ci il	X	X	X	X	X	X
Daxilolmalar	X	X	X	X	X	X
Silinən aktivə aid	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)
Əvəzsiz verilənə aid	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)
31 dekabr 2016-cı il	X	X	X	X	X	X
Xalis balans dəyəri						
31 dekabr 2015-ci il	X	X	X	X	X	X
31 dekabr 2016-cı il	X	X	X	X	X	X

Göstərilən bu forma verilənlər bazasına əlavə edilmiş və bu formanın digər hesabat formaları ilə uzlaşması qurulmuşdur.

Qeyd edilən uzlaşmalar “İcmal Hesabat” proqram paketi vasitəsilə kompüterdə realizə olunmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Büdcə təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartları, Maliyyə Nazirliyinin İnternet saytı (www.maliyye.gov.az).
2. Büdcə müəssisələrində Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun mühəsibat hesabat formalarının daxili və bir-birilə əlaqəli uzlaşmaları. Məqalə: Maliyyə və uçot. 2015. № 2.
3. Büdcə müəssisələrində hesabat vermənin avtomatlaşdırılması və onun praktik əhəmiyyəti. Məqalə. Maliyyə və uçot. 2015. № 3.
4. Visual FoxPro 6.0, И.Ю. Баженова, Москва, «ДИАЛОГМИФИ», 2001.

Hacıyev Akif Əsgər oğlu, fiz.riy. e.d.

Təhsil Nazirliyi

Məlikli Cəmil Güləhməd oğlu

Vergilər Nazirliyi

X Ü L A S Ə

MALİYYƏ HESABATLARININ UZLAŞMASINDA DAXİLİ NƏZARƏTİN OPTİMAL AVTOMATLAŞDIRILMASI

Təqdim edilən məqalədə Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” qanuna və Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına əsasən smeta xərclərinin icrası haqqında hesabatların və maliyyə hesabatlarının avtomatlaşdırılması məsələlərinə baxılmışdır. Bu məsələlərin avtomatlaşdırılması mahiyyətə iki hissəyə bölünmüşdür. Birinci hissədə idarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında 2 nömrəli, büdcədənəknar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında 4 nömrəli və müəssisələrin debitor və kreditor borcları haqqında rüblük və illik məlumat formalarının daxili və əlaqəli uzlaşmalarının qurulması məsələlərinə baxılmış, bu məsələlərin avtomatlaşdırılmasının algoritmi verilmişdir.

Bu hesabat formalarında faktiki xərclərin düzgünlüyünə tam nəzarət edilməsi üçün debitor və kreditor borclarının, ehtiyatların, digər ehtiyatların, torpaq, tikili və avadanlıqların qalıqlarının və torpaq, tikili və avadanlıqlara hesablanan amortizasiyaların xərc maddələri və subhesablar üzrə paylanmasını özündə əks etdirən cədvəl tərtib edilmiş, cədvəlin bir hissəsi nümunə kimi məqalədə göstərilmişdir.

Paylama cədvəli ilə “İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında” 2 nömrəli və “Büdcədənəknar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında” 4 nömrəli hesabat formalarında əks etdirilmiş faktiki xərclərin düzgünlüyünə nəzarət etmək mümkündür ki, bu da maliyyə hesabatlarının - “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”, “Xalis aktivlər/Kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat” və “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat” formalarının düzgün tərtib edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

İkinci hissədə Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun maliyyə hesabatlarının “Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat”, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında hesabat”, “Xalis aktivlər/Kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat” və “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat” formalarının daxili və əlaqəli uzlaşmalarından bəhs edilmiş, bu məsələlərin avtomatlaşdırılmasının algoritmi verilmişdir.

Bununla yanaşı olaraq, Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına uyğun maliyyə hesabatlarının göstəricilərinə izahatların verilməsi üçün izahlı qeydlər forması işlənib hazırlanmış, həmin formaya uyğun verilənlər bazasında müvafiq strukturlu cədvəl hazırlanmış və cədvələ uyğun olaraq izahlı qeydlərin digər maliyyə hesabatları arasındakı uzlaşmalarının qurulmasının algoritmi hazırlanaraq proqram təminatı aparılmışdır.

Гаджиев Акиф Аскер оглы, д.ф.-м.н.

Министерство Образования

Меликли Джамиль Гюлахмад оглы

Министерство Налогов

Р Е З Ю М Е

ОПТИМАЛЬНАЯ АВТОМАТИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СВЕРКЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В представленной статье рассматривается автоматизация отчетов об исполнении бюджета расходов и финансовой отчетности на основе Закона о бюджетной системе Азербайджанской Республики и национальных стандартов бухгалтерского учета. Автоматизация этих вопросов по существу разделена на две части. На первой части рассмотрено вопросов установление увязки между квартальными и годовыми формами «О расходе сметы в учреждениях» на форме 2, «О расходе сметы в внебюджетных средств» на форме 4 и об информации дебиторские и кредиторские задолженностей, и задан алгоритм автоматизации этих вопросов.

Для того чтобы контролировать формирования фактических расходов, составлена таблица отображающая распределение остатки дебиторской и кредиторской задолженности, материальных и других материальных ресурсов, а также амортизации земли, строительство и оборудование (основные средства) по стати расходов и субсчетов, и часть таблицы в качестве примера, в статье показано .

С помощью «таблицы распределение» можно контролировать правильность фактических расходов в отчетных формах - «О расходе сметы в учреждениях» на форме № 2 и «О расходе сметы в внебюджетных средств» на форме № 4, который особый роль играет для формирования финансовые отчеты - «Отчет о финансовом положении», «О результатах финансовой деятельности», «Отчет об изменении чистой прибыли/капитале» и «Отчет о движении денежных средств».

Во второй половине статье рассмотрено внутренние и связные увязки в финансовых отчетах по соответствующих Национальном Стандартам Бухгалтерского Учета - «Отчет о финансовом положении», «О результатах финансовые деятельности», «Отчет об изменений чистой прибыли/капитале» и «Отчет о движении денежных средств» и задан алгоритм автоматизации этих вопросов.

С этими для объяснения показателей в финансовых отчетах составлена форма «объяснительные заметки», и по этой форме составлена базы данных, задан алгоритм и разработана программа для проверки правильности показателей по этой форме и других финансовых отчетных формах по соответствующих Национальным Стандартам Бухгалтерского Учета.

Hajiyev Akif Asger, D.Sc. in Physics and Mathematics

Ministry of Education

Malikli Jamil Gulahmed

Ministry of Taxes

S U M M A R Y

OPTIMAL AUTOMATION OF INTERNAL CONTROL IN RECONCILIATION OF FINANCIAL STATEMENTS

The article deals with the issues of automation of financial statements and reports on the fulfilment of estimate expenses on the basis of the Law of Azerbaijan Republic "On the Budget System" and National Standards of Accounting. The automation of this process is mainly divided into two parts. The first part considers the issues of internal and interrelated reconciliation of quarterly and annual reporting forms on the execution of estimate expenses of enterprises shown in Form 2, the execution of estimate expenses of extra-budgetary finances in Form 4 and on debtor and creditor debts, and presents their algorithm.

In order to control the correctness of actual costs in these reporting forms, a schedule is drawn up to represent the items of expenses and sharings on subcounts of debtor and creditor debts, reserves, other reserves, land, buildings and facilities and the number of amortization used for their inventory, and a part of this schedule is given in the article as an example.

With the schedule it is possible to control the correctness of actual costs represented in the reports titled "The execution of estimate expenses" (Number 2) and "The execution of estimate expenses of extrabudgetary finances" (Number 4), which plays an important role in making the reporting forms on "Financial position", "Results of financial activities", "Real assets/Changes in capital" and "Circulation of currency".

The second part deals with the internal and interrelated reconciliation of reporting forms on "Financial position", "Results of financial activities", "Real assets/Changes in capital", "Circulation of currency" appropriate for the National Standards of Accounting. It also gives the algorithm of automation of these issues.

Furthermore, there is an explanatory note for explaining the indicators of financial statements appropriate for the National Standards of Accounting, and a proper structural schedule corresponding to that note is set up, an algorithm is given to ensure reconciliation between explanatory notes and other financial statements and software package is implemented for this purpose.

*Həsənov İsmayıl Cəfər oğlu, dosent
Bakı Biznes Universiteti
H.Zərdabi küç. 88a
i_hasanov_65@mail.ru*

UOT – 338.49.08

MƏHDUD MALİYYƏ RESURLARI ŞƏRAİTİNDƏ İNVESTİSİYALARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: maliyyə resursları, diskontlaşdırma, borc vəsaitləri, investisiya layihəsi, maliyyə planı, layihənin maliyyələşdirilməsi.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, дисконтирование, заемные средства, инвестиционный проект, финансовый план, финансирование проекта.

Keywords: financial resources, discounting, borrowed funds, investment project, financial plan, project financing.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, investisiya təhlilində iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı digər məsələlərə də baxılmalıdır. İlk növbədə, investisiyanın maliyyə təminatı investisiyalaşdırma prosesinin əsas həlqəsi olan kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin əsası olmalıdır. Digər tərəfdən, investisiya haqqında qərar qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərən qeyri-maddi amillər (kəmiyyətiqiymətləndirilməyən) təhlil edilməlidir. Onlardan ən mühümü ekoloji amillərdir. Bundan əlavə qanunvericilik, təhlükəsizlik və s. amilləri nəzərə almaq lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq elə bir vəziyyət yarana bilər ki, investisiya layihəsi iqtisadi nöqteyi-nəzərdən əlverişli olsun, ancaq maliyyənin məhdudluğundan və ya qeyri-maddi amillər baxımından qəbul edilməsin.

Bu istiqamətdə tədqiqat apararkən beynəlxalq təcrübədə qərarlar qəbul edilməsinə əsaslanan metodlara, kriteriyalara və göstəricilərə müraciət edilməsi lazım gəlir. Beynəlxalq təcrübədə investisiya layihələrini qiymətləndirmək üçün UNIDO - nun hazırladığı KOMFAR (COMFAR) metodikasından geniş istifadə edilir. Bizim fikrimizcə, bu metodika nəinki yeni investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üçün, həm də müəssisələrin profilinin dəyişdirilməsi, modernləşdirilməsi və genişləndirilməsi layihələri üçün də yararlıdır.

İnvestisiyanın qiymətləndirilməsi metodunda pul vəsaitləri axınının diskontlaşdırma konsepsiyasına baxaq. Gəlirlərlə xərclər (istismar xərcləri, vergi, kapital xərcləri və s.) arasındakı fərq layihənin həyata keçirilməsinin hər bir dövründə pul vəsaitləri axınını müəyyən edir. Əgər investisiya layihələrinə vergi qoyulmursa, onda vergilər ödənilənə qədər layihələr qeyri-bərabər qiymətləndirilməlidirlər.

Pul vəsaitləri axınının diskontlaşdırılmış anlayışının əsası ondan ibarətdir ki, pullar müvəqqəti qiymətə malik olurlar, yəni onların cari dövrdəki məbləği gələcək dövrdəki məbləğindən çox qiymətlidir. Bu fərq müəyyən dövrdə nisbi dəyişilməni xarakterizə edən faiz dərəcəsi kimi də ifadə oluna bilər. Beləliklə, müxtəlif göstəricilərin ölçüsü onların qiymətini (diskontlaşdırılmasını) əvvəlki dövrə çevirmək yolu ilə həyata keçirilir[4].

Maliyyə nöqteyi-nəzərinə investisiya layihələrini qiymətləndirmək üçün, praktikada diskontlaşdırmanın iki əsas metodundan istifadə edilir: birincisi, xalis diskontlaşdırılmış gəlirin hesablanmasından, ikincisi isə xalis daxili gəlirin müəyyən olunmasından.

Maliyyənin həyata keçirilməsindən alınan mənfəət investisiyaya qoyulan kapitalın cəmindən və ödənilən səhm kapitalından kifayət qədər çox olmalıdır.

Xalis diskontlaşdırılmış gəlir (XDG) və ya xalis çevrilmiş dəyər (Net present value)

layihə üzrə diskontlaşdırılmadan alınan kəmiyyətlə (faiz dərəcəsi və ya diskont norması hər bir layihə üçün daimi olanda) layihə dövrü ərzində yığılan pul vəsaitlərinin bütün illik gəlir və xərcləri arasındakı fərkdir (yəni, layihədən mənfəət alınan dövr ərzində). Bu fərq layihənin həyata keçirilməsinin əvvəlki anına diskontlaşdırılır. Bunun üçün diskont norması investor üçün kapitalla görə alınan gəlir normasına bərabərdir[4].

Diskont norması (və ya minimum ödəmə əmsalı) kapital bazarında uzunmüddətli ssuda üzrə faktiki dərəcəyə və ya ssuda alanın ödədiyi faiz dərəcəsinə (kapitalın dəyərinə) bərabər olmalıdır. Diskont norması əslində investorun mümkün olan mənfəətinə uyğun kapitalın mümkün dəyərini əks etdirir. Başqa sözlə, diskont norması minimum mənfəət normasıdır, bundan az olanda sahibkar investisiyanı faydasız hesab edir.

Layihənin xalis diskontlaşdırılmış gəliri bütünlüklə layihənin reallaşmasının bütün illərində alınan xalis diskontlaşdırılmış gəlirlərin toplanması ilə alınır. Əgər diskont normasına görə hesablanmış XDG müsbətdirsə və investisiyanın mənfəəti diskont normasından artıqdırsa (minimum mənfəət norması, minimum ödəmə əmsalı) layihə səmərəli, xalis diskontlaşdırılmış gəlirli layihə əlverişli və həmin kapital qoyuluşu kafi hesab edilir. Əgər xalis diskontlaşdırılmış gəlir mənfəətdirsə, onda mənfəət minimum ödəmə əmsalından azdır, belə halda investor zərər çəkəcəkdir və demək layihədən imtina edəcəkdir. Ona görə də, bir neçə alternativ layihələrdən xalis diskontlaşdırılmış gəliri çox olan layihə seçilməlidir.

Çox hallarda investor üçün kriteriya nəinki investisiyanın mənfəətliliyi, həm də müəyyən minimal faiz dərəcəsi üzrə kapitalın qaytarılması müddəti hesab edilir. Məsələn, əgər qoyulan kapital 15%-li illik dərəcə ilə 3 ildə ödənilərsə, bu o deməkdir ki, xalis diskontlaşdırılmış gəlir (XDG) 15%-li diskont norması üzrə 3 il ərzində mənfəət olmamalıdır.

Mənfəət indeksi və ya gəlir indeksi (Gİ – Profitability Index) çevrilmiş səmərənin məbləğinin kapital qoyuluşunun kəmiyyətinə nisbəti ilə müəyyən edilir. O xalis diskontlaşdırılmış gəlirlə sıx əlaqədardır.

Maliyyə resurslarının hesablanması investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün əsas şərtidir. Hesablanma işlərin yerinə yetirilməsi qrafikinə əsasən aparılır. Bunun nəticəsində maliyyələşdirmənin həcmi və vəsaitlərin xərclənməsi istiqamətləri əlaqələndirilir. Obyektlərin maliyyələşdirilməsinin ümumi məbləği aşağıdakı xərclərdən ibarət olur[5]:

- layihə - axtarış işləri;
- tikinti meydançasının hazırlanması;
- binaların və qurğuların tikintisi yaxud təmiri;
- avadanlığın alınması və quraşdırılması, işçilərin öyrədilməsi;
- xammal və materialların alınması (bir ay üçün);
- məhsul istehsalı və reallaşdırılması üzrə xərclər.

Bu xərclərə əsasən layihənin reallaşması qrafikinə uyğun şəkildə kapitalla olan ehtiyac təyin edilir. İstehsal prosesini bir ay ərzində zəruri olan materiallarla təmin etmək üçün dövrüyyə kapitalına olan ehtiyac da hesablanır. Əgər istehsal dövrü bir aydan çox təşkil edərsə, onda dövrüyyə kapitalına olan ehtiyac hesablananda bu mütləq nəzərə alınmalıdır.

Kapitala olan ehtiyacın təmin edilməsi maliyyələşdirmə mənbələrinə görə göstərilməlidir: müəssisənin xüsusi vəsaitləri (amortizasiya və investisiya mənfəəti), səhmlərin buraxılması, kredit. Adətən, investisiya layihəsi maliyyələşdirilərkən müəssisədə xüsusi vəsaitlərin çatışmamazlığı ilə üzləşirlər, ona görə də çox vaxt vəsaitlərin əksər hissəsi həmişə xarici mənbələrin hesabına cəlb edilir (qiymətli kağızlar və yaxud borc kapitalı) [2].

İnvestisiya layihəsini hazırlayarkən kapitalın cəlb edilməsi formaları seçilməlidir, bu zaman kapitalı artırmaq üçün qiymətli kağızlar və ya borc kapitalının cəlb edilməsi üçün tədbirlər planı işlənilməlidir. Praktiki olaraq, maliyyələşdirmə prosesində kapitalın məbləğini

artırmaq üçün əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsi əksər hallarda aşağıdakı formalarda olur:

1. Adi səhmlər;
2. İmtiyazlı səhmlər;
3. Variantlı borc öhdəlikləri və s.

Borc öhdəlikləri qiymətli kağızlar arasında əsas yeri tutur. Qiymətli kağızların çoxu xüsusi şirkətlər tərəfindən buraxılır və ona görə də onları xüsusi və ya kommersiya qiymətli kağızları da adlandırırlar. Xüsusi borc öhdəliklərinin ən çox yayılmış forması istiqraz vəərəqləridir. Ümumiyyətlə, qiymətli kağızlar dövlət qiymətli kağızlarına, özəl qiymətli kağızlarına və beynəlxalq qiymətli kağızlarına ayrılır. Qiymətli kağızların müxtəlif növləri bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir.

Hazırda əsaslı tikintinin maliyyələşdirilməsi səviyyəsi büdcənin, müəssisələrin xüsusi vəsaitləri və xarici kapitalın hesabına kifayət qədər qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Ona görə də, investisiya aktivliyinin canlandırılması yeni maliyyə resursları mənbələrinin aşkar edilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya layihələrini həyata keçirmək üçün layihə maliyyələşdirilməsi praktikasından istifadə edilməlidir. Layihə maliyyələşdirilməsində konkret əsaslı layihəyə ayrıca maliyyələşdirmə kimi baxılır, yəni kreditör bankı birinci növbədə layihənin pul vəsaiti axını və gəlirlərini təhlil edir, çünki bunlar kreditin ödənilməsi üçün əsas mənbədir. Bildiyimiz kimi zəruri istehsal güclərinin yaradılması və eləcə də əmtəələrin və xidmətlərin istehsalı və reallaşdırılması ilə əlaqədar olan, müxtəlif mülkiyyətli təşkilatların və müəssisələrin, habelə fiziki şəxslərin müəyyən qrupunun maliyyə və sair resurslarının birləşdirilməsinə layihə maliyyələşdirməsi deyilir[6].

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanda iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında müxtəlif xarakterli mərhələlər həyata keçirilmişdir. İlk növbədə birinci mərhələdə zərərli işləyən müəssisələr ləğv edilmişdir. Sahə iqtisadiyyatının əsası olan mövcud müəssisələrdə isə modernləşdirmə işlərinin aparılması davam etdirilməlidir. Bu isə uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarını tələb edir[4].

İkinci mərhələdə investisiya prosesinin özü əsas rol oynayacaqdır. Burada mövcud müəssisələrin güclərindən tamamilə istifadə etmək mümkün deyil, çünki onların əksəriyyəti başqa iqtisadi şəraitdə yaradılıbdır və bazar şəraitinə uyğunlaşdırılması prosesi davam etdirilməlidir.

Yeni xarakterli investisiya rejiminə keçmək zəruriliyi çoxdan yetişibdir. Ancaq bu rejim konkret təsərrüfat şəraiti ilə əlaqələndirilməlidir. Buna görə də investisiyanın xarakteri dəyişdirilməli, az səmərəli texniki istehsal və geri qalan texnologiyadan imtina edilməlidir. İnvestisiyanın səmərəliliyinin yüksəldilməsi perspektivli və texniki cəhətdən mütərəqqi olan yeni texnologiyaya əsaslanmalıdır. Bu tipli əsaslanmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hazırda innovasiya iqtisadiyyatına keçilir. Məlumdur ki, kapital qoyuluşunun çatışmamazlığından əsas fondların əksəriyyəti köhnəlmişdir. İnvestisiya aktivliyinin canlandırılması innovasiya prosesinin intensivləşməsi göstəricisinin fəallaşmasının tələb edir[1].

İnnovasiya kommersiya banklarının inkişafına fəal kömək edir, onlardan çoxu innovasiyanı sənaye istehsalına yönəldirlər. Banklar çox hallarda öz müştərilərinə innovasiyanın köməyi ilə iri kapital qoyuluşu həyata keçirmədən buraxılan məhsulun tərkibinin dəyişməsinə köməklik edir. İnvestisiya layihələri ekspertiza ediləndə layihə sənədlərinin hazırlanmasına əsasən layihəyə texniki-iqtisadi baxış həyata keçirilir, tikintinin təşkili məsələlərinə, güclərin istifadəyə verilməsi müddətinə, məhsulun qiymətinə və maya dəyərinə, marketinq tədqiqatlarının nailiyyətlərinə və rəqabət qabiliyyətinə, layihənin maliyyə axınına diqqət yetirilir.

Xarici və ölkə praktikasının ümumiləşdirilməsinə əsasən bu sahədə aparılan işlərin əsas istiqamətləri haqqında nəticə çıxartmaq olar. Onlara birinci növbədə layihəni maliyyələşdirmə

şərtinə görə baxılmasını göstərmək olar. Bəzi banklar layihəni çox hallarda əlverişli olmayan şərtlərlə (yüksək dəyəri, uzun ödəmə müddəti, öz vəsaitlərinin olmaması və s.), başqa sözlə müasir dövrə aid olan nöqsan cəhətləri ilə qəbul edirlər. İş ondadır ki, son dövrlərə qədər Azərbaycanda müəssisələrin əksəriyyətində (yeni yaradılanlar istisna olmaqla) köhnə əsas fondlar və yeni şəraitə uyğun olmayan idarəetmə sistemi mövcud olmuşdur. Müəssisələrdə hələ də inzibati-amirlik sisteminin idarəedilməsi dövründən çoxlu həll edilməmiş problemlər qalıbdır. Son illərə qədər sənayedə, nəqliyyatda hələ də zərərlə işləyən müəssisələr qalmaqdadır[4].

Bizim fikrimizcə, layihənin baxılmasına o vaxt icazə verilə bilər ki:

- müstəqil ekspertin müsbət rəyi olsun;
- müsbət xalis diskontlaşdırılmış gəliri olsun;
- hər bir qoyulan vəsaitin yüksək verimi olsun;
- tikintinin dəyərindən asılı olaraq borc alanın 30-40 faiz öz vəsaitləri olsun.

Layihələrin seçilməsi üçün müsabiqədə iştirak etmək üçün əsas sənədlər investitorla bağlanan investisiya müqaviləsi layihəsi, onun texniki-iqtisadi əsaslandırılması və biznes-planı, investisiya iştirakçılarının öhdəliklərinin mənbələri və yerinə yetirilməsi müddətləri, girov haqqında müqavilə layihəsi və digərləri olmalıdır.

Həqiqi mənada isə ən mürəkkəb və mühüm amil investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsini təmin edən real resurslara nəzarət etməkdir. Belə halda layihənin həyat qabiliyyətinin mürəkkəb məsələsi həll edilməli, yəni onun texniki və maliyyə təminatı, eyni zamanda kreditlər verilməsinin mümkünlüyü müəyyənləşdirilməlidir. Belə təhlil maliyyə planına və onun iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə əsasən həyata keçirilir. Eyni zamanda layihənin maliyyələşdirilməsinin keçmiş sovet sxemindən əl çəkilməlidir: büdcə, amortizasiya və mənfəət növündən ibarət olan öz vəsaitləri, borc vəsaitləri.

Amortizasiya və mənfəət növündə olan müəssisənin öz vəsaitləri (əgər onlar varsa), ödənişlərin vaxtında yerinə yetirilməməsi nəticəsində həmişə istifadə edilmir. Bununla bərabər bu mənbələr mövcud istehsal güclərinin investisiyaya olan ehtiyacının tam şəkildə ödəyə bilmir.

İndiyə kimi praktiki olaraq, faiz dərəcələrinin yüksək olması səbəbindən borc vəsaitləri investisiya üçün iqtisadi cəhətdən əlverişli deyildir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində güclərin yaradılması aktual olmayan əmtəə kreditlərinin cəlb edilməsi köməyiylə də həll edilə bilər. Bu sxemi belə təsəvvür etmək olar. Güclərin və işçi yerlərinin artırılması məqsədilə öz məhsulunun reallaşdırılmasında layihə, tikinti, maşınqayırma təşkilatlarının tam iştirak etməsi. Onlar vəsaitləri razılaşdırılmış qrafikə görə istehsal gücləri istifadəyə verildikdən sonra alırlar. Bütün tədarüklər pul ifadəsində maliyyə planında əks etdirilməlidir[5].

Beləliklə, layihənin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan pul və əmtəə vəsaitlərinin, habelə digər resursların daxilolma sxemini və mənbələrini aşkar etmək üçün maliyyə planının rolu daha da çox artır. Layihənin hər bir müvəqqəti dövrü üçün maliyyə planının əsasını pul vəsaitlərinin hərəkətinin müsbət balansı (daxilolmaların və xərclərin müxtəlifliyi) təşkil etməlidir. Investisiya layihəsinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün maliyyə planı əsas sənəd hesab olunur.

Maliyyə planını formalaşdırmaq üçün layihənin hər bir mərhələsinin hazırlanmasında müəyyən informasiyalar olmalıdır. Bu informasiyaların tamlığı və əsaslandırılması maliyyə planı göstəricilərinin tərkibinin müxtəlifliyini təyin edir.

Layihəqabağı mərhələdə maliyyə planı iriləşdirilmiş hesablamalara əsasən biznes-planın tərkibində hazırlanır, lakin hərtərəfli əsaslandırılır.

İşçi layihələndirilməsi mərhələsində adətən, dəqiq hesablama həyata keçirilir və investi-

siya layihəsinin biznes-planı formalaşır, onun tərkibində isə tam maliyyə planı hazırlanır. Bunun üçün əvvəlki mərhələdəki planda hesablanmış göstəricilər istifadə edilir və işçi layihənin ilkin məlumatları dəqiqləşdirilir. Layihənin həyata keçirilməsinin məqsədyönlülüüyü maliyyə planının əsas göstəricilərinin səviyyəsini təyin edir. Bu göstəricilər layihəqabağı mərhələdəki göstəricilərdən az olmamalıdır.

Layihənin reallaşması mərhələsində maliyyə planına əsasən pul vəsaitlərinin daxilolmaları və xərcləri, habelə mühasibat sənədlərinin hesabatının (pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat, gəlirlər və zərərlər haqqında hesabat, balans hesabatı) tərtib edilməsinə nəzarət və uçotun aparılması həyata keçirilməlidir.

Layihəqabağı mərhələdə və layihələndirmənin işçi mərhələsində maliyyə planı layihənin hər bir müvəqqəti dövrü üçün pul vəsaitləri axını növündə formalaşır. Pul vəsaitləri axını istehsal və investisiya fəaliyyəti nəticəsində pul vəsaitləri daxilolmaları və xərcləri məbləği göstəricisi kimi təsvir edilir. Layihənin həyata keçirilməsində hər bir müvəqqəti dövr və bütün layihə üçün şərt pul vəsaitləri axınının kəmiyyətinin müsbət olmasıdır[8].

Maliyyə planının formalaşması gedişində investisiya layihəsinin maliyyələşdirilmə strategiyası müəyyən edilir. O investisiya və istehsal xərclərinin pul vəsaitləri axınının səmərəli uyğunluğu nailiyyəti ilə xarici mənbələrdən pul daxilolmaları və məhsulun reallaşmasından alınan mənfəətlə xarakterizə edilir.

Maliyyə planı hesabatında texniki, texnoloji, təşkilati, istehsal və digər məhdudiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Maliyyə planında göstərilən tələblər əks olunandan sonra sifarişçi tərəfindən qəbul və təsdiq edilir.

Hesablanmış maliyyə planı göstəriciləri (pul vəsaitləri axını) investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsində əsas rol oynayır. Bu eyni zamanda da layihəqabağı mərhələdə və həm də layihələndirmə mərhələsində təyin edilir.

Layihənin ideyasını işləyəndə layihəqabağı mərhələdə biznes-planın vəzifələri və məqsədlərinə uyğun olan əsas iqtisadi göstəricilər təyin edilir. Bu göstəricilər layihəyə investisiyaların cəlb edilməsini və layihənin reallaşmasında potensial tərəfdaşların iştirakını maraqlandırır.

Hesablanmış maliyyə planının mövcudluğu şəraitində layihəqabağı və işçi layihələndirməsi mərhələsində investisiya layihəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi səmərəlilik kriteriyalarının köməyi ilə həyata keçirilir. Onlar əvvəlcədən göstərdiyimiz kimi aşağıdakı formada qruplaşdırılır:

- mütləq iqtisadi göstəricilər (dəyər formasında);
- nisbi iqtisadi göstəricilər (əsasən faizlə ifadə olunur);
- müvəqqəti göstəricilər (dövr müddəti ilə ifadə olunur).

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı qoyulan kapital verimini müəyyən edilmiş kəmiyyətlə müqayisədə azalmasına gətirən mümkün risk nəzərə alınmalıdır. Risklərin aşkar edilməsi və aşağı salınması üçün reallaşan layihəyə təsir edən daxili və xarici parametrlər təhlil edilməlidir.

Layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə təsir edən ən mühüm xarici parametrlər bunlardır: inflyasiyanın proqnozlaşdırılması səviyyəsi (ümumi və ya ayrı-ayrı xərclər və gəlirlər üzrə); əsas kateqoriyalı xərclər üzrə qiymətlərin dəyişilməsinin proqnozlaşdırılması; kreditlər üzrə ssuda faizinin kəmiyyəti. Göstərilən göstəricilərin kəmiyyəti ölkənin iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılmasına və təhlil edilən iqtisadiyyat sahəsinə əsasən təyin edilir[4].

Dəqiq maliyyə planı işlədikdən sonra kredit layihəsinin müqaviləsi hazırlanır. Onun hazırlanmasına əsas layihə iştirakçılarını xarakterizə edən bankın verdiyi məlumatlar və maliyyə planı məlumatlarına görə investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinə cəlb olunan

maliyyə mənbələrinin reallığıdır.

Layihənin maliyyələşdirilməsi üzrə kredit müqaviləsində adətən, borcun qaytarılması-nın pul vəsaitləri axını ilə əlaqəsi nəzərdə tutulur. Layihənin maliyyələşdirilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi təhlilində isə kredit verənlər layihənin planlaşdırılması və idarəedilməsinə nəzarət edə bilərlər. Belə halda ödənişlərin vaxtında verilməməsinin qarşısı alına bilər.

Layihənin maliyyələşdirilməsi üzrə paketlərin quruluşu elə olmalıdır ki, o siyasi, iqtisadi, sosial və digər amillərin neqativ təsirini nəzərə alsın və bununla da layihə yaxşı müdafiə olunsun.

Layihənin maliyyələşdirilməsində ən mürəkkəb məsələlərdən biri zəmanət verilməsi sisteminin formalaşdırılmasıdır. Maliyyələşdirilmənin hazırlanmasında zəmanət vermə sistemi elə təşkil edilməlidir ki, o tikintini aparanın prinsiplərinə müvafiq olsun və bununla əlaqədar olaraq, kredit verənlər üçün riskin səviyyəsi əlverişli qəbul oluna bilsin.

Adətən, zəmanəti sahibkarlar, maraqlı tərəflər verir. Zəmanət, riskin bölüşdürülməsinin əsas metodudur. Bundan əlavə, digər metodlar da tətbiq edilir: istehsal ödəmələri, sığorta etdirmə və s.

Layihənin maliyyələşdirilməsinin müvəffəqiyyətləri ondan ibarətdir ki, nəzərdə tutulan risklər layihənin bütün iştirakçılarının mənfəətinə uyğun olsun. Bu uyğunluqlar layihə riskinin spesifik xarakterinə cavab verən, maliyyələşdirmənin hüquqi və maliyyə strukturunun hazırlanması yolu ilə əldə edilir.

Layihənin maliyyələşdirilməsinin təşkili prosesində aşağıdakı metodlar tətbiq edilə bilər:

- uzunmüddətli borc maliyyələşdirməsi;
- səhmlər buraxılışı hesabına maliyyələşdirmə;
- lizinq maliyyələşdirməsi;

Adətən, layihə sadaladığımız metodlardan ən az xərc tələb edən maliyyələşdirməyə əsasən həyata keçirilməlidir. Maliyyələşdirmə variantları layihənin həyat qabiliyyətinin nəticəsinin təhlilinə əsaslanmalıdır.

Uzunmüddətli borc maliyyələşdirməsi uzunmüddətli kreditlərin verilməsi və borc alanın öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bankın faiz dərəcəsi layihənin iqtisadi parametrlərinin həssaslığına görə təyin edilməlidir.

Səhmlərin buraxılışı hesabına investisiyaları iri layihələrin ilkin hazırlıq mərhələsində maliyyələşdirilmənin əsas mənbəsi kimi baxıla bilər.

Lizinq maliyyələşdirməsinin köməyi ilə onun iştirakçıları öz hüququnu bütün layihəyə və ya onun bir hissəsini səhmlərinin sahibi olan investora verə bilərlər. Sonra isə layihənin iştirakçıları sahibkardan o layihəni gələcəkdə istismar etmək və məhsula sahib olmaq üçün icarəyə götürə bilərlər. Layihənin sahibkarı lizinq şirkəti ilə yanaşı bank layihəsinin bir hissəsinin sahibkarı kimi də çıxış edə bilər.

Layihələrin təşkili üzrə işlərin strategiyası konkret layihələrin investisiyası üçün xarici məqsədli resursların cəlb edilməsinin maliyyə sxeminin hazırlanmasına əsaslanıla bilər və gözlənilən risk bank və xarici investorlar arasında bölünə bilər.

Belə formada investisiya layihələrini maliyyələşdirmək üçün zəruri resurslar cəlb edilə bilər və eyni zamanda ssudaların ödənilməsi riskini sığortalaya bilər. Bunun nəticəsində də iri investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi bankın ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsir etməyəcəkdir.

Resursların fondlaşması aşağıdakı kimi həyata keçirilə bilər:

- beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit xətti xidməti üzrə bank tərəfindən agent funksiyasının yerinə yetirilməsi;

- ixrac kreditlərinin xarici milli agentliyinə zəmanət verməklə bankda kreditlər xəttinin açılması;

- Azərbaycana texnoloji avadanlıqları tədarük edən ixrac kreditlərinin xarici milli agentliyinə bank tərəfindən birbaşa ortamüddətli zəmanət verilməsi;

- Azərbaycanda layihələrin maliyyələşdirilməsinə göndərilən kreditlərin xarici investorlara qaytarılması müddətinə zəmanət verilməsi.

Layihələrin təşkilinin perspektiv istiqamətlərindən ən mühümü xarici bankların nümayəndəliyi vasitəsilə ixrac kreditləşmənin milli agentliyi ilə əməkdaşlığın düzgün təşkil edilməsidir.

Belə işlərin görülməsinə nəinki bank işçiləri tərəfindən, həm də digər təşkilatlardan və idarələrdən müvafiq istiqamətlər üzrə (tikinti, nəzarət, maddi-texniki təchizat, layihələndirmə və s.) yüksək ixtisaslı mütəxəssislər cəlb edilməlidir.

Sistemli təhlil əsasında borc alanın kredit müqaviləsi üzrə öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək imkanı, yəni borcun əsas məbləği və ona faizin vaxtında qaytarılması təmin edilməlidir. Eyni zamanda bağlanmış müqavilələri və banklararası razılaşmaları həyata keçirmək, müqavilələrin şərtlərinin və borc alanların öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün daimi nəzarət təmin olunmalıdır.

Layihə maliyyələşdirməsi mexanizminin işlənilməsinin birinci dərəcəli tədbirlərindən biri də maliyyə və sənaye kapitalının integrasiyası üçün yönəldilmiş maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasıdır. Aydındır ki, maliyyə-sənaye qrupları müəssisənin müstəqilliyini əlindən almır. Onlar ancaq müqaviləyə əsasən müəssisənin verdiyi funksiyanın bir hissəsini öz üzərinə götürür. Layihəni maliyyələşdirmək üçün mənfəətin hesabına xüsusi fondlar yaradılır.

Biz hesab edirik ki, investisiya siyasətinin genişləndirilməsində banka fiziki şəxslərin vəsaitlərinin daha da geniş cəlb edilməsi əlverişlidir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin əksəriyyətinin əsasını qiymətli kağızların satışı vasitəsilə kapitalın cəlb edilməsi təşkil edir. Lakin bu mənbənin hesabına pul resurslarının alınması avtomatlaşdırılmış proses deyil. Əgər müəssisə dəqiq planı olmadan inkişaf edərsə və əlverişli gəlir almazsa, onda investorlar öz vəsaitlərini həmişə şərtlə qoyacaqlar, bu da ki, müəssisəyə əlverişli olmayacaqdır. Onda səhm kapitalının çatışmayan hissəsini borc vəsaitlərinin köməyi ilə əvəz etmək olar, belə halda çox vaxt kreditlərə yüksək faiz qoyulduğundan, borcların ödənilməsi çətin yerinə yetirilir.

Belə vəziyyətdə müəssisə üçün yeganə çıxış kapitalın optimal əlverişliliyi siyasətini həyata keçirməkdir, yəni investisiyanın məhdud olduğu şəraitdə, xalis cari dəyər kəmiyyəti müsbət olan layihələrdən də imtina edilməlidir. Əlbəttə, belə vəziyyət investisiya təhlilinin ümumi prinsipini dəyişmir, lakin maliyyələşdirmə üçün lazım olan gələcək vəsaitlərin mümkünlüyü haqqında diqqətlə düşünməyə məcbur edir[3].

Müəssisə kapitalın əlverişliliyi şəraitində işləyərək, müvəqqəti məhdudlaşmış pul resurslarının faydalı istifadəsi məsələsini həll edir. Belə halda investisiyanın qiymətləndirilməsi metodunu biz vəsaitlərin qism müddətli məhdudluq variantın kimi istifadə edirik.

Müəssisənin resursları məhdud olduqda investisiya qoyulması variantlarının seçilməsi bu düsturla təyin edilir[4]:

$$I_r = (I_u - I_l)(1 + I_d) + \sum_{t=1}^n \frac{P_a}{(1 + I_d)^t}; \quad (1)$$

burada:

I_r - firmanın bütün investisiya resurslarının istifadəsi hesabına kapitalın əlverişlilik dövrünün axırında aldığı faydaların ümumi kəmiyyəti;

$I_{\bar{u}}$ - firmanın investisiya resurslarının ümumi məbləği (ingilis. Total investments);

I_l - firmanın xüsusi layihələrini maliyyələşdirmək üçün yönəldilən investisiyanın məbləği;

I_d - firmanın investisiya resurslarının dəyəri;

n - firmanın xüsusi layihələrinə görə pul daxilolmaları dövrünü göstərən illərin sayı.

Misal: Fərz edək ki, səhmdar cəmiyyətin özünün 1 milyon manat investisiya vəsaiti vardır və cari ildə büdcə və ya bank kreditləri hesabına əlavə vəsait cəlb etməyə imkanı yoxdur. Kapitalın illik dəyəri 10%-dir. Onda 1 milyon manatlıq investisiya resurslarından maksimum fayda alınmalıdır. Bunun üçün səhmdar cəmiyyətin iki investisiya layihəsi vardır. Layihəni xarakterizə edən parametrlər aşağıda göstərilir (yada salaq ki, I_0 - investisiya resurslarının əvvəlki xərcləri; P_a - t ilin axırında pul daxilolmalarıdır).

	I_0	P_{a1}	P_{a2}	P_{a3}
A layihəsi	700	300	200	500
B layihəsi	500	400	200	100

Gördüyümüz kimi, hər iki layihənin ümumi məbləği səhmdar cəmiyyətin maliyyə imkanından artıqdır və bu layihələrdən birini seçməliyik. Belə halda biz investisiya vəsaitlərinin qalığını firmaya 10% gəlir gətirmək üçün kənara qoymalıyıq.

İnvestisiyadan firmanın alacağı fayda investisiya qoyulan birinci ilin axırında onun sərəncamında olan pul vəsaitlərinə bərabər olacaqdır, bunun üzərinə isə gələcək ildə öz layihəsi üzrə diskontlaşdırılmış pul daxilolmaları əlavə ediləcəkdir. Onda biz üçüncü ilin axırında hər bir investisiya layihələrinin reallaşmasının ümumi maliyyə nəticəsini hesablaya bilərik:

A layihəsi

$$I_r = (1,0 - 0,7)(1 + 0,10) + 0,3 + \frac{0,2}{(1 + 0,10)^1} + \frac{0,5}{(1 + 0,10)^2} = 1,225$$

B layihəsi

$$I_r = (1,0 - 0,5)(1 + 0,10) + 0,4 + \frac{0,2}{(1 + 0,10)^1} + \frac{0,1}{(1 + 0,10)^2} = 1,214$$

İnvestisiya qoyuluşunun nəticəsini müqayisə etməmişdən əvvəl, qeyd edək ki, səhmdar cəmiyyəti öz layihəsinə investisiya vəsaiti qoymayıb, olan pul vəsaitlərini ancaq başqa sahəyə qoysaydı, onda birinci ilin axırında (yuxarıda göstərdiyimiz kimi xarici investisiya gəlirlilik norması 10% olanda) onun əvvəlki pulu 1,1 milyon manat olardı.

İnvestisiyanın minimal nəticəsini nəzərə almasaq, biz görürük ki, A layihəsi üzrə kapitalın əlverişli dövrünün həmin şəraitində 0,125 milyon manat əlavə vəsait əldə edilir (1,225-1,1), V layihəsi üzrə isə - 0,114 milyon manat (1,214-1,1). Beləliklə, A layihəsi əlverişlidir. Bunu biz xalis cari dəyər göstəricisinə əsasən də təsdiq edə bilərik:

$$XCD_A = \frac{0,125}{1 + 0,10} = 0,114$$

$$XCD_B = \frac{0,114}{1 + 0,10} = 0,104$$

Həmin cavabları biz XCD-in standart düsturuna görə hesablayanda da alırıq:

$$XCD_A = \frac{0,3}{1,1} + \frac{0,2}{1,1^2} + \frac{0,5}{1,1^3} - 0,7 = 0,114$$

$$XCD_B = \frac{0,4}{1,1} + \frac{0,2}{1,1^2} + \frac{0,1}{1,1^3} - 0,5 = 0,104$$

Beləliklə, xalis cari dəyərin maksimum prinsipinə əsasən investisiya layihələrinin seçilməsi özünü doğruldur.

Xalis cari dəyəri, kapitalın dəyərində görə yox, müəssisənin özünün daxili reinvestisiya vəsaitlərinin gəlirlik dərəcəsinə əsasən (XCD_G) təyini aşağıdakı düsturla müəyyən etmək olar:

$$XCD_G = \sum_{t=1}^n \frac{P_{a_t}}{(1 + G_s)^t} \quad (2)$$

burada: G_s - kapitalın əlverişli dövrünün əvvəlki ilində firmanın sərəncamında olan vəsaitin hesabına alınan gəlir səviyyəsi.

Daxili reinvestisiya vəsaitlərinin gəlirlik dərəcəsinə əsasən əlverişli investisiya layihələrinin seçilməsi XCD standart düsturundan istifadə olunur.

Beləliklə, investisiya əlverişliyinin qiymətləndirilməsi metodunun standart üsuldan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, diskontlaşdırma üçün kapital dəyərinin göstəricisi yox, reinvestisiya qoyuluşunda gəlirliyin mümkün dərəcəsi istifadə edilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aslanzadə İ. A. İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2000.
2. İmanov Ə. Biznesin investisiya strategiyası. Bakı, 2014
3. Zeynalov V. Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti. Bakı, 2012
4. Şirəliyev V.M., Həsənov İ.C. Əsaslı tikintidə investisiya siyasəti. Bakı, "Elm" nəşriyyatı 2000.
5. Şirəliyev V.M. İnvestisiyanın təhlili və idarə edilməsi. Bakı, 2001.
6. Рекитар Я.А. Проблемы повышения инвестиционной активности в экономике России. //Экономика строительства, 2007, № 8. - с. 15-30.
7. Дейнеко О.А. Графические методы в управлении строительным производством. М.: Наука, 2005.
8. Жуков В.А. Совершенствование систем управления в строительстве. М.: Наука, 1999.

*Həsənov İsmayıl Cəfər oğlu, dosent
Bakı Biznes Universiteti
Ünvan: Həsən Bəy Zərdabi 88a
i_hasanov_65@mail.ru*

X Ü L A S Ə

MƏHDUD MALİYYƏ RESURLARI ŞƏRAİTİNDƏ İNVESTİSİYALARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Məqalədə məhdud maliyyə resursları şəraitində tikintidə investisiyaların qiymətləndirilməsinin aktual məsələləri tədqiq edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, investisiya təhlilində iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı digər məsələlərə də baxılmalıdır. İnvestisiya haqqında qərar qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərən məhdud maliyyə resursları şəraitinin nəzərə alınması öz aktuallığını hər zaman saxlayır. Beynəlxalq təcrübədə investisiya layihələrini qiymətləndirmək üçün UNIDO - nun hazırladığı KOMFAR (COMFAR) metodikasıdan geniş istifadə edilir. Bizim fikrimizcə, bu metodika nəinki yeni investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üçün, həm də müəssisələrin profilinin dəyişdirilməsi, modernləşdirilməsi, genişləndirilməsi layihələri üçün də yararlıdır.

Maliyyə resurslarının hesablanması investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün əsas şərtidir. Hesablanma işlərin yerinə yetirilməsi qrafikinə əsasən hesablanır. Bunun nəticəsində maliyyələşdirmənin həcmi və vəsaitlərin xərclənməsi istiqamətləri əlaqələndirilir. Obyektlərin maliyyələşdirilməsinin ümumi məbləği müəyyən xərclərdən ibarət olur. Hazırda əsaslı tikintinin maliyyələşdirilməsi səviyyəsi büdcənin, müəssisələrin xüsusi vəsaitləri və xarici kapitalın hesabına kifayət qədər qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Ona görə də, investisiya aktivliyinin canlandırılması maliyyə resursları mənbələrinin aşkar edilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya layihələrini həyata keçirmək üçün layihə maliyyələşdirilməsi praktikasından istifadə edilməlidir. Layihə maliyyələşdirilməsində konkret əsaslı layihəyə ayrıca maliyyələşdirmə kimi baxılır, yəni kreditor bankı birinci növbədə layihənin pul vəsaiti axını və gəlirlərini təhlil edir.

Məhdud maliyyə resursları nəzərə alınmaqla layihələrin seçilməsi üçün əsas sənədlər investorla bağlanan investisiya müqaviləsi layihəsi, onun texniki-iqtisadi əsaslandırılması və biznes-planı, investisiya iştirakçılarının öhdəliklərinin mənbələri və yerinə yetirilməsi müddətləri, girov haqqında müqavilə layihəsi və digərləri olmalıdır. Ən mürəkkəb və mühüm amil investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsini təmin edən real resurslara nəzarət etməkdir. Belə halda layihənin reallaşdırılması kimi mürəkkəb bir məsələ həll edilməlidir, yəni onun texniki və maliyyə təminatı, eyni zamanda kreditlər verilməsinin mümkünlüyü müəyyənləşdirilməlidir. Belə təhlil maliyyə planına və onun iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə əsasən həyata keçirilir.

Bütün bunlarla yanaşı investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinin keçmiş sxemlərindən əl çəkilməlidir: büdcə, amortizasiya və mənfəət növündən ibarət olan öz vəsaitləri ilə yanaşı cəlb olunan vəsaitlərin istifadə mexanizmi işlənilməlidir.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq investisiyalaşdırma prosesində kapitalın optimal əlverişliliyi siyasətini həyata keçirmək təklif edilir. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün resursların məhdud olduğu şəraitdə xalis cari dəyər kəmiyyəti müsbət olan layihələrdən də imtina edilə bilər. Əlbəttə ki, belə vəziyyət investisiya təhlilinin ümumi prinsipini dəyişmir, lakin maliyyələşdirmə üçün lazım olan gələcək vəsaitlərin mümkünlüyü haqqında diqqətlə düşünməyə məcbur edir. Başqa sözlə, kapitalın əlverişliliyi şəraitində işləyərək, müvəqqəti məhdudlaşmış pul resurslarının faydalı istifadəsi məsələsi həll edilir.

*Гасанов Исмайл Джафар оглы, доцент
Бакинский Университет Бизнеса
Гасан Бек Зардаби 88а
i_hasanov_65@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИЙ В УСЛОВИЯХ ОГРАНИЧЕННЫХ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ

В статье исследованы актуальные вопросы оценки инвестиций в строительстве в условиях ограниченных финансовых ресурсов. Указывается, что при анализе инвестиций наряду с оценкой экономической рациональности следует рассмотреть также и другие вопросы. Принятие во внимание условий ограниченных финансовых ресурсов, оказывающих значительное влияние на решение касательно инвестиций, всегда сохраняет свою актуальность. В международной практике для оценки инвестиционных проектов широко используется методика КОМФАР (COMFAR), подготовленная UNIDO. По нашему мнению, эта методика пригодна не только для оценки инвестиционных проектов, но и для проектов по изменению профиля предприятий, модернизации, расширения. Расчет финансовых ресурсов является главным условием осуществления инвестиционных проектов. Выполнение расчетов проводится на основании графика. В результате этого увязываются объем финансирования и направления расходования средств. Общая сумма финансирования объектов состоит из определенных расходов. В настоящее время уровень финансирования капитального строительства за счет бюджета, частных средств предприятий и иностранного капитала не может считаться удовлетворительной. Поэтому оживление инвестиционной активности требует выявления источников финансовых ресурсов. В условиях рыночной экономики для осуществления инвестиционных проектов следует использовать практику проектного финансирования. В проектом финансировании конкретный капитальный проект рассматривается в качестве отдельного финансирования, то есть банк-кредитор в первую очередь анализирует поток денежных средств и доходов проекта.

Основные документы для выбора проектов с учетом ограниченных финансовых ресурсов должны состоять из проекта договора, заключаемого с инвестором, его технико-экономического обоснования и бизнес-плана, источников и сроков выполнения обязательств участников инвестиций, проекта договора о залоге и т.д. Самым сложным важным фактором является контроль над реальными ресурсами, обеспечивающими финансирование инвестиционных проектов. В таком случае должен быть решен такой сложный вопрос как реализация проекта, то есть его техническое и финансовое обеспечение, в то же время должна быть определена и возможность его технического и финансового обеспечения. Подобный анализ осуществляется на основании финансового плана и оценки его экономической рациональности.

Наряду со всем этим, следует отказаться от прежних схем финансирования инвестиционного проекта: должен быть разработан механизм использования привлеченных средств наряду с использованием собственных финансовых средств состоящих из амортизации и видов прибыли.

Как результат исследования в процессе инвестирования предлагается осуществлять политику оптимального благоприятствования капитала. Для инвестиционного финансирования в условиях ограниченных ресурсов спасением является также и отказ от проектов с положительным количеством чистой текущей стоимости. Конечно, подобная ситуация не меняет общего принципа анализа инвестиций, однако заставляет внимательно думать в будущем о возможности средств, необходимых для финансирования. Другими словами, решается вопрос полезного использования временно ограниченных денежных ресурсов, действующих в условиях благоприятствования капиталу.

*Hasanov Ismail Jafar, Associate Professor
Baku Business University
Hasan Bay Zardabi 88a
i_hasanov_65@mail.ru*

S U M M A R Y

EVALUATION OF INVESTMENTS IN THE LIMITED FINANCIAL RESOURCES

The article explores the current issues of investment assessment in limited financial resources in the field of construction. It was noted that the assessment of economic efficiency of investment analysis should be considered along with other issues. Taking into account the conditions of limited financial resources which have a significant impact on investment decisions always maintains its relevance. The COMFAR methodology developed by UNIDO is widely used to evaluate investment projects in international practice. In our opinion, this methodology is useful not only for the evaluation of new investment projects, but also for projects for changing, updating and expanding the business profile.

The calculation of financial resources is the main condition for the implementation of investment projects. The calculation is based on the schedule of works. As a result, the scope of financing and the spending directions are coordinated. The total amount of financing for the assets consists of certain costs. At present, the level of funding for capital construction budget at the expense of foreign capital enterprises and private funds can not be considered quite satisfactory. Therefore, the revival of investment activity requires the identification of sources of financial resources. The conditions of the market economy must be used in the practice of project financing for the implementation of investment projects. Project financing is considered as a separate financing for a concrete project, namely the creditor bank, first of all, analyzes the cash flows and revenues of the project.

The main documents for selection of projects with limited financial resources should be an investment contract with the investor, its feasibility and business plan, the terms and conditions of investment obligations of the investor, the contract of pledge and others. The most complex and important factor that provides real resources is to control the financing of investment projects. In such a case should be resolved in a matter as complex as the project, namely its technical and financial support, as well as the possibility of granting loans to be determined. Such analysis is carried out in accordance with the financial plan and an assessment of its economic efficiency.

Along with all of the schemes of financing the investment projects should hand: budget, amortization and gain from the own funds of the type involved in the use of funds, as well as the mechanism worked out.

As a result of the research, it is proposed to implement the capital optimization policy in the process of investment. Investment in conditions of limited resources to fund projects which will have a positive net present value may be rejected quantity. Of course, such a situation does not change the general principle of investment analysis, but makes it more difficult to think carefully of the future funding needed for financing. In other words, working under conditions of capital adequacy, the issue of the use of temporarily restricted monetary resources is solved.

*Allahverdiyeva Arzu Xasay qızı, dissertant
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası*

UOT - 336.77;336.71

BANKLARDA PROBLEMLİ KREDİTLƏR PORTFELİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: defolt riski, mərkəzləşdirilmiş yanaşma, qeyri-mərkəzləşdirilmiş yanaşma, kollektor agentliyi.

Ключевые слова: риск дефолта, централизованный подход, децентрализованный подход, коллекторская агенства.

Keywords: default risk, centralized approach, non-centralized approach, collection agency.

Bank üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən risk növlərindən biri kredit riskidir. Kredit riski ya defolt, ya da borcalanın öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdən etiraz etməsi halında meydana çıxır. Defolt texniki və ya müvəqqəti olmayan səbəblər üzündən, debitorun kreditor qarşısında müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bank təcrübəsində hətta defolt riski belə fərqləndirilir. Defolt, yəni ödəniş etməmə riski borclunun, borcun əsas məbləği, borc müqaviləsinin faizləri və digər şərtlərinə münasibətdə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətinin olmamasıdır. Borcun verilməsindən əvvəl baxılan kredit riskindən fərqli olaraq, ödəməmə riski, borc artıq verilmiş olduğu vəziyyətdə qiymətləndirilir. Beləliklə, defolt riski, borclunun krediti ödəyə bilməyəcəyi vəziyyətdə meydana çıxır. Bir qayda olaraq, defolt müflisləşmənin nəticəsində yaranır. Bu da öz növbəsində kreditə görə ya əsas borcun, ya da %-in gecikdirilməsinə, nəticə etibarilə kreditin gecikdirilməsinə səbəb olur. Problemlı kreditlərin meydana çıxması xarici iqtisadi amillərin təsirindən kənar da ola bilər. İqtisadi böhranlar sadəcə onların həcmının artmasına səbəb olur. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə banklar tərəfindən problemlı kreditlərin idarə edilməsinə kompleks yanaşma kütləvi xarakter almışdır. Sadəcə olaraq qeyri- sabit iqtisadi inkişaf şəraitində banklar defolt riskinin minimallaşdırılması məqsədilə problemlı kreditlərin idarə edilməsinə daha böyük diqqət ayırırlar.

Dünya təcrübəsində bir çox iqtisadçılar problemlı kreditlərin idarə edilməsinin zəruriliyini əsaslandıraraq tədqiqatlar aparmışlar. R.Vissbax və K.Lires problemlı kreditlərə kredit verildiyi andan onun qaytarılmasına və ya bankın balansından silinməsinə qədər olan prosesin ayrılmaz hissəsi kimi baxırlar. P.Henri Müller hesab edir ki, problemlı kreditlərin idarə edilməsinin effektivliyi hər bir problemlı kreditin ayrılıqda təhlilindən və onun qaytarılmasına istifadə edilən vəsaitin minimallığından asılıdır. D.Maknofon və P.Rouz problemlı kreditlərin idarə edilməsi metodikasının yaradılmasında Mərkəzi Bankın iştirakının zəruriliyini qeyd edirlər. Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsində problemlı kreditlərin idarə edilməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar azlıq təşkil edir. İngilis və türk tədqiqatçıları bu problemi nisbətən ətraflı təhlil etmişlər. O.Məsud və K.Stüart problemlı kreditlərin idarə edilməsinə həm strateji, həm taktiki, həm də təşkilati xüsusiyyətləri olan bir proses kimi yanaşırlar [6]. Onlar problemlı kreditlərin idarə edilməsinə “dəyər yanaşma”sının tərəfdarıdır.

Problemli kreditlərin idarə edilməsinə bu cür yanaşmanın əsasında onların ən az xərcə geri qaytarılması və kredit portfelinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi dayanır. Lakin bu yanaşma böhran dövründə problemli kreditlərin idarə edilməsi üçün xarakterikdir.

Problemli kreditlərin idarə edilməsinə kompleks yanaşma Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi tərəfindən edilmişdir. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, bank sisteminin dayanıqlılığının yüksəldilməsi üçün onların fəaliyyətinə bank nəzarətinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün likvidliyin zəruri səviyyədə olmasını, kredit riskinin, əməliyyat riskinin, bazar riskinin, likvidliyin itirilməsi riskinin qarşısını almaqla zərər olduğu zaman bankların maliyyə dayanıqlılığının qiymətləndirilməsini təmin edir. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı yanında Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi Böyük Onluq ölkələrinin (ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Belçika, İtaliya, İsveç, Kanada, Fransa, Niderland, Yaponiya) mərkəzi bankları tərəfindən 1974 ildə təsis edilmişdir [1]. Bazel Komitəsinin əsas məqsədi banklar üçün metodik tövsiyələrin hazırlanması, bank tənzimlənməsi sahəsində vahid standartların tətbiq olunmasıdır. 1988-ci ildə nəşr edilmiş Bazel I sazişinə görə bankların dayanıqlı olması üçün riskli aktivlərin məcmu kapitalda payı 8%-i keçməməlidir. Bankların kapital adekvatlığının qiymətləndirilməsi ilə bağlı standartlar toplusu olan Bazel II sazişi isə 2004-cü ildə imzalanmışdır. “Bazel II” banklarda risklərin səmərəli şəkildə idarə edilməsini stimullaşdırmaq, bankların özü tərəfindən risklərin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə əsaslanan sistem yaratmaq, kredit risklərinin azaldılması alətlərini tətbiq etmək və bununla da sağlam bank sistemi qurmaq, maliyyə sabitliyini təmin etmək cəhətdən olduqca əhəmiyyətli sənəddir.

Sabit və səmərəli fəaliyyət göstərən bank sistemi milli iqtisadiyyatın inkişafının əsasında dayanır. Hal - hazırda bank sisteminin dayanıqlılığı təmin edilməyinə görə problemli kredit portfelinin həcmnin artması müşahidə olunur. Bu isə bank sistemi üçün təhlükə yaradır. E.M.Morsman bank üçün problemli kreditlərin real dəyərinin 5 tərkib hissəsini qeyd edir [3]:

1. Kreditə görə əsas borcun və faizin qaytarılmaması;
2. Resurslardan alternativ istifadə imkanlarının əldən verilməsi;
3. Kreditlərin geri qaytarılması ilə bağlı xərclər;
4. İnsan amili - banklar problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı daha təcrübəli işçilər cəlb etmək məcburiyyətində qalır. Bu isə çox böyük zaman və xərc tələb edir.
5. Nüfuz amili - problemli kreditlərin ifrat dərəcədə olması bankın nüfuzuna mənfi təsir göstərir.

Göründüyü kimi istənilən halda problemli kreditlər bankın maliyyə dayanıqlılığına mənfi təsir göstərir, bu səbəbdən də onun idarə edilməsi zəruridir.

Bildiyimiz kimi, kreditin keyfiyyəti borcalanın maliyyə vəziyyəti, kreditin təminatı, borca xidmətin keyfiyyəti kimi əsas təsnifat meyarları nəzərə alınaraq qiymətləndirilir. Borcalanın maliyyə vəziyyəti bank tərəfindən Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi daxili qaydaların və metodların əsasında qiymətləndirilir. Hər bank tərəfindən kreditlərin problemlilik səviyyəsinə görə təsnifatı həyata keçirilməlidir. Bu, problemli kreditlərin təsnifatına vahid yanaşmanın mövcud olmamasını şərtləndirir. Problemli kreditlərin həcmnin artması kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsinə, əlavə xərclərin yaranmasına, mənfəətin aşağı düşməsinə və ya zərərin yaranmasına, hətta bankın müflisləşməsinə belə səbəb ola bilər. Buna görə də problemli kreditlərin idarə edilməsi və nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı daha səmərəli alətlərdən istifadə edilməlidir.

Dünya təcrübəsində problemli kreditlərin idarə edilməsinə 2 yanaşma mövcuddur [4]:

Mərkəzləşdirilmiş yanaşma: dövlət ya kreditlərin restrukturizasiyası ilə məşğul olan agentliklərin tərkibində, ya da Mərkəzi Bankın daxilində problemli kreditlərin alınması və idarə edilməsi üçün xüsusi agentliklər yaradır.

Qeyri-mərkəzləşdirilmiş: ya bank daxilində, ya da bankdan kənarda problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə məşğul olan agentliklərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Həmçinin problemli kreditlərin geri qaytarılması ilə məşğul olan kollektor agentliklər də bura aid edilir. Azərbaycanda problemli kreditlərin idarə edilməsi qeyri- mərkəzləşdirilmiş üsulla həyata keçirilir.

Müəlliflər beynəlxalq təcrübənin tədqiqi əsasında bank sistemində problemli kreditlərin idarə edilməsinin effektivliyinin yüksəldilməsi üçün dövlət tərəfindən tətbiq edilməsi mümkün olan 3 strategiyayı müəyyən edirlər. Bu strategiyalar kreditləşmənin həcmənin qorunub saxlanmasına və bank sisteminin likvidliyinin yüksəlməsinə yönəlib [4]:

1. Müdaxilə etməmək strategiyası - kollektor biznesinin qanuniləşdirilməsi, problemli kreditlərin bazarının formalaşdırılması. Bu zaman banklar problemli kreditlərin geri qaytarılması ilə özü məşğul olur.

2. Dövlət tərəfindən problemli kreditlərin alınması - problemli kreditlərin alınması və idarə edilməsi ilə bağlı strukturların yaradılması.

3. Bankların yenidən kapitallaşdırılması - dövlət bankın üstünlük verən səhmlərini alır, ya da bank səhmlərini dövlət istiqrazlarına dəyişir, nəticədə bankın yeni maliyyə resursları yaranır.

İkinci və üçüncü strategiya problemli kreditlərin idarə edilməsini mərkəzləşdirilmiş səviyyədə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycanda müdaxilə etməmək strategiyasının həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür. Xarici təcrübənin tədqiqi göstərir ki, çətinliklər çəkən bankların çoxluğunu nəzərə alaraq, bank sisteminin özünün yenidən təşkili daha məqsədəuyğundur. Bir çox ölkələrin hökumətləri problemli aktivlərlə iş üçün xüsusi kooperasiyalar təsis edirlər. Bu kooperasiyalar problemli aktivlərin qismən və ya bütövlükdə pul vəsaitləri hesabına alınması, zəmanətli istiqrazlara dəyişdirilməsini həyata keçirirlər.

Problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı dövlət aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər:

- Kredit portfelinin keyfiyyətinə yönəldilmiş tələblərin yumşaldılması;
- Kreditorların qanuni hüquqlarının gücləndirilməsi.

Bankların balansından problemli kreditlərin tamamilə təmizlənməsi üçün girovun vahid qeydiyyat mərkəzi, verilmiş kreditlərin monitorinqini həyata keçirən mərkəzin yaradılması zəruridir. Elə bir sistem formalaşdırmaq lazımdır ki, banklar problemli kreditlərin həcmənin real olaraq göstərməkdə maraqlı olsunlar.

Problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi yenidən maliyyələşdirmə əməliyyatları ilə sıx bağlı olmalıdır. Bu əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı əsas məsələ itkilərin və təminatın həcmənin düzgün qiymətləndirilməsi, investorlar üçün cəlbəedici olacaq etibarlı strukturun yaradılmasıdır. Problemli kreditlərin yenidən maliyyələşdirilməsi zamanı maliyyələşmənin müasir texnologiyalarından istifadəsi - təminatlı qiymətli kağızların emissiyası, sindikatlaşdırılmış kreditləşmə tətbiq edilə bilər. Bu, bazar maliyyə mənbələrinin cəlb edilməsinə imkan verəcəkdir.

Həmçinin səhmdarlar və menecment səviyyəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruri-

dir. Səhmdarlar kredit siyasəti və risklərin idarə edilməsi sahəsində strategiyalar müəyyən etməli, menecerlər bu sahədə əsas göstəriciləri müəyyən etməli və adi işçilərin fəaliyyətinə tətbiq etməlidirlər.

Bankdan kənarda problemli kreditlərin idarə edilməsinin isə 2 yolu vardır:

- Borcun geri qaytarılması üçün kollektor agentliklərinə ötürülməsi;
- Problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı müstəqil hüquqi şəxsin yaradılması.

Həmçinin, borcun müəyyən hissəsini bank özü geri qaytara, digər hissəsini kollektor agentliklərinə ötürülə bilər.

Azərbaycanda problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi qeyri-effektivdir. Bu, onunla əlaqəlidir ki, bu iş bankların profilindən kənar olmağına baxmayaraq, özləri məşğul olur. Qeyri-effektivlik daxili və xarici amillərlə əlaqəlidir. Xarici amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Hüquqi-qanunverici bazanın qeyri-mükəmməlliyi;
- Bank sisteminin tənzimlənməsi və nəzarətində çatışmazlıq;
- Vahid elmi-metodik bazanın olmaması;
- Sosial qeyri-sabitlik;
- Əhəlinin aşağı maliyyə savadlılığı.

Bankdaxili amillərə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- təşkilati struktur;
- texnoloji amillər;
- bank menecmentinin aşağı səviyyəsi;
- insan amili.

Problemli kreditlərin idarə edilməsi vəziyyətinin normallaşdırılması üçün qanunvericiliyə kreditorlarla borcalanlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi, kollektor agentliklərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı dəyişikliklər edilməlidir. Problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi Avropa ölkələrində daha effektivdir. Onun uğuru problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı daha dəqiq müəyyən olunmuş strategiyanın mövcudluğu, kollektor agentlikləri ilə əməkdaşlıq və kredit tarixlərinin mərkəzləşdirilmiş bürosunun olması ilə əlaqəlidir. Azərbaycanda belə sistem tətbiq edilə bilməz. Çünki kollektor agentliklərinin fəaliyyəti üçün zəruri infrastrukturun olmaması, müştəri bazasının azlığı və bu bazarda praktiki təcrübənin olmaması bunun qarşısını alır. Qərblə müqayisədə Azərbaycanda kollektor agentlikləri azlıq təşkil edir. ABŞ-da 7000, Avropada 10000, Azərbaycanda 2 kollektor agentliyi var. Buna görə də kollektor agentlikləri tərəfindən problemli kreditlərin tənzimlənməsi və idarə edilməsi ilə bağlı müəyyən çətinliklər mövcuddur:

- Qanunvericilikdə kollektor agentliklərinin fəaliyyəti tənzimlənməyib;
- Özünü tənzimləmə səviyyəsində onların fəaliyyəti üçün ümumi qaydalar və meyarlar işlənib hazırlanmayıb;

- Bütün borcu almaq üçün kollektor agentliklərinin maliyyə resursları çatmır.

Kollektor agentliklərinin fəaliyyəti 2 əsas formada həyata keçirilə bilər:

1. Kollektor agentliyi bankın agentliyi rolunda onun adından çıxış edir.
2. Kollektor agentliyi kreditor rolunda çıxış edir və borcluya qarşı iddia hüququ əldə edir.

Problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı bankların qarşısında duran əsas məsələlər aşağıdakılardır:

- Həm problemli kreditlərin, həm də bank tərəfindən yeni verilmiş kreditlərin gecikdiril-

məsinə səbəb ola biləcək mənbələrin müəyyən edilməsi;

- Problemli kreditlərin yaranma ehtimallarının kredit verildiyi andan aşkara çıxarılması və tənzimlənməsi;

- Problemli kredit portfelinin kəmiyyət cəhətdən qiymətləndirilməsi və onun bankın dayanıqlılığına təsirini müəyyən edib, nəzarətin həyata keçirilməsi;

- Problemli kreditlərin bağlanması mənbələrinin seçilməsi, qiymətləndirilməsi və onların yetərliyi;

- Problemli kreditlərin səviyyəsinin aşağı salınması metodlarının işlənilib hazırlanması, reallaşdırılması və qiymətləndirilməsi;

- Problemli kreditlərin həcmnin monitorinqi və nəzarətin həyata keçirilməsi.

Azərbaycan təcrübəsində problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi üçün bir sıra çatışmazlıqlar xarakterikdir. Bu çatışmazlıqlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Monitorinq prosesinə riayət etməmək və aşağı keyfiyyət. Bu borcalanın maliyyə vəziyyətini qiymətləndirən sistemin aşağı effektivliyi, maliyyə göstəricilərini qiymətləndirən proqram təminatlarının qeyri- qənaətbəxş olması ilə əlaqəlidir.

2. Kreditin idarə edilməsi prosesinin təşkilinin qeyri- effektivliyi. Problemli kreditlərin idarə edilməsi təcrübəsində ən çox rast gəlinən səhvlərdən biri də onun geri qaytarılması üçün təhlükəsizlik xidmətlərinə müraciət etməkdir, hansı ki, bu işlə xüsusi olaraq təlimatlandırılmış əməkdaşlar məşğul olmalıdır. Hazırda çox az banklar problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı ixtisaslaşmış şöbə yaradırlar. Belə şöbənin yaradılması yüksək xərclər yaradır. İdarəetmə prosesini elə təşkil etmək lazımdır ki, iqtisadi cəhətdən əsassız xərclərə yol verilməsin, işin icrası stimullaşdırılsın və bütün mərhələlərdə mərkəzləşdirilmiş nəzarət təmin edilsin.

3. Problemli kreditlərin idarə edilməsində qeyri-formal metodlara üstünlük verilir. Hazırda problemli kreditlərin tənzimlənməsində ən geniş yayılmış üsul ya onun dərhal geri qaytarılmasının tələb edilməsi, ya da kreditin restrukturizasiyasıdır. Restrukturizasiya kreditlərin vaxtının uzadılması səbəbindən yığılıb qalmasına gətirib çıxarır. Bu da nəticədə kreditin geri qaytarılmaq və müddətilik kimi əsas prinsiplərinin pozulmasına səbəb olur.

4. Azərbaycan və beynəlxalq təcrübə arasında problemli kreditlərin uçotu və idarə edilməsi sahəsində uyğunsuzluqların olması. Bu, makroiqtisadi dayanıqlılıq nöqtəyi- nəzərdən bank sistemi üçün təhlükə yaradır, həmçinin milli bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Çünki beynəlxalq təcrübədə təsnifləşdirmədə sət metodlara üstünlük verilir.

5. Problemli kreditlərin idarə edilməsi bank tərəfindən təcrid olunmuş şəkildə həyata keçirilir. Halbuki bankların portfelinin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin digər rəqib bankların aktivləri ilə müqayisəsi zəruridir. Problemli kreditlərin idarə edilməsi üzrə banklararası assosiasiyaların yaradılması imkanları nəzərdən keçirilməlidir.

6. Qısamüddətli dövrə istiqamətlənmək. Banklar üçün əsas məsələ zərəri minimumlaşdırmaq üçün qısa müddətdə borcları geri qaytarmaqdır. Problemli kreditlərin idarə edilməsindən mənfəətin əldə edilməsi imkanlarına baxılmaz, hansı ki, uzunmüddətli dövrdə bu, mümkündür.

7. Bank menecmentinin aşağı effektivliyi. Bəzən problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı dəqiq formalaşdırılmış prinsiplər mövcud olmur. Kredit portfelinin quruluşunun müxtəlif meyarlar üzrə optimal qruplaşdırılmasının planlaşdırılması həyata keçmir, strateji yanaşma yoxdur.

8. Problemli kreditlərin idarə edilməsində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmır.

9. İşçi heyətin kifayət qədər peşəkar olmaması və səriştəsizliyi. Problemli kreditlərin idarə edilməsində insan amili mühüm rol oynayır. İşçi heyətin inkişafına lazımi diqqət ayrılır.

Yuxarıda sadalanan çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Problemli kreditlərin idarə edilməsi sisteminin mükəmməlləşdirilməsi həm ayrıca banklar tərəfindən, həm də milli bank sistemi tərəfindən yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. R.Sədirxanov, R.Həsənov "Bank- maliyyə terminlərinin izahlı lüğəti", Bakı 2011.
2. Y.Ə.Zeynalov, İ.M.Hüseynov "Bank işi", Bakı, 2016.
3. А.В. Славянский «Управления проблемной задолженностью банка» журнал Аудит и финансовый анализ, 1/2009.
4. Ю. Ю. ПЛАТОНОВА , С. Е. ЗАЙЧЕНКО "Инструменты управления портелем проблемных кредитов в современных условиях" журнал Банковская деятельность, 4/ 2011, стр 28- 36.
5. www.cbar.az
6. www.economy-lib.com
7. www.fimsa.az

*Allahverdiyeva Arzu Xasay qızı, dissertant
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası*

X Ü L A S Ə

BANKLARDA PROBLEMLİ KREDİTLƏR PORTFELİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Bildiyimiz kimi, sabit və səmərəli fəaliyyət göstərən bank sistemi milli iqtisadiyyatın inkişafının əsasında dayanır. Problemli kreditlərin həcmnin çoxluğu isə bank sisteminin inkişafını ləngidir. Problemli kreditlərin həcmnin artması resurslardan alternativ istifadə imkanlarının əldən verilməsinə, kreditlərin geri qaytarılması ilə bağlı xərclərin meydana çıxmasına, problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı daha təcrübəli işçilər cəlb edildiyi üçün çox böyük zaman və vəsait itkisinə səbəb olur. Həmçinin bankın nüfuzuna mənfi təsir göstərir.

Azərbaycanda problemli kreditlərin həcmi inkişaf etmiş ölkələrdəki göstəriciləri üstələyir. Mərkəzi Bank daima kredit risklərinin, problemli kredit portfelinin idarə edilməsinin zəruriliyini qeyd edir. Məqalədə məhz problemli kreditlərin idarə edilməsi ilə bağlı mümkün metodlar nəzərdən keçirilir. Problemli kreditlərin idarə edilməsi zamanı bank ya özü onun geri qaytarılması ilə məşğul olur, ya da kollektor agentlikləri ilə birgə fəaliyyət göstərir.

Kollektor agentliklərinin fəaliyyətinin effektivliyi şirkətin özünün xüsusiyyətlərindən-işçi heyətin tərkibi, texniki təminat, fəaliyyət metodları, əməkdaşların ixtisaslaşması və təcrübəsindən, həmçinin geri qaytarılmaq üçün agentliyə ötürülmüş kredit portfelinin keyfiyyətindən asılıdır.

Məqalədə qeyd edilir ki, Azərbaycanda problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi qeyri-effektivdir. Qeyri effektivlik onunla əlaqəlidir ki, problemli kreditlərin idarə edilməsi bankların profilindən kənar olmağına baxmayaraq, özləri məşğul olur. Qeyri-effektivlik daxili və xarici amillərlə əlaqəlidir. Xarici amillərə aşağıdakılar aid edilir:

- Hüquqi-qanunverici bazanın qeyri-mükəmməlliyi;
- Bank sisteminin tənzimlənməsi və nəzarətində çatışmazlıq;
- Vahid elmi-metodik bazanın olmaması;
- Sosial qeyri-sabitlik;
- Əhalinin aşağı maliyyə savadlılığı.

Bankdaxili amillərə isə aşağıdakılar aid edilir:

- təşkilati struktur;
- texnoloji amillər;
- bank menecmentinin aşağı səviyyəsi;
- insan amili.

Məqalədə Azərbaycan təcrübəsində problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi üçün xarakterik olan çatışmazlıqlar tədqiq edilmiş və bununla bağlı bankların qarşısında duran əsas məsələlər müəyyən edilmişdir. Azərbaycan təcrübəsində problemli kreditlərin idarə edilməsi sistemi üçün aşağıdakı çatışmazlıqlar xarakterikdir:

1. Monitoring prosesinə riayət etməmək və aşağı keyfiyyət;
2. Kreditin idarə edilməsi prosesinin təşkilinin qeyri-effektivliyi;
3. Problemli kreditlərin idarə edilməsində qeyri-formal metodlara üstünlük verilməsi;
4. Azərbaycan və beynəlxalq təcrübə arasında problemli kreditlərin uçotu və idarə edilməsi sahəsində uyğunsuzluqların olması;
5. Problemli kreditlərin idarə edilməsi bank tərəfindən təcrid olunmuş şəkildə həyata keçirilməsi;
6. Bankların qısamüddətli dövrə istiqamətlənməsi;
7. Bank menecmentinin aşağı effektivliyi.
8. Problemli kreditlərin idarə edilməsində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaması;
9. İşçi heyətin kifayət qədər peşəkar olmaması və səriştəsizliyi.

Problemli kreditlərin idarə edilməsi sisteminin mükəmməlləşdirilməsi həm ayrıca banklar tərəfindən, həm də milli bank sistemi tərəfindən yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaqla beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə həyata keçirilməlidir.

*Аллахвердиева Арзу Хасай кызы, диссертант
Академия Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

Р Е З Ю М Е

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ПОРТФЕЛЕМ ПРОБЛЕМНЫХ
КРЕДИТОВ В БАНКАХ**

Как известно, стабильно и эффективно действующая банковская система держится на основе развития национальной экономики. А большой объем проблемных кредитов тормозит развитие банковской системы. Рост объема проблемных кредитов приводит к упущению возможностей использования альтернативных ресурсов, к возникновению расходов, связанных с погашением кредитов, к потере больших ресурсов и времени, в связи с привлечением более опытных работников для управления проблемными кредитами. Кроме того, это негативно влияет на репутацию банка.

Объем проблемных кредитов в Азербайджане превышает показатели в развитых странах. Центральный Банк постоянно подчеркивает необходимость управления кредитными рисками и портфелем проблемных кредитов. В статье рассматриваются возможные методы управления именно проблемными кредитами. При управлении проблемными кредитами банк или сам занимается их возвратом или же действует вместе с коллекторскими агентствами.

Эффективность деятельности коллекторских агентств зависит от особенностей самих компаний – состава сотрудников, технического обслуживания, методов деятельности, опыта и специализации сотрудников, а так же качества кредитного портфеля, переданного агентству для возврата.

В статье отмечается, что в Азербайджане система управления проблемными кредитами не эффективна. Неэффективность связана с тем, что банки занимаются управлением проблемных кредитов, несмотря на то, что это вне профиля банков. Неэффективность связана с внутренними и внешними факторами. К внешним факторам относятся следующие:

- Несовершенство правовой и законодательной базы;
- Недостатки в контроле и регулировании банковской системы;
- Отсутствие единой научно-методологической базы;
- Социальная нестабильность;
- Низкая финансовая грамотность населения.

К внутренним банковским факторам относятся следующие:

- Организационная структура;
- Технологические факторы;
- Низкий уровень менеджмента банка;

- Человеческий фактор.

В статье были исследованы характерные недостатки для системы управления банковскими кредитами на практике Азербайджана и в связи с этим определены основные задачи, стоящие перед банками. На практике Азербайджана для системы управления проблемными кредитами характерны следующие недостатки:

1. Не соблюдение процесса мониторинга и низкое качество;
2. Неэффективность организации процесса управления кредитами;
3. Предпочтение неформальных методов в управлении проблемными кредитами;
4. Наличие несоответствия в сфере управления и учета проблемными кредитами между международным опытом и опытом Азербайджана;
5. Осуществление управления проблемными кредитами изолированным образом;
6. Нацеленность банков на краткосрочный период;
7. Низкая эффективность менеджмента банка;
8. Игнорирование международного опыта в управлении проблемными кредитами;
9. Недостаточная профессиональность и некомпетентность сотрудников.

Совершенствование системы управления проблемными кредитами должно осуществляться как со стороны банков, так и со стороны системы Центрального банка, учитывая местные особенности и с внедрением международного опыта.

*Allahverdiyeva Arzu Khasay, PhD Candidate
The Academy of Public Administration
under the President of Azerbaijan*

S U M M A R Y

IMPROVING PROBLEM LOAN PORTFOLIO MANAGEMENT IN BANKS

As is known, a stable and efficient banking system is based on the development of the national economy. A large number of problem loans inhibit the development of the banking system. The increase in the volume of problem loans leads to a loss of opportunities for using alternative resources, to the emergence of costs associated with the repayment of loans, to the loss of large resources and time, in connection with the involvement of more experienced employees to manage problem loans. In addition, this negatively affects the reputation of the bank.

The volume of problem loans in Azerbaijan exceeds the indicators of developed countries. The Central Bank constantly emphasizes the necessity to manage credit risks and a portfolio of problem loans. The article considers possible methods of managing specifically problem loans. When managing the problem loans, the bank either engages in repayment or acts together with collection agencies.

The effectiveness of collection agencies depends on the characteristics of the companies themselves - staff composition, technical services, operating methods, experience and specialization of employees, as well as the quality of the loan portfolio transferred to the agency for return.

The article states that the system of managing problem loans in Azerbaijan is not effective. Inefficiency is related to the fact that banks are engaged in the management of problem loans, although this is outside the profile of banks. Inefficiency is associated with internal and external factors. External factors include the following:

- Imperfection of the legal and legislative base;
- Deficiencies in the control and regulation of the banking system;
- Lack of a unified scientific and methodological base;
- Social instability;
- Low financial literacy of the population.

Internal banking factors include the following:

- Organizational structure;
- Technological factors;
- Low level of bank management;
- Human factor

The article reveals characteristic shortcomings for the system of bank credit management in practice of Azerbaijan and, therefore, identifies main tasks for banks. In practice of Azerbaijan the following shortcomings are characterized for the problem loan management system:

1. Non-compliance with the monitoring process and low quality;
2. Ineffectiveness of the organization of the process of loan management;
3. Preference for informal methods in managing problem loans;
4. The presence of inconsistencies in the management and accounting of problem loans between international experience and the experience of Azerbaijan;
5. Managing problem loans in an isolated manner;
6. Bank focus on short term;
7. Low efficiency of bank management;
8. Ignoring international experience in managing problem loans;
9. Insufficient professionalism and incompetence of employees.

The improvement of the problem loan management system should be held both by the banks and by the Central Bank system taking into account local features and inculcating the international experience.

*Rəhimova Aydan Emin qızı
Bakı şəh., Nəsimi rayonu, Bülbül pr. 56
are1919@hotmail.com*

UOT - 336

QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANİ ŞƏRAİTİNDƏ DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞI DƏSTƏKLƏMƏSİNDƏ MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Açar sözlər: maliyyə böhranı, sahibkarlıq, inkişaf agentliyi, dəstək fondu, kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri, regional inkişaf agentlikləri.

Ключевые слова: финансовый кризис, предпринимательство, агентство развития, фонд поддержки, малые и средние предприятия, агентства регионального развития

Keywords: financial crisis, entrepreneurship, development agency, support fund, small and medium-sized enterprises, regional development agencies.

Maliyyə böhranı terminindən son zamanlar çox geniş və ümumi mənada istifadə olunur. Övvəllər əgər söhbət iqtisadi böhranlara səbəb olan hadisələrdən gedirdisə, indi daha çox “pul böhranı”ndan danışılır. Maliyyə böhranının səbəbləri müxtəlifdir. İlk növbədə, bunun səbəbləri əsassız makroiqtisadi siyasət, dövlət köçürmə-ödəmə münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorunda çaxnaşma, zəif milli maliyyə sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzgün olmayan mübadilə kursu, siyasi qeyri-sabitlikdir. Əksər iqtisadçılar maliyyə böhranını maliyyə sisteminin böhranı kimi qələmə verirlər. Maliyyə sisteminin böhranı əsas maliyyə institutlarının öz borcunu ödəyə bilməməsi ilə ifadə olunur və “maliyyə çaxnaşması” ilə müşayiət olunur. Maliyyə sistemi böhranının bu cür institusional anlaşılması onun kredit müəssisələrinin müflisləşməsi ilə əlaqələndirilməsinə və bank böhranı kimi anlaşılmasına səbəb olur. [1]

Maliyyə böhranı maliyyə-kredit sisteminin tarazlığının pozulmasıdır ki, bu da özünü maliyyə müəssisələrinin və kredit maliyyə təsisatlarının qeyri-sabitliyində, milli valyutanın dəyərsizləşməsi və suveren borcların ödənilməsində göstərir.

ABŞ-ın Milli İqtisadi Tədqiqatlar Bürosunun ekspertləri maliyyə böhranını 3 kateqoriya üzrə qruplaşdırırlar: bank, borc, valyuta böhranları. Səbəb kimi aşağıdakılar müəyyənləşdirilir:

- faiz dərəcələrinin qalxması;
- fond bazarlarında qiymətlərin düşməsi;
- qiymətlərin ümumi səviyyəsinin gözlənilmədən düşməsi;
- qeyri-müəyyənliyin artması və bank çaxnaşması;
- hədsiz kredit və borclar, xarici beynəlxalq şoklar, valyuta riski, qlobal infeksiya.

Valyuta böhranı valyuta bazarındakı vəziyyətin ağırlaşması ilə əlaqədardır. O özünü valyuta kurslarındakı kəskin tərəddüdlərdə, kapital axınında, devalvasiyada, revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində qarşıdurmanın kəskinləşməsində göstərir. Belə böhranlı şəraitdə iri müəssisələrlə yanaşı kiçik və orta

sahibkarlıq subyektlərində öz təsirini göstərir. Bu böhranlı şərait kiçik, orta müəssisələrin (KOM-ların) fəaliyyətinə də mənfi təsir göstərir.

Böhran illərində dövlətin sahibkarların, bankirlərin və bütövlükdə bütün vətəndaşların yanında olması vacibdir. Dövlət öz imkanlarından istifadə edərək öz vətəndaşlarına yardım edir. Bununla da böhrandan tez çıxmağa zəmin yaradır.

Qeyd edək ki, 1970-80-ci illərin böhranı ilə əlaqədar olaraq ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrini bürüyən böhran nəticədə müəssisələrin fəaliyyətində baş verən azalmalar işsizliyin səviyyəsinin sürətlə artması, bu ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsini daha da aktuallaşdırmışdır. [2] 1980-ci illərdən sonra, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin hamısında KOS-lar getdikcə geniş yayılmağa başlamışdır.

Nəticə etibarlı ilə hal-hazırda İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində ümumi müəssisələrin 90 faizdən çoxunu təşkil etdiyi və ümumi məşğulluğun 60-70 faizinin belə müəssisələrdə formalaşdığını nəzərə alsaq kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin (KOM) nə qədər əhəmiyyətli olduğunu görə bilərik.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində KOM-lara böhranın mənfi təsirlərini zəiflətmək, eləcə də regionlarda iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, bölgələrdə fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin yaradılmasında yardımçı olmaq, eyni zamanda mövcud olan belə müəssisələrin fəaliyyətlərinin genişləndirilməsində və faydalı iş əmsalının yüksəldilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bir model kimi KOM-lara dəstək məqsədi ilə inkişaf mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Belə inkişaf mərkəzləri bəzi ölkələrdə ictimai xarakterli, bəzi dövlətlərdə isə hansısa inzibati təşkilatların regional mərkəzləri formasında fəaliyyət göstərirlər.

Qeyd edək ki, KOM DM-lar ölkələrin Milli inkişaf planı və proqramlarında nəzərdə tutulan prinsiplərə və siyasətlərə uyğun olaraq regional inkişafı sürətləndirmək və davam etdirmək, dövlət sektorunun, özəl sektorun və qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığının yaxşılaşdırılması, resursların effektiv istifadəsini və yerli potensialı səfərbər etmək, regionda regional inkişafın bərabərsizliyini azaltmaq məqsədi güdən, eyni zamanda böhranlı şəraitdə KOM-ların maliyyə ehtiyaclarının dəstəklənməsi məqsədi ilə zamanətçi funksiyasını yerinə yetirən yeni bir təşkilat formasıdır.

Bu yeni quruluş adətən mövcud olan inzibati təşkilatların ənənəvi təşkilati modellərə uyğun gəlmir. Regional İnkişaf Agentlikləri (RİA) ilk olaraq 1950-1960-cı illərdə mərkəzi hökumətin rəhbərlik etdiyi inkişaf proqramlarına məlumat vermək, bu planların həyata keçirilməsinə və monitorinqinə nəzarət etmək üçün yaradılmışdır. Avstriya, Belçika, İrlandiya və Fransa 1950-ci illərdə, Almaniya, Hollandiya, İngiltərə və İtaliyada 1960-cı illərdən sonra, Yunanıstan, İspaniya, Finlandiya və Danimarkada isə 1980-ci illərdə kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi, eləcə də yeni yaranmaqda olan belə müəssisələrə yardımçı olmaq məqsədi ilə regional inkişaf agentlikləri (RİA) yaranmışdır.

Amerika və İngiltərədə RİA-lar xüsusi sektor və dövlət sektorunun regional inkişafı əməkdaşlıq içində reallaşdırmaları məqsədilə 1960-cı ildən fəaliyyətdə olan yarı-müstəqil xüsusiyyətli olmaqla yaradılmışdır.

Yaponiya və Fransada isə geri qalmış bölgələrin problemlərinə həlli və uzun müddətli proqramların icrasını təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır.

Bununla birlikdə 1990-cı illərdə yayılan idarəçilik Yeni İnkişaf Agentlikləri ilə yanaşı, iqtisadi və ictimai inkişafa böyük maliyyə dəstəyi göstərən beynəlxalq təşkilatlar (World Bank, UNDP, AB fondları və kreditləri, EIB, AYİB, IADB, və s) bütün dünyada bir çox yeni inkişaf agentliyinə qurulmasına imkan vermiş, bütün bunlar isə mövcud inkişaf agentlikləri-

nin də çox əhəmiyyətli funksional və təşkilati dəyişikliklərə uğramışdır.[3] Beləliklə, 1990-cı illərdə təşkilati şəxsiyyətləri, maliyyə resursları, vəzifə və məsuliyyətləri və mərkəzi idarə, yerli idarə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin yaranması baxımından çox əhəmiyyətli fərqliliklər göstərən çox sayda inkişaf agentliyi ortaya çıxmışdır.

Avropa Birliyi (AB) ölkələrində aparılan araşdırmalar zamanı məlum olur ki, 1980-cı illərin maliyyə böhranından sonra RİA-nın əksəriyyəti fəaliyyətini yerli/ regional xüsusi şirkətlərin böyüməsini təşviq etmək, bölgəni xarici investorlara təqdim etmək və xarici investorlara məsləhət xidmətləri göstərməklə məhdudlaşdırmış və onların bir çoxunun hələ də sponsor və AB fondları vasitəsilə maliyyə təmini aşkar edilmişdir. Avropa İttifaqı (Aİ) regional siyasətlərinə uyğun olaraq, ictimai fondlardan maliyyələşdirilən, daha çox Aİ proqramının həyata keçirilməsi üçün işləyən və ya bu proqramlarla dəstəklənən layihələr hazırlayan bir çox yeni inkişaf agentliyi yaradılmışdır. [8]

Bu orqanların bəziləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müstəqil qurum (Fransa, İspaniya və Belçika Flaman bölgəsi kimi), digərləri isə dövlət qurumları daxilində (məsələn, İrlandiya, Şotlandiya, Hollandiya) yaradılıb. Ancaq son illərdə inkişaf edən qurumların hüquqi vəziyyəti daha çox müstəqil və ya özəlləşdirilmişdir və mərkəzi hökumətdən daha avtonomdur.

Bütün inkişaf agentlikləri bu üzvlər arasından seçilmiş bir İdarə Heyətinin sədri və ya yerli menecer tərəfindən təyin olunan İdarə Heyətinin sədri, Baş katib və texniki, inzibati və maliyyə məsələləri üzrə məsul katiblik tərəfindən idarə edilir. Bununla yanaşı, bir çox inkişaf agentliklərində müxtəlif məsələlər üzrə araşdırma aparmaq və illik qiymətləndirmə hesabatları hazırlamaq üçün işçi qrupları və komitələr də yaradılmışdır.

İnkişaf agentliklərinin hüquqi vəziyyəti demək olar ki, hər bir ölkədə fərqlidir. Lakin, ümumilikdə, onlar maliyyə və kadr idarəçiliyinin rahatlığını təmin etmək və sürətlə dəyişən innovativ elmlərinə uyğunlaşmaq üçün özəl qanuna tabe olan ictimai qurum kimi qurulmuşdur.

Dünya Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş yerli / regional inkişaf agentlikləri; inkişafda katalizator rolunu oynaya biləcək daxili şəbəkələri dəstəkləyir.

Halkier və Danson KOM DM-ları "İqtisadi inkişafı təşviq edən regional, ictimai maliyyələşdirilmiş, qeyri-lokal və mərkəzləşdirilmiş qurum kimi dəyərləndirirdi".[4] Lynden və Arnolda görə, KOM DM-lara "təşəbbüskar potensialı inkişaf etdirmək və yenidən canlandırmaq və bununla iqtisadi inkişafa və fəaliyyətinin dövlət və ya özəl sektorun maliyyələşdirilməsinə töhfə vermək üçün sərhəd ərazisi tərəfindən yaradılan mərkəz hökumətlərindən asılı müstəqil inzibati strukturda qurulmuş bir təşkilat" kimi baxırdı.

Avropa Regional İnkişaf Agentlikləri Assosiasiyasının (EURADA) məlumatlarına əsasən, KOM DM (Dəstək Mərkəzi) aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə müəyyən edilir: Sahənin ümumi maraqlarını nəzərə alaraq onun idarə edilməsi, maliyyə resursları və ya vəzifələri baxımından yerli və ya regional hakimiyətlə əlaqəli, eyni zamanda bütün bölgələri əhatə edə biləcək qədər sayda olmalıdır, KOM DM sistemi çevik idarəetmə yanaşması ilə nəzərdən keçirilməlidir.

EURADA-a əsasən, DM aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır: [5]

- dəstək mərkəzi mövcud siyasi quruluş tərəfindən qəbul edilməli və başa düşülməlidir,
- öz siyasətlərini digər regional təşkilatlarla əlaqələndirilməsidir;
- əsas quruluşu təmin etmək və yeni layihələr hazırlamaq üçün lazımı maliyyə resurslarına çıxışa dəstək verə bilmək,
- regiona xüsusi qərarlar qəbul edilməsi baxımından müstəqil quruluşa malik olmaq,

- effektiv nəticələr əldə etmək üçün güclü texniki heyətə sahib olmalıdır.

EURADA-nın qiymətləndirməsindən başqa, Roberts, Lloyd, Hughes kimi bu sahə üzrə mütəxəssislər DM-nin aşağıdakı xüsusiyyətləri təmin edə biləcək bir qurum kimi baxırdılar: [6].

1) Yarımmüddətli bir təşkilat siyasi hakimiyyət qarşısında olmalıdır.

2) Strateji olaraq yerli firmalar yumşaq siyasət tədbirləri ilə dəstəklənəlidirlər.

3) İcra hərtərəfli və vahid olmalıdır.

4) Regional rəqabət qabiliyyətinin artırılması, regional artım, KOM-larda iqtisadi artıma nail olmaq və regional investisiyaların təşviqi kimi hədəflər dəqiq müəyyən edilməlidir.

5) Ətraf mühitin inkişafı, sənaye infrastrukturu, müəssisələrə rəhbərlik xidməti və riskli kapital kimi çoxsiyasətli vasitələr.

Dünyada qurulan DM bölgələrin xüsusi strukturlarına görə fərqli qanuni dəstəklərə malikdir və vəzifələr, məsuliyyətlər və fəaliyyətlər də fərqlənir. DM effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün müvafiq hüquqi statusu olmalıdır. DM çoxlu sayda ictimai qurumlarla işlədiyindən, bu, hüquqi statusun institusional münaqişələrinə gətirməməlidir. Xüsusilə Qərbi Avropa ölkələrində DM məhdud məsuliyyəti olan Cəmiyyətlər kimi fəaliyyət göstərilir. Cədvəldə DM -nin yerli orqanlarının zamanəti ilə Böyük Britaniyada, Birləşmiş Ştatlarda, Fransa, Polşa və Bolqarıstanda, mənfəət əldə edən birliklər və ya cəmiyyətlərdir. Göründüyü kimi, bu İspaniya özəl dövlət qurumları və digər Avropa ölkələrində məhdud ictimai şirkətlər tərəfindən təsis edilmişdir.

Cədvəl

Bəzi Avropa ölkələrində RİA-nın hüquqi statusu.

Ölkələr	RİA hüquqi statusu
Almaniya	Yarı müstəqil ictimai təşkilat
İspaniya	Xüsusi hüquqlara tabe olan ictimai qurumlar
Fransa	Qarışıq iqtisadi şirkətlər
Belçika	Bələdiyyələrarası quruluşlar
Rumıniya, Danimarka	Fondlar, Səhmdar Cəmiyyətlər
Çexiya, Estoniya, Slovakiya, Polşa	Dövlət-özəl şirkətlər
İsveç	MMC
Hollandiya, İtaliya, İrlandiya, Portuqaliya	MMC
İngiltərə	Nazirlik və qeyri-hökumət təşkilatlarında cəlb etmələ (quango) / müstəqil təşkilat
Litva	İctimai təşkilatlar
Yunanıstan	Bələdiyyə tabeliyində olan müəssisə

İnkişaf agentliklərinin ən optimal forması Böyük Britaniyadır. 1960-cı illərdə Böyük Britaniyada təsis edilmiş qurumlar dövlət proqramları çərçivəsində layihələr hazırlamaq və məhdud qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. Daha sonra Aİ tərəfindən qəbul edilmiş yeni qurumlar yaradılmış və "Regional İnkişaf agentlikləri haqqında" qanun verilmişdir ki, bu da agentliklərin vəzifələrini və fəaliyyətlərini müəyyənləşdirir. İngiltərədə agentliklər avtonomdur və mərkəzi hökumət tərəfindən maliyyələşdirilir. Agentliklərin siyasi bir məsuliyyəti olmadığı, əhəmiyyətli qərarlar ala biləcək quruluşda olduğu, xalqdan toplanan vergiləri istifadə səlahiyyətinə sahib olduğu və xalqın bu qərarları birbaşa nəzarət etmə səlahiyyətinə sahib olmadığı, ancaq baxan və parlamentə hesab verməklə öhdəçilikli olduğu görülməkdədir. Böyük Britaniyada agentliklər Xəzinədarlıq və Auditorlar Məhkəməsinin nəzarəti altında,

həm də Bağlı Ticarət və Sənaye Nazirliyinə tapədirlər. Bundan əlavə, mərkəzi hökumət həmçinin regional qurumlar vasitəsilə inkişaf agentliklərinə nəzarət edir.

İtaliyada tək inkişaf agentliyi modelindən danışmaq mümkün deyil. 1970-ci ildə qəbul edilmiş bir qanun tərəfdaşları regional hökumətlər, bələdiyyələr, sənaye və ticarət otaqları və universitetlər olan regional inkişaf agentliklərinin yaradılmasına imkan yaradıb. 1990-cı illərdə AB struktur fondlarından səmərəli istifadə etmək üçün yeni bir quruluşa başlanmış və milli inkişaf agentliyi yaradılmışdır.

Sviluppo Italia Milli İnkişaf Agentliyinin regional filiallarında yerləşən agentdir. Mənfəət məqsədi güdən şöbələrin məqsədi bölgələr arasındakı balanssızlıqların aradan qaldırılmasıdır. Sviluppo İtaliya, ictimai maraqlar və qorunmayan özəl korporativ qrupları, eləcə də müxtəlif bölgələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlərin səhmdarlarını əlaqələndirir. Bu xüsusiyyətlərə əsasən, Sviluppo Italia şirkətinin tərəfdaşı sərmayə və məşğulluğun artırılması, üçün milli şirkətlərin dəstəklənməsi üçün ictimai sanksiyalara malik bir holding meneceri kimi müəyyən edilə bilər.

Fransada DM-lər əsasən assosiasiyaların vəziyyətindədir və beləliklə, özəl sektorun məsləhət xidmətlərini təmin edir. Yerli idarələr agentliyin təsisçiləri olduğu üçün, DM-nin Fransa inzibati strukturunu mərkəzləşdirilmədən mərkəzi mərkəzləşdirilmiş quruluşa çevrilməsinə kömək edəcəyi düşünülür. Fransanın ən təəccüblü inkişaf agentliyi Fransanın şərqində Almaniya və İsveçrə ilə sərhəddə ALSACE Regional İnkişaf Agentliyidir. ALSACE Regional İnkişaf Agentliyi Fransanın ən inkişaf etmiş bölgəsi olmasına, investorları cəlb etməyə, adam-başına düşən ixracat və mənfəətin artmasına imkan yaradır.

Birləşmiş Ştatlarda regional inkişaf fəaliyyətləri 1930-cu ilə qədər mərkəzi hökumət tərəfindən aparılmışdır. 1931-ci ildə RIA-nın ilk nümunəsi olan Tennessee Valley Authority (TVA) yaradılması ilə, azadlıq prosesi inkişaf mərhələsinə başladı. ABŞ-da bir çox BCC var. Bunun səbəbi federal hökumət strukturunun səlahiyyətli orqanın ən kiçik yerli hökumət qurumlarına mümkün qədər paylanmasıdır. İqtisadi inkişaf fəaliyyətlərinin yerli maliyyələşdirilməsi yerli hakimiyyət orqanlarına ABŞ-da regional inkişafa böyük təşəbbüs göstərməyə imkan verdi.

Regional Statistikaları toplamaq, regionların sosial-iqtisadi təhlilini etmək, regional siyasət çərçivəsini müəyyən etmək və müqayisəli statistik məlumat bazasını Avropa Regional Statistika Sistemində uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə Dövlət Statistika İnstitutu və Dövlət Avropa İttifaqının regional razılaşmaları uyğunlaşdırılmışdır.

Region inkişafın milli inkişaf planı və proqramlarında nəzərdə tutulan prinsiplərə və siyasətlərə uyğun olaraq sürətləndirməyi təmin etmək, dövlət sektorunun, özəl sektorun və qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığının inkişafı vasitəsilə davamlı regional və idarələrarası inkişafı təmin etmək, quruluş, vəzifə və səlahiyyətləri ilə fərqlərini azaltmaq üçün qurulacaq inkişaf agentliklərinin koordinasiyasına dair prinsip və proseduraları müəyyənləşdirmək vacib şərtlərdəndir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, istehlak mallarına olan tələbatın yerli resurslar hesabına ödənilməsi və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-un ÜDM və məşğulluqdakı xüsusi çəkisinə nəzər saldıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanda da davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində KOS-un əsas hərəkətverici amilə çevrilməsi qarşıda duran əsas çağırışlardır.

Ölkədə KOS-un inkişafı ilə əlaqədar Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilən strateji məqsədlərə nail olmaq və müvafiq imkanlardan maksimum istifadəni təmin etmək istiqamətində aşağıdakılar strateji hədəf kimi müəyyənləşdirilmişdir: [7]

- uzunmüddətli perspektivdə KOS-un Azərbaycanın ÜDM-inə təsirini artırmaq məqsədilə ölkədə biznes mühitinin və tənzimləyici bazanın daha da yaxşılaşdırılması;
- KOS subyektlərinin dayanıqlı şəbəkəsinin yaradılması məqsədilə maliyyələşmə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışın təmin edilməsi;
- ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması və ölkədə istehsal olunan malların beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi məqsədilə KOS-un fəaliyyətinin beynəlmilləşdirilməsi və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması;
- ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasına və KOS subyektlərinin bacarıqlarının inkişafına xüsusi diqqət ayırmaqla, regional bazarlarda keyfiyyətli məhsul və xidmətlər təklifinin artırılması;
- KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün innovasiyaların təşviqi, bu sahə ilə bağlı araşdırma və inkişaf fəaliyyətinin gücləndirilməsi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Zeynalov V. "Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə" Bakı – 2012, s. 439, səh 14-17
2. Yılmaz, Beytullah (2004). KOBİ'lerin Finansman Sorunlarına Bir Çözüm Önerisi Risk Sermayesi Finansman Modeli, Dış Ticaret Dergisi, Sayı 33, s. 57-98.
3. WORLD BANK, "The Role of Local Economic Development Agencies (LEDA)", İnternet Adresi: http://info.worldbank.org/etools/docs/library/166856/UCMP/UCMP/7_leda.htm
4. HALKIER, Henrik; Mike Danson ve Charlotte Damborg; (1998), Regional Development Agencies in Europe, Jessica Kingsley Publishing, UK, 373s. 169-179s
5. EURADA; (1999), Creation, Development and Management of RDA's: Does It Have To Be So Difficult?, Bruxelles, 162s. 39-42s
6. ROBERTS, Peter W. ve Greg LLOYD; (2000), "Regional Development Agencies in England: New Strategic Regional Planning Issues?", Regional Studies, 34(1), ss. 75-79.
7. <http://mida.gov.az/documents>
8. www.oecd.org, Small And Medium-Sized Enterprises, 2004

*Rəhimova Aydan Emin qızı
Bakı şəh., Nəsimi r-nu, Bülbül pr.56
are1919@hotmail.com*

X Ü L A S Ə

QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANİ ŞƏRAİTİNDƏ DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞI DƏSTƏKLƏMƏSİNDƏ MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Məqalədə dünyada baş verən maliyyə böhranı zamanı kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədi ilə bir sıra ölkələrin təcrübəsi öz əksini tapmışdır. Regional İnkişaf Agentliklərinin (RIA) tarixi inkişaf mərhələlərinə, mərkəzi hökumətin rəhbərlik etdiyi inkişaf proqramlarına dair, həmçinin beynəlxalq təşkilatların kiçik və orta sahibkarlığa dəstək məqsədi ilə göstərdiyi fəaliyyət araşdırılmışdır. Eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlığa dəstək məqsədi ilə yaradılan inkişaf mərkəzlərinin strukturuna dair məlumat verilmişdir.

Aparılan araşdırmalar zamanı məlum olur ki, 1980-ci illərin maliyyə böhranından sonra RİA-nın əksəriyyəti fəaliyyətini yerli/regional xüsusi şirkətlərin böyüməsini təşviq etmək, bölgəni xarici investorlara təqdim etmək və xarici investorlara məsləhət xidmətləri göstərməklə məhdudlaşdırılmış və onların bir çoxunun hələ də sponsor və Avropa Birliyi fondları vasitəsilə maliyyə ilə təmin edildiyi aşkar edilmişdir. ABŞ-da, eləcə də Avropa İttifaqında regional siyasətlərinə uyğun olaraq, ictimai fondlardan maliyyələşdirilən, daha çox proqramın həyata keçirilməsi üçün işləyən və ya bu proqramlarla dəstəklənən layihələr hazırlayan bir çox yeni inkişaf agentliyi yaradılmışdır.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, istehlak mallarına olan tələbatın yerli resurslar hesabına ödənilməsi və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətliyi vurğulanmışdır. Eləcə də, Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını hədəfləyən əsas nəticələr ümumiləşdirilmişdir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-un ÜDM və məşğulluqda kiçik xüsusi çəkisinə nəzər saldıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanda da davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində KOS-un əsas hərəkətverici amilə çevrilməsi qarşıda duran əsas çağırışlardır.

Məqalədə həmçinin ölkədə KOS-un inkişafı ilə əlaqədar Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilən strateji məqsədlərə nail olmaq və müvafiq imkanlardan maksimum istifadəni təmin etmək istiqamətində hədəflərə dair fikirlər də öz əksini tapmışdır.

*Рахимова Айдан Эмин гызы
г. Баку, Насиминский р-н, прос. 56*

РЕЗЮМЕ

РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДДЕРЖКЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ВО ВСЕМ МИРЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

В статье отражен опыт нескольких стран в поддержку малого и среднего предпринимательства во время мирового финансового кризиса. Были изучены этапы исторического развития агентства регионального развития, программы развития, управляемые центральным правительством, и деятельность международных организаций по поддержке малого и среднего предпринимательства. В то же время была представлена информация о структуре центров развития, созданных для поддержки малого и среднего предпринимательства.

Полученные результаты показывают, что после 80-х годов большинство агентств регионального развития ограничивали свою деятельность ростом местных/ региональных частных компаний, предоставляя регионам иностранные инвесторы и консалтинговые услуги иностранным инвесторам, и многие из них по-прежнему оказались финансово финансируемыми спонсорами и фондами Европейского союза. Ряд новых агентств по развитию был создан как в Соединенных Штатах, так и в Европейском союзе, которые финансируются за счет государственных средств и работают над реализацией большего числа программ или разработкой проектов, поддерживаемых этими программами.

Развитие малого и среднего предпринимательства в Азербайджане было подчеркнуто с точки зрения диверсификации экономики, повышения конкурентоспособности,

обеспечения занятости, оплаты товаров народного потребления за счет местных ресурсов и обеспечения экономического развития. Кроме того, были обобщены основные результаты, направленные на развитие малого и среднего предпринимательства в Азербайджанской Республике. Учитывая относительную важность малого и среднего предпринимательства в ВВП и занятости в развитых странах, можно сделать вывод о том, что трансформация МСП в ключевые движущие факторы является одной из основных задач, стоящих перед устойчивым экономическим развитием в Азербайджане.

В статье также отражены мнения о целевых показателях для достижения стратегических целей, изложенных в Стратегической дорожной карте для развития МСП в стране, и максимального использования соответствующих возможностей.

*Rahimova Aydan Emin
Baku city, Nasimi dist., Bulbul Ave. 56
are1919@hotmail.com*

S U M M A R Y

VARIOUS APPROACHES TO SUPPORTING SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES ALL OVER THE WORLD IN THE CONTEXT OF GLOBAL FINANCIAL CRISIS

The article reflects the experience of several countries in supporting small and medium-sized enterprises in the context of the global financial crisis. Stages of historical development of the regional development agencies, development programs managed by the central government, and the activities of international organizations to support SMEs are explored here. At the same time, information is provided on the structure of development centers established to support SMEs.

The results show that after the 1980s, most regional development agencies limited their activity to the growth of local/regional private companies, introducing the regions to foreign investors and providing consulting services for them, and many of them were still financed by sponsors and the European Union funds. A number of new development agencies have been established both in the United States and in the European Union, which are funded by public funds and are working on the implementation of more programs or the development of projects supported by these programs.

The development of SMEs in Azerbaijan is emphasized from the point of view of economic diversification, increasing competitiveness, providing employment, paying for consumer goods at the expense of local resources and ensuring economic development. In addition, the main results aimed at the development of SMEs in the Republic of Azerbaijan are summarized. Given the relative importance of SMEs in GDP and employment in developed countries, it can be concluded that the transformation of SMEs into key drivers is one of the main challenges facing sustainable economic development in Azerbaijan.

The article also reflects the views on the targets for achieving the strategic goals set out in the Strategic Roadmap for the development of SMEs in the country, and making maximum use of the relevant opportunities.

*Verbytska Anna, PhD in Public Administration
annaverbytska.che@gmail.com
Khalilova Inna, MA in Economics
230pri@ukr.net
Chernihiv National University of Technology*

UOT - 37.014.5

IMPROVEMENT OF PUBLIC POLICY IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION FUNDING AS THE MECHANISM OF PROVIDING NATIONAL ECONOMY EFFICIENCY

Scientific novelty and value. Investment in education is a priority area in the context of EU Development Strategy 2020. Investing of education, training and lifelong learning supports the development of human capital by the expanding of employment opportunities and promotes economic growth. The issue of funding is a key one in the development of educational strategies. It combines three important aspects such as quality (ratio of financing result and quality), access (social justice for those who pays for education, and who benefits from it) and effectiveness (balance between income and expenditure). Nowadays governments of EU countries provide higher education institutions with a greater autonomy in budget execution. As educational policy is closely related to the economic national policy looking for the appropriate education policy model is aimed at the formation of the strategy of countries' development. Ukrainian higher education exists in the conditions of a lack of sufficient funding. The experience of European countries in the implementing of the efficiency funding models could be important base for the improvement of the national education policy of Ukraine.

The aim of the paper is to provide an understanding of the national education funding trends across Europe and the possibilities of their usage in Ukrainian public policy in the context of the mechanisms of providing national economy efficiency.

Modernisation of higher education in Ukraine is aimed at the European standards and it demands the sufficient investment. Higher education plays the key role in the modernisation of economy because of the potential to provide the human progress by the powerful complex country's development. Development of higher education as the investment in the increasing of the quality of human capital is one of the conditions of economic growth. The government has the decisive role in this process. The possibilities of public impact on the educational sphere are wider and more efficient comparing with the others institutions. Such impact is in the usage of the complex of the mechanisms. One of them is the financial one.

There is a tendency towards deregulation and more autonomy for higher education institutions (HEIs) regarding institutional policies and, in particular, the management of institutional budgets. In the majority of countries HEIs traditionally operate with a high level of autonomy, including in financial issues. European universities were granted full autonomy in the management of their financial resources. Nowadays the greater institutional autonomy has been resulted in a considerable increase in HEIs' responsibility for institutional policies and closer involvement of students and staff in the institutional governance.

Although the majority of European national policies encourage higher education institu-

tions (HEIs) to raise the private sources of funding, direct public funding continues to represent a major part of the higher education budget [1].

Notes of J. Salmi are particularly valuable in the context of our study. He mentioned, that as their direct involvement in the funding and provision of tertiary education diminishes, countries rely less on the traditional state control model to impose reforms. Instead, they bring about change by guiding tertiary education institutions with a coherent policy framework, an enabling regulatory environment, and appropriate financial incentives. While no blueprint exists for all countries, a common prerequisite may be a clear vision for the long-term development of a comprehensive, diversified, and well-articulated tertiary education system. The second important dimension of government intervention is the creation of a regulatory environment that encourages innovations at the level of individual institutions as well as private-sector initiatives to expand access to tertiary education. Key dimensions of regulation are the rules for establishment of new institutions (private and virtual), quality assurance mechanisms, financial controls on public institutions, and intellectual property rights legislation. In a lifelong learning perspective, student mobility can be encouraged by open systems based on the recognition of relevant prior experience, degree equivalencies, credit transfer, tuition-exchange schemes, access to national scholarships and student loans, as well as a comprehensive qualifications framework. The third modality of state intervention involves the funding mechanisms and financial incentives applied to steer tertiary education institutions toward quality, efficiency, and equity goals. These include allocation formulas linking resources to measures of institutional performance, encouragement of resource mobilization by institutions, competitive funds for investments in quality improvement, and student financial aid [2, p. 2-3].

Authorities are highly interested in optimising the balance between the financial resources they invest in higher education and the outcomes of the sphere. They establish funding mechanisms aimed at linking results allocated of the future public funding. This is usually possible through the budget negotiations between HEIs and the relevant Ministry, as well as by using the funding formula that include performance indicators. The peculiarities of such policies in the selected European countries are in the Table.

Table

Establishment of the funding policies based on the results

Country	Year of establishment	Policy`s scope
Romania	2008	The policy is included in long-term strategy for the development of higher education
France	2006	The law on public finances reinforced the links between higher education funding and results based on objectives and indicators
Finland	the mid of 1990 s	Institutional objectives and the resources needed to achieve them are determined in negotiations between the Ministry of Education and each HEI
UK	2008	Funding to support the research infrastructure is distributed

		selectively, informed by assessment of research quality
Norway	1990	The government's priority is to further refine funding arrangements for HEIs and is geared towards rewarding achievements and results while safeguarding important but vulnerable academic areas and activities

Governments encourage the development of closer relations between HEIs and society. Policy measures in this area are aimed at the promotion of the scientific results. However, the link between research and national economic (including specific regional needs) is a priority. The European authorities promote co-financing and the creation of the partnerships "HEIs-research institutes-regional authorities-business". Moreover, in some countries (Estonia, France, Italy, Portugal, Finland and Sweden) they provide financial and other mechanisms to support such cooperation [3, p. 10].

The block grant is divided between the categories of expenditure of the institution. In Belgium, Ireland, France, Lithuania, Hungary, Poland and Slovenia, institutions receive block grants and they must spend them in compliance with the budget headings submitted to the funding body. In France, HEIs must submit the budget proposal to the authority. HEIs in Poland have to submit their proposed financial activities to the Ministry of Finance but there is no institutionalised authority for their approval. In Hungary, institutions have to send an annual draft budget proposal to the supervisor. The supervisor may initiate amendments, if he considers that the proposal does not allow the institution to achieve its basic goals. The block grants are intended to cover learning process and operational expenditure. In rare cases, staff salaries may be covered. In half of the countries, block grants may fund research expenditure. The block grants do not constitute the only source of public funding. In all countries, HEIs receive public funding for specific purposes, such as national programmes, social purposes, particular research, etc. [4, p. 48].

Funding formulas promote the increasing of the transparency of public funding. It helps to avoid potential political pressures. Almost everywhere, funding formulas rely on input criteria, which refer to the institutional activity [4]. Institutional activities may be estimated according to the resources (number of staff and students, staff salaries, campuses and buildings, etc.) available to HEIs. In many cases, the funding formulas also include performance criteria, which are related to the outputs achieved by an institution over a previous period. In the funding formulas, the input-related criteria depend on countries. The most commonly used criterion is the number of students registered during the previous or current year. Characteristics other than those relating to the number of students, which may sometimes guarantee certain stability in the allocation model, are considered much less frequently. They include, for example, variables associated with the cost of college (Finland), the area of buildings (France), number of employees (Greece, France, Poland - public institutions - and Portugal) and criteria related to educational provision (France and Slovakia), etc. [4, p. 52].

Approximately half of the countries use performance indicators which focus on student success rates. The most common performance indicators for teaching activities focus on student success rates that are measured through the number of graduates. Indicators in the Czech Republic, Italy and Austria have special importance to compliance with the standard period of

time needed to complete courses. Some countries use other indicators related to student success rates (in addition to the number of graduates for some countries). In Denmark, Austria and Liechtenstein, the number of students who pass their exams is considered. The number of credits earned by students is considered in Sweden and Norway. In the United Kingdom, the number of students registered is not considered in the funding formula; only those students who complete their year of study. The number is weighted according to field and type of study. For institutional performance, Italy and the Netherlands consider the failure rate at the end of the first year and the number of students who abandon their studies, respectively [5].

The mechanisms of public funding for higher education in Europe represent levers through which central governments pursue their strategic objectives in the sector. The usage of funding formula is very widespread. Various aspects of these models are discussed. Funding formula based on the number of students may act as a drive to rationalize the usage of resources. According to Salmi and Hauptman, “when the costs per student are based on the average costs at the national level or on the normative costs established by considering various parameters that are used to calculate the cost of research, it should be in an ideal situation, rather than what they really are” [6, p. 60]. The funding formula based on the number of students enrolled makes institutions vulnerable to fluctuations in student enrolment, which inevitably has a direct impact on their revenue. Some basic institutional costs cannot be reduced from one year to the next. In order to deal with this situation, institutions may adapt the types of programme offered to match students’ preferences in order to attract more students [7]. Although this strategy may guarantee that the courses correspond to the short-term needs of society in terms of education, it may also lead to a limited diversity of courses and the disappearance of certain important but less popular academic disciplines. In light of this, funding formulas could include incentives to preserve vulnerable academic disciplines.

Recommendations. According to the signed below there are the recommendations to improve higher education public funding:

- Public authorities, as the universities’ first and main funder, have a special responsibility in ensuring that their higher education system is financially sustainable over the long term. This includes providing a stable regulatory and financial framework for universities to fulfil their missions. It also means taking into consideration the possible long-term impact on universities of changes brought to funding modalities.

- Diversifying income sources is a way for universities to mitigate risks but this cannot replace nor compensate for declining public funding.

- Targeted funding mechanisms should not determine significant parts of the public funding received by universities; it should be preferably used for additional funding made available to institutions.

- Simplification should be a guiding principle for public funding mechanisms.

The overall objective should be to strike the right balance between accountability and institutional autonomy and thus keep reporting duties to the necessary minimum in order not to create additional layers of bureaucracy taking up resources from universities.

- The inclusion of a “performance” dimension in funding formulae should be done and designed in full consultation with the sector to ensure the fitness for purpose of the selected criteria.

- The development of performance agreements with specific targets should be a joint

process between universities and public authorities. This also applies to the selection of criteria used to measure the progress towards such targets, in order to ensure coherence with the university's strategy and institutional profile.

- Public authorities are responsible for designing the “public funding mix” suitable for their system; however, a guiding principle should be simplification, in order to avoid overly burdensome and costly processes.

- Limiting the number of indicators may enable universities to focus and deliver better results.

- Attention should be paid to the challenges linked to the measurement of the indicators and the related need for generation of data.

- The extent to which it is in the universities' capacity to act upon the selected criteria is an important matter to consider, in order to create the appropriate incentives. Where it appears that the universities' influence is limited, a performance agreement without direct impact on funding might be more appropriate.

- Monitoring processes should be set up in order to fully assess the impact of the funding mechanisms on institutions, including possible unintended consequences and provide the possibility for adaptation.

- Mergers are only one of the concentration and collaboration phenomena occurring in higher education. There is a whole range of concentration measures currently being experimented in Europe, including university consortia and strategic partnerships.

- Both mergers and concentration measures can be highly complex processes for which institutions need to receive adequate support.

- Public authorities tend to engineer such processes with a view to restructuring the higher education landscape.

- Although financial reasons are among the important drivers of concentration processes, they should not be the only motivation for such processes. Universities' strategic objectives linked to their core activities should be the main focus of collaboration and concentration measures.

- Large-scale, system-shaping initiatives focusing on excellence remain the exception, although when resources are available, public authorities quite commonly set up funding schemes fostering the emergence of specific “excellence” clusters.

- When designing these schemes attention should be paid to the overall funding flows and the potential restructuring effects on the system.

- The capacity of universities to act strategically to increase cost efficiency depends at least partly on their degree of institutional autonomy and on their organisational structure.

- Policies aiming at enhancing competition in the sector can undermine collaboration processes seeking to achieve efficiencies.

- Economies of scale created by sector-level approaches should be balanced against the need for keeping a certain amount of flexibility in the system.

- Cost transparency helps to create awareness around the use of resources in the institution and helps to generate data for benchmarking in the sector. Public authorities have many steering levers at their disposal to shape their higher education systems. It should, however, be kept in mind that measures such as performance-based funding, mergers and concentration

measures as well as excellence schemes can also have unintended consequences at system as well as institutional level. In the coming months, EUA will release specific reports dedicated to each of the measures considered in the study and further explore their impact on higher education institutions [8, p. 17-18].

For the practical usage of such recommendations not only state demand but also real needs of customers of educational services should be taken into consideration.

Conclusions. Nowadays public funding of higher education is the dominative mechanism in majority of countries. There is a wide range of private sources for higher education funding. The task of HEIs is to investigate the potential ways of private funding. The task of the national policy is to find a balance between the optimisation of the expenditures on higher education sphere and the obtaining of long-term benefits. Autonomy of financial management is a key aspect in higher education governance for Ukraine. Public funds allocated for the specific research projects in connection with the national purposes exist as a form of management by objectives. At European level, there is rarely a strong correlation between a liberal policy in the field of diversification of financing by the private sector and the development of a range of incentives in this area.

References

1. Eurydice (2012), Key Data on Education in Europe. DOI: <http://eacea.-ec.europa.eu/education/Eurydice>
2. Salmi, J. (2015). New challenges for tertiary education: The World Bank report. International Higher Education, (28).
3. Boer, H., & File, J. (2009). Higher education governance reforms accross Europe.
4. De Coster, I., Forsthuber, B., Oberheidt, S., Parveva, T., & Glass, A. (2008). Higher Education Governance in Europe: Policies, Structures, Funding and Academic Staff. Eurydice.
5. Hillman, N. W., Tandberg, D. A., & Fryar, A. H. (2015). Evaluating the impacts of “new” performance funding in higher education. Educational Evaluation and Policy Analysis, 0162373714560224.
6. Salmi, J. and A. M. Hauptman (2006). Resource Allocation Mechanisms in Tertiary Education: a Typology and an Assessment”, in Higher Education in the World 2006: The Financing of Universities. New York, Palgrave MacMillan, pp. 60-81.
7. On the edge: securing a sustainable future for higher education. (2004). OECD/IMHE-HEFCE project on financial management and governance of higher education institutions report. www.oecd.org
8. Estermann, T., Pruvot, E. B., & Claeys-Kulik, A. L. (2013). Designing strategies for efficient funding of higher education in Europe. DEFINE interim report.

*Əliyev Teyyub Qəni oğlu, dos.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
Azadlıq pr-ti 20
teyyub-qenioglu@mail.ru*

ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞMASI VƏ SƏMƏRƏLİ MƏŞĞULLUQ ARASINDA QARŞILIQLI ƏLAQƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, konsepsiya, xüsusiyyətlər, amillər, funksiya, formalaşma.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, концепция, особенности, факторы, функции, формирование.

Keywords: labour market, employment, conception, peculiarities, factors, functions, formation.

Bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə, əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsində əsas funksionu formalaşmasının spesifik xüsusiyyətləri və mexanizmləri ilə bazarın digər formalarından köklü şəkildə fərqlənən əmək bazarı öz üzərinə götürür.

Əmək bazarının formalaşmasının və fəaliyyətinin fərqli xüsusiyyətləri, onun parametrlərinin bir-birindən asılılığı uzun illərdir ki, iqtisadçı alimlərin tədqiqat obyektı olaraq qalır. Bu barədə qiymətli, diqqətəlayiq tədqiqat əsərlərinin yazılmasına, maraqlı fikir və mülahizələrin irəli sürülməsinə, bir çox məsələlərdə ümumi rəyə gəlinməsinə baxmayaraq, fərqli yanaşmalar hələ də mövcuddur. Təbiidir ki, hər bir ölkədə əmək bazarının formalaşmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bəşəriyyətin iqtisadi inkişaf tarixinin, ayrı-ayrı ölkələrdə əmək bazarının formalaşmasına, məşğulluğun tənzimlənməsinə təsir edən amillərin təhlili və ümumiləşdirilməsi, əmək bazarının dörd konsepsiyasının fərqləndirilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Birinci konsepsiya klassik iqtisadi nəzəriyyəyə əsaslanır (baniləri və davamçıları A.Smit, D. Rikardo, J.B.Sey, A. Marşal, P.Samuelsən və s.). İqtisadi inkişafda və məşğulluğun təmin edilməsində bazarın rolunu yüksək qiymətləndirən klassiklərin fikrincə, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatda təkrar istehsal, mal qıtlığı, işsizlik, işçi qüvvəsinin çatışmaması kimi hallar qeyri-mümkündür, bazar tənzimlənməsi tam məşğulluğu təmin edir. Onların fikrincə, əmək bazarı, eləcə də digər bazarlar, bazar tarazlığı əsasında fəaliyyət göstərir və bu halda iş qüvvəsinin qiyməti, yəni əməkhaqqı bazarın əsas tənzimləyicisi rolunu oynayır.

İkinci konsepsiya C.M.Keynsin tənzimlənen kapitalizm nəzəriyyəsinə əsaslanır. Bu konsepsiyanın tərəfdarları klassiklərdən və neoklassiklərdən fərqli olaraq, əmək bazarına daimi və əsaslı qeyri-tarazlığın təzahürü kimi baxırdılar. Bu konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iş qüvvəsinin qiyməti, başqa sözlə əməkhaqqı qəti olaraq müəyyən edilir. Əməkhaqqının səviyyəsi əmək bazarına təsir etsə də onun tənzimləyicisi rolunda çıxış etmir. Məcmu tələbin artırılması və ya azaldılması yolu ilə bu rolu dövlət öz üzərinə götürür. Belə ki, dövlət vergiləri aşağı salmaqla tələbin və istehlakın artımına, beləliklə də, məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaradır. Başqa sözlə, bu konsepsiyaya görə, iş qüvvəsinə olan tələb əməyin bazar qiymətinin dəyişməsi ilə deyil, məcmu tələblə - istehsalın həcmi ilə tənzimlənilir.

Üçüncü konsepsiya monetarizm nəzəriyyəsinə söykənir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarına, xüsusilə də M.Fridmenə görə, əmək bazarının strukturunu xarakterizə edən işsizliyin hər hansı təbii səviyyəsi onun qiymətinin qeyri-çevik olması və normal formalaşdırılmasına əngəl törətməklə tarazsızlığı dərinləşdirir və işsizlik yaradır. Monetaristlərin fikrincə, əmək bazarının tənzimlənməsi üçün pul-kredit siyasətindən istifadə edilməlidir.

Dördüncü konsepsiyayı institsiusionalist nəzəriyyəsinin tərəfdarları irəli sürürlər. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları əsas diqqəti iş qüvvəsinin ixtisarına və sahələr üzrə fərqləndirilməsinə,

əməkhaqqının müvafiq (təsbit olunmuş) səviyyəsinə yönəldirlər.

Təcrübə göstərir ki, əmək bazarının formalaşmasına bir sıra amillər təsir göstərir. Onların sırasında ən əsasları demografik amillərlə (doğumun səviyyəsi, əmək qabiliyyətli əhəlinin sayının artım tempi, əmək qabiliyyətli əhəlinin cins-yaş tərkibi və s.), miqrasiya prosesləri, iqtisadi konyunktura, elmi-texniki tərəqqi, ictimai əmək bölgüsü, işsizliyin səviyyəsi və dinamikası ilə bağlıdır. Əmək bazarının formalaşmasında bu amillərin hamısının rolunu nəzərə almaqla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, bu bazarın formalaşmasına təsir edən başlıca amil sərbəst iş qüvvəsinin və iş qüvvəsinə ehtiyacı olanların mövcud olmasıdır. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda da əmək bazarı anlayışı belə təyin olunur: “Əmək bazarı - iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin məcmusudur” [1, səh.4].

Əmək bazarında alqı-satqı obyektı potensial iş qüvvəsi deyil, real, fəaliyyətdə olan iş qüvvəsidir. Alqı-satqı obyektı ilkin əmək bacarıqlarıdır. İlkin əmək bacarıqları meyarı kimi konkret əmək çıxış edir. Problemə belə metodoloji yanaşma göstərir ki, həyat vasitələrinə yalnız fəaliyyətdə olan əmək bacarıqları dəyişdirilir. Belə olan halda, iş qüvvəsinin bu bazarı fəaliyyətdə olan iş qüvvəsi bazarı və ya əmək bazarı adlandırıla bilər. Bu kontekstdə əmək bazarı cəmiyyətdə əməyə olan tələb əsasında iş qüvvəsinə tələblə, tələb olunan peşə bacarıqları və onun dəyərinin ödənilməsi, iş qüvvəsinin istifadə müddəti ilə bağlı əmtəə - mal münasibətləridir.

Əmək bazarı anlayışı sosial-əmək münasibətlərinin müddətli şərtlərinə və ictimai əmtəə istehsalına aid əmtəə-pul mahiyyətini tam açır. Burada fəaliyyətdə olan iş qüvvəsinin həyat vasitələrinə dəyişdirilməsi, tələb və təklif qanunları əsasında real əməkhaqqının təyini, əmək məhsuldarlığının həddinin müəyyənəndirilməsi və rəqabət özünəməxsus rol oynayır. Bu münasibətlərin toplusu əmək haqqının səviyyəsinin formalaşmasına təsir göstərir.

Zaman keçdikcə əmək bazarının xüsusiyyətləri və komponentləri müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Müasir əmək bazarının aşağıdakı komponentlərini ayırmaq olar: əmək bazarının subyektləri; əmək bazarı subyektlərinin qəbul etdikləri qərarlar, iqtisadi proqramlar, hüquqi normalar; bazar mexanizmi (iş qüvvəsinə tələb və təklif, iş qüvvəsinin qiyməti, rəqabət və onun səviyyəsi); işsizlik və onunla bağlı ödənişlər; bazar infrastruktur. Qeyd olunan komponentlərin mövcudluğu və onlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması əmək bazarının formalaşmasına imkan verir.

Əmək bazarının formalaşması və fəaliyyət göstərməsi üçün onun komponentləri arasında qarşılıqlı əlaqələr qurulmalıdır. Əmək bazarı mexanizmi işəgötürənlərlə əməyin qiymətinin dəyişməsi haqqında alınan məlumat əsasında müddəti işləmək istəyən əmək qabiliyyətli əhəlinin (fəaliyyətdə olan iş qüvvəsinin) müxtəlif maraqlarının qarşılıqlı əlaqəsi və uzlaşmasıdır.

Əmək bazarının formalaşması ilə əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğu arasında bir-başla əlaqə vardır. Əmək bazarının formalaşması çox vaxt itirmədən iş axtaranlarla işəgötürənlərin qarşılıqlı şəkildə bir-birlərini tapmasına, hər ikisinin tələblərini təmin edən razılaşmaların tez bir zamanda əldə edilməsinə şərait yaratmaqla işsizlik müddətinin azalmasına və beləliklə də, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Əmək bazarının formalaşması ilə əmək qabiliyyətli əhəlinin səmərəli məşğulluğu arasında qarşılıqlı əlaqə tələb və təklif mexanizminin təsiri altında meydana çıxır. Bu mexanizmin təsiri altında əmək bazarı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: əməyə olan tələb və təklifi tənzimləyir; iş axtaranlarla işəgötürənlər arasında əlaqə yaradır; işçilər arasında iş yeri, işəgötürənlər arasında iş qüvvəsinin müddəti alma ilə bağlı rəqabət yaradır; iş qüvvəsinin qiymətinin tələb olunan səviyyəsinə müəyyənəndirir; iqtisadi baxımdan səmərəli məşğulluğu formalaş-

dırmağa yardım edir.

Əmək bazarının formalaşması və fəaliyyəti ilə iş qüvvəsinin təkrar istehsalı arasında da birbaşa əlaqə mövcuddur. Bu əlaqənin özünəməxsus aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır: iş qüvvəsinə sahiblik hüququnun toxunulmazlığı; işəgötürənlərlə işçi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin uzunmüddətliyi; əmək bazarı subyektləri arasında çoxlu sayda institusional orqanların mövcudluğu, razılaşmanın fərdiləşdirilməsinin yüksək səviyyəsi; iş qüvvəsinin dəyişdirilməsinin özünəməxsusluğu (əşya alınmasından fərqli cəhətləri); işçi üçün razılaşmanın pul tərəfinin deyil, saxlama və əmək şəraitinin, iş yerini saxlamağa təminatın, xidmət üzrə irəli getmə və ixtisaslaşma perspektivinin, kollektivdəki sosial-psixoloji mühitin daha böyük əhəmiyyət kəsb etməsi.

Əmək bazarının başqa bazarlardan fərqlənən xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- satılan və alınan əmtəə xüsusi spesifikasiyə malikdir. Bu bazarda insanın özü deyil, onun

- təcrübəsi, bacarığı, vərdiş və ixtisasından irəli gələn iş qabiliyyəti satılır və alınır. Bu qabiliyyətlə insan hansısa əmtəələri istehsal edir, işləri, xidmətləri yerinə yetirir; əmək (iş qüvvəsi) başqa əmtəələrdən fərqli olaraq istehlakçının fərdi tələbatını ödəmək üçün deyil, konkret əmtəəni istehsal etmək və ya işi, xidməti həyata keçirmək üçün alınır;

- əmək bazarı məlumatın natamamlığı ilə səciyyələnir. İşəgötürən üçün uyğun işçinin və ya işçi üçün uyğun iş yerinin tapılması həm vaxt, həm də axtarış tələb edir. Bu isə vaxt və vəsait məsrəfinə səbəb olaraq bütövlükdə əmək bazarının fəaliyyətinə təsir göstərir;

- institusional amillərin və strukturların rolu əhəmiyyətli olub artan istiqamətdə inkişaf edir. Bu institusional amillər və qurumlar əmək qanunvericiliyi sistemini, məşğulluq xidmətləri orqan və idarələrini, məşğulluq sahəsində dövlət proqramlarını və s. əhatə edir.

Bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu şəraitdə əmək bazarının təyinatı onun funksiyaları vasitəsilə gerçəkləşir. Əmək bazarının əsas funksiyası əmək bazarının konyunkturası haqqında məlumatların toplanması, işlənməsi və ötürülməsindən ibarətdir. Bazar münasibətlərinin həyata keçirilməsi prosesi bu informasiyanı törədir, həmin informasiyaya malik olmaq isə axtarış istiqamətlərini təyin edir. Əmək bazarı haqqında informasiya məşğulluq siyasətinin formalaşdırılmasının və həyata keçirilməsinin özəyini təşkil edir.

Əmək bazarının digər əhəmiyyətli funksiyası əmək münasibətləri subyektlərinin iqtisadi maraqlarının uzlaşdırılmasıdır.

Əmək bazarının əsas elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsinə ehtiyac vardır: tələb və təklifdən asılı olaraq iş qüvvəsinin dəyəri və qiyməti arasındakı asılılığın; iş qüvvəsi əmtəəsinin təklifinin və ona tələbin qiymətdən asılılığının; səmərəli məşğulluq vəziyyətinə nəzərən tələb və təklifin nisbətinin; rəqabətli əmək bazarında iş qüvvəsinə tələbin və təklifin.

Əmək bazarının alqı-satqı obyektə əmək qabiliyyətli əhali olduğundan əmək bazarının strukturuna aşağıdakı kateqoriyalara aid olanlar daxil edilə bilər: məşğullar; işsizlər; potensial əmək qabiliyyətlilər; əməyə cəlb olunmamış əmək qabiliyyətlilər.

Əmək bazarının struktur elementlərini təşkil edən hər qrupun özünün tərkib elementlərinə ayırmaq olar. Bu yolla məhdud mənada əmək bazarının, iş qüvvəsi bazarının, əmək ehtiyatları bazarının strukturu da müəyyən edilə bilər.

Məşğulların tərkibinə fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, işəgötürənlər, o cümlədən sahibkarlar və başqaları, mizdla işləyənlər daxildir. Fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul

olanları istisna etsək, onda məşğulların digər iki qrupu - işəgötürənlər, o cümlədən sahibkarlar və başqaları, muzzdlə işləyənlər bir yerdə məhdud mənada əmək bazarını təşkil edirlər.

Potensial əmək qabiliyyətlilər əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hazırlaşanlar və bu sahə üçün planlaşdırılanlardır. Bu qrupa bütün növlərdən olan təhsil müəssisələrini bitirmək üzrə olanlar daxildir. Təhsil müəssisələrini bitirənlərdən başqa, ordu sıralarından tərxis olunmaq üzrə olan əmək qabiliyyətlilər də vardır. Azadlıqdan məhrum edilmiş, yaxın vaxtlarda azadlığa buraxıla biləcək şəxslər potensial əmək qabiliyyətlilər çərçivəsinə daxildir. Deməli potensial əmək qabiliyyətlilər özləri üç qrupa bölünərək məhdud mənada əmək ehtiyatları bazarını təşkil edirlər.

Əmək fəaliyyətinə cəlb olunmayan əmək qabiliyyətlilər, evdar qadınlar, oxumayan və eyni zamanda fəal şəkildə iş axtarmayan, heç bir işlə məşğul olmayanlardır.

Ayrıca bir qrup təşkil edən işsizlər isə fəal şəkildə iş axtarıb istənilən zaman işə başlamağa hazır olanlardır. Onlar məhdud mənada iş qüvvəsi bazarını təşkil edirlər.

Əmək bazarının yaranmasının əsas şərti işləmək istəyənlərlə işəgötürənlərin belə bir bazara öz iradələri ilə sərbəst girməsidir. Əmək bazarına girənlərin heç birinə hər hansı bir şərt diktə oluna bilməz. Belə diktə olarsa əmək bazarı həqiqi mənasını itirər, hansısa bir iradənin fəvqində yaranmış orqana çevrilər.

İş qüvvəsi həm əmək bazarında, həm də onun xaricində mövcuddur, başqa sözlə, iş qüvvəsinin iki əsas mənbəyi və onlar arasında da müəyyən fərqlər vardır: iş qüvvəsi əmək bazarından kənardan götürüldükdə işləyənlə işəgötürən arasında heç bir sövdələşmə olmur; əmək bazarında əməyini təklif edən bu əmək müqabilində müəyyən haqq tələb edir. Əmək bazarına kənardan gətirilənlər üçün belə bir haqq ölçüsü yoxdur. Onlar hər hansı bir öncül şərt irəli sürmədən və haqq tələb etmədən işləmək məcburiyyətindədirlər. Zorla işlədilən bu adamlar işçi adlandırılmır; əmək bazarında əməyin təklifi sərbəst iradə daxilində həyata keçirilir. Əmək bazarı xaricindən götürülənlər öz iradələrindən asılı olmayaraq işlədilir.

Tarixən mövcud olan əmək bazarlarını iki növə ayırmaq olar:

- klassik-statik əmək bazarı;
- müasir dinamik əmək bazarı.

Klassik - statik əmək bazarı tarixən qədim dövrlərdən bəri özünü göstərmişdir. Klassik əmək bazarının əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür: işçi sayının məhdudluğu; iş qüvvəsinin təklifi ilə iş qüvvəsinə tələbin planlaşdırılmaması və tənzimlənməməsi; istehsal keyfiyyətinin və texnologiyanın nəzərə alınmaması; işləmək istəyənlə işəgötürən arasında sövdələşmənin əsas olması; iş yerləri ilə iş qüvvəsi haqqında heç bir məlumatın olmaması; iş qüvvəsi üçün fəaliyyət imkanlarının məhdudluğu.

Müasir dinamik əmək bazarı sənaye çevrilişindən sonra yaranmışdır. Sənaye çevrilişindən sonra iş qüvvəsinə tələbat sürətlə artdığı kimi, işçilərin işdən azad edilməsi və işsizlər ordusunun artması müşahidə olunmuşdur.

Müasir dinamik əmək bazarı ilə klassik-statik əmək bazarı arasında əsaslı fərqlər vardır. Bu fərqləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: a) əmək bazarında təklif olunan iş qüvvəsinin sayı baxımından fərqlər. Müasir dinamik əmək bazarlarında iş qüvvəsini təklif edənlərin sayı klassik –statik əmək bazarlarındakına nisbətən çoxdur. Sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq XIX əsrin ikinci yarısından etibarən kənd əhalisinin şəhərə axını güclənmiş və bu şəhərlərdə, xüsusilə də böyük və iri şəhərlərdə iş qüvvəsinin sayının daha sürətlə artmasına səbəb olmuşdur; b) əmək bazarında iş qüvvəsinin təmərküzləşməsi baxımından fərqlər. Klassik – statik əmək bazarlarında iş qüvvəsinin təklifi ilə tələbi arasındakı nisbət öyrənilmədiyi halda, dinamik əmək bazarlarında bu nisbət müəyyən edilir. Dinamik əmək bazarlarında tələb olunan

iş qüvvəsinin ixtisası, peşə sahəsi haqqında məlumatlar işlənib sistemləşdirilir. Klassik – statik əmək bazarında isə buna əhəmiyyət verilmir; c) iş qüvvəsi daşıyıcılarının ixtisası, sənəti, peşəsi baxımından fərqlər. Klassik – statik əmək bazarlarında əsas iki işçi tipi - kəndli və fəhlə işçi tipləri - aparıcıdır. Dinamik əmək bazarlarında isə işçilərin ixtisas, sənət, peşə fərqləri dairəsi genişlənir; iş qüvvəsinin yerdəyişməsi ilə bağlı fərqlər. Klassik – statik əmək bazarlarında iş qüvvəsinin ərazi, sənət-peşə baxımında yerdəyişmə və sənətdəyişmə meyli demək olar ki, olmur. Buna görə də, boş iş yerlərinin doldurulması həmişə mümkün olmur. Müasir dinamik əmək bazarlarında iş qüvvəsinin bütün sahələrdə çevikliyi hiss olunur. Region, şəhər, regionlararası işçi axını daim gedir; ç) sövdələşmə (razılıqagəlmə) amili ilə bağlı fərqlər. Klassik – statik əmək bazarlarında işçi ilə işəgötürən arasında sövdələşmə birbaşa həyata keçirilir. Müasir dinamik əmək bazarlarında sövdələşməni aparıcılar cərcivəsinə başqaları da (vasitəçilər, məşğulluq xidmətləri, agentliklər və s.) qoşulur; d) iradə amilinin nəzərə alınması səviyyəsindəki fərqlər. Klassik – statik əmək bazarlarında iradə amilinin qismən də olsa pozulması müşahidə edilir. Müasir dinamik əmək bazarlarında bu amil daha sərt şəkildə qorunur; sinifləşmə səviyyəsindəki fərqlər. Müasir dinamik əmək bazarlarında iş qüvvəsinin təklifinin sayca artması bu qüvvələrin sinifləşməsinə zəmin yaradır. Klassik – statik əmək bazarlarında əməyin mənimsənilməsi yaygın şəkildə olduğundan sinifləşmə amili özünü büruzə verə bilmir.

Müasir dinamik əmək bazarının üstünlüklərindən biri iş qüvvəsinin təklifi ilə ona tələb qeydə alınmasıdır. Müasir dinamik əmək bazarı peşə yönümündə dəyişmə və təkmilləşmənin vacibliyini aşkara çıxarmışdır. Beləliklə də, ölkə, bölgə, eləcə də dövlətlərarası əmək bazarlarının işinin əlaqələndirilməsi üçün zəmin yaranmışdır.

Dinamik əmək bazarlarında işsizlərin siyahısı ilə iş yerlərinin siyahısının təsbit olunması, fəal əmək bazarı siyasəti əsasında fəaliyyət göstərən qurumların iki funksiyasının meydana çıxmasına səbəb olmuşdur: əmək bazarlarının coğrafi səfərbərliyin təmini yolu ilə qurulması; əmək bazarlarının texniki və öyrətmə yolu ilə tənzimlənməsi.

Coğrafi səfərbərlik yolu ilə əmək bazarının qurulması onun kəmiyyət baxımından qurulmasına və kəmiyyət baxımından tənzimlənməsinə imkan yaradır. Məşğulluq qurumları işlərini bu prinsip üzrə qurduqda iş qüvvəsinin təklifi ilə ona tələb qarşılaşdırılır. Belə tənzimləmədə iş qüvvəsinin bir bölgədən başqa bir bölgəyə, regiona, hətta digər ölkəyə nəqli gerçəkləşdirilir. Ərazinin dəyişməsi şəraitində gedən nəql etmənin bir sıra çətinlikləri vardır. Bu çətinliklər əsasən yeni peşə qazanma, peşə yönümünü dəyişmə, yeni texnikanı mənimsəmə ilə əlaqədar təhsil və təlimin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Bu çətinliklər əmək bazarlarının texniki və öyrətmə yolu ilə tənzimlənməsi vasitəsi ilə aradan qaldırıla bilər.

Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı yolu seçdikdən sonra bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən ölkəmizdə əmək qabiliyyətli əhəlinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi sahəsində problemlər meydana çıxmışdır. İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin genişlənməsi və dərinləşməsi, dövlət mülkiyyətinin payının azalması, bir sıra müəssisələrin fəaliyyətinin dayandırılması, idarəetmə aparatının ixtisar edilməsi, maliyyələşdirmənin həcmi kəskin azaldılması səbəbindən elmi-tədqiqat müəssisələrinin işçilərinin ixtisara salınması əhəlinin məşğulluğu sahəsində gərginlik yaratmışdır. İş qüvvəsinə məcmu tələbin azalması xüsusilə qadınların, peşə-ixtisas təhsili olmayan gənclərin (bir çox hallarda hətta peşə-ixtisas təhsili olanların), təqaüd yaşına yaxınlaşanların, eləcə də təqaüddə olanların işə düzəlməsini xeyli çətinləşdirmiş, onların sosial-iqtisadi vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Təbii ki, yaranmış vəziyyət əmək qabiliyyətli əhəlinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi üçün təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Əlbəttə, sərbəst əhəlinin səmərəli məşğulluğu-

nun təmin edilməsinin bir yolu kimi dinamik əmək bazarlarının formalaşdırılmasına və inkişafına nail olmaq lazımdır. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, dinamik əmək bazarları iş qüvvəsinin təklifi ilə ona olan tələb haqqında informasiyanın əldə edilməsi üçün imkan yaradır, ancaq iş qüvvəsinin alınib-satılması prosesini bilavasitə tənzimləmir. Səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi üçün, dinamik əmək bazarlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, dövlətin tənzimləyici rolunun gücləndirilməsinə də ehtiyac vardır. Düzdür, dövlət respublikamızın şəhər və rayonlarında yaradılmış məşğulluq xidmətləri vasitəsilə bu vəzifəni qismən həyata keçirir. Ancaq araşdırmalar göstərir ki, sərbəst iş qüvvəsinin işlə təmin edilməsində dövlət məşğulluq xidmətlərinin rolu o qədər də böyük deyildir. Bunun bir sıra səbəblərindən biri də odur ki, məşğulluq xidmətləri onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün lazımi səlahiyyətlərə və imkanlara malik deyillər. Ona görə də, əmək qabiliyyətli əhəlinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi və tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət məşğulluq xidmətlərinin səlahiyyətləri artırılmalı və üzərilərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün onlara lazımi şərait yaradılmalıdır.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- əmək bazarı tələb-təklif qanununun məqsəd və formalaşma mexanizminin prinsipinə tabe olmaqla bir sıra əsaslı xüsusiyyətlərinə görə digər əmtəə bazarlarından fərqlənir, zaman keçdikcə əmək bazarının xüsusiyyətləri və komponentləri müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır;
- əmək bazarının formalaşması və fəaliyyət göstərməsi üçün onun komponentləri arasında qarşılıqlı əlaqələr qurulmalıdır;
- əmək bazarının formalaşması ilə əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğu arasında bir-başa
- əlaqə vardır. Bu qarşılıqlı əlaqə tələb və təklif mexanizminin təsiri altında meydana çıxır;
- əmək bazarının formalaşması və fəaliyyəti ilə iş qüvvəsinin təkrar istehsalı arasında da birbaşa əlaqə mövcuddur;
- əmək bazarının yaranmasının əsas şərti işləmək istəyənlərlə işəgötürənlərin belə bir bazara öz iradələri ilə sərbəst girməsidir;
- səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi üçün, dinamik əmək bazarlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, dövlətin tənzimləyici rolunun gücləndirilməsinə də ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu. "Məşğulluq haqqında normativ sənədlər toplusu. Bakı, 2002.74 səh.
2. Əliyeva Ş.T. Kiçik və orta biznesin inkişafı və məşğulluq problemləri. Bakı, "Elm",2005. 288 səh.
- 3.Muradov Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər. Bakı, Elm, 2004. 660 səh.
4. Muradov R.Ş. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında əmək bazarı problemləri. Bakı, "Elm", 2000.340 səh.

Əliyev Teyyub Qəni oğlu, dos.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Azadlıq pr-ti 20

teyyub-qenioglu@mail.ru

X Ü L A S Ə

**ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞMASI VƏ SƏMƏRƏLİ MƏŞĞULLUQ
ARASINDA QARŞILIQLI ƏLAQƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Məqalədə əmək bazarının konsepsiyaları, onların məzmunu, əmək bazarının formalaşmasına təsir edən amillər şərh edilir. Qeyd edilir ki, əmək bazarının formalaşması ilə əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğu arasında birbaşa əlaqə vardır; əmək bazarının formalaşması çox vaxt itirmədən iş axtaranlarla işəgötürənlərin qarşılıqlı şəkildə bir-birlərini tapmasına, hər ikisinin tələblərini təmin edən razılaşmaların tez bir zamanda əldə edilməsinə şərait yaratmaqla işsizlik müddətinin azalmasına və beləliklə də, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır. Məqalədə əmək bazarını başqa bazarlardan fərqləndirən xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi təsnifləndirilir: satılan və alınan əmtəənin xüsusi spesifikasiyə malik olması; əmək bazarının məlumatın natamamlığı ilə səciyyələnməsi; institusional amillərin və strukturların rolunun əhəmiyyətli olması və artan istiqamətdə inkişaf etməsi. Əmək bazarının alqı-satqı obyektə əmək qabiliyyətli əhəli olduğundan əmək bazarının strukturuna aşağıdakı kateqoriyalara aid olanlar daxil edilə bilər: məşğullar; işsizlər; potensial əmək qabiliyyətlilər; əməyə cəlb olunmamış əmək qabiliyyətlilər. Əmək bazarının yaranmasının əsas şərti işləmək istəyənlərlə işəgötürənlərin belə bir bazara öz iradələri ilə sərbəst girməsidir. Əmək bazarına girənlərin heç birinə hər hansı bir şərt diktə oluna bilməz. Belə diktə olarsa əmək bazarı həqiqi mənasını itirər, hansısa bir iradənin fövqündə yaranmış orqana çevrilər. Məqalədə tarixən mövcud olan əmək bazarları iki növə ayrılır: klassik-statik əmək bazarı; müasir dinamik əmək bazarı. Müasir dinamik əmək bazarı ilə klassik-statik əmək bazarı arasında əsaslı fərqlər kimi aşağıdakılar qeyd edilir: əmək bazarında təklif olunan iş qüvvəsinin sayı baxımından fərqlər; əmək bazarında iş qüvvəsinin təmərküzləşməsi baxımından fərqlər; iş qüvvəsi daşıyıcılarının ixtisası, sənəti, peşəsi baxımından fərqlər; sövdələşmə (razılıqgəlmə) amili ilə bağlı fərqlər. Məqalədə həmçinin Azərbaycanda əmək qabiliyyətli əhəlinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi sahəsində mövcud olan problemlər və onların səbəbləri göstərilir və onların aradan qaldırılması yolları, o cümlədən əmək bazarlarının formalaşdırılmasının və inkişafının zəruriliyi göstərilir.

*Алиев Тейюб Гани оглы, доц.
Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
Пр. Азадлыг 20
teyyub-qenioglu@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

**ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ФОРМИРОВАНИЕМ РЫНКА
ТРУДА И ЭФФЕКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ**

В статье комментируются концепции рынка труда, их содержание, факторы, влияющие на формирование рынка труда. Отмечается, что между формированием рынка труда и занятостью трудоспособного населения имеется прямая связь; формирование рынка труда способствует тому, что работодатели и ищущие работу находят друг друга не теряя времени, обеспечивает достижение договоренностей между ними, позволяет быстро найти работу и тем самым создает условия для снижения безработицы и повышения уровня занятости. В статье отличительные особенности рынка труда от других рынков классифицируются следующим образом: наличие специфических особенностей продаваемых и покупаемых товаров; неполнота данных о состоянии рынка труда; особые значения институциональных факторов и структур и их непрерывное развитие. Так как объектами купли-продажи рынка труда является трудоспособное население, то в структуру рынка труда могут быть включены следующие категории: занятые; безработные; потенциальные трудоспособные и трудоспособные не привлеченные к труду. Основным условием создания свободного рынка труда является свободное вхождение желающих работать и работодателей на такой рынок. Для вступающих на рынок труда не могут быть продиктованы какие-либо условия. В таком случае рынок труда может потерять истинное значение и превратиться в какой-либо орган, диктующий свои воли. В статье исторически существующие рынки труда подразделяются на два вида: классическо-статический рынок труда; современный динамичный рынок труда. Отмечаются следующие существенные различия между классическо-статическим рынком труда и современным динамичным рынком труда: различия с точки зрения количества рабочей силы предложенной на рынке труда; различия с точки зрения концентрации рабочей силы на рынке труда; различия с точки зрения профессии, квалификации носителей рабочей силы; различия связанные с факторами, влияющими на достижение соглашения. В статье также приводятся существующие проблемы в области обеспечения эффективной занятости трудоспособного населения в Азербайджане и их причины и пути их устранения, в том числе необходимость формирования и развития рынков труда.

*Aliyev Teyyub Gani, Assoc. Prof.
Azerbaijan State Oil and Industrial University
Azadlig Ave. 20
teyyub-qenioglu@mail.ru*

S U M M A R Y

**PECULIARITIES OF INTERRELATION BETWEEN LABOUR MARKET
FORMATION AND EFFECTIVE EMPLOYMENT**

The article deals with the concepts of labour market, their essence and some factors influencing labour market formation. It is noted that there is a direct link between formation of labour market and employment of able-bodied population; the formation of labour market allows employers and job seekers to find each other without wasting time, provides arrangements between them, enables to find a job as quickly as possible and creates conditions for decrease in unemployment and increase in employment rate. The distinctive features of labour market are classified in the article as follows: existence of specific features of the purchased goods; incompleteness of data about the condition of labour market; the importance of institutional factors and structures and their continuous development. As the able-bodied population act as an object of purchase in the labour market, the structure of labour market can include the following categories: the employed, the unemployed, the able-bodied and the able-bodied but not involved in work. The main condition for the formation of free labour market is free occurrence of individuals interested in work and employers for such market. For entering the labor market no conditions can be dictated. In that case, labour market can lose its true value and turn into a dictatorship. In the article, the historically existing labour markets are subdivided into two groups: classical static labour market and modern dynamic labour market. The following essential distinctions between classical static labour market and modern dynamic labour market are noted: distinctions from the point of view of - the number of the labour force in labour market; their concentration in labour market; their major areas and qualifications; the factors influencing reaching an agreement. The article also underlines current problems in the field of ensuring effective employment of able-bodied population in Azerbaijan and shows their reasons and ways of their elimination, including the need for formation and development of labour markets.

*Hacıyeva Nəcibə Qalib qızı, i.f.d.
Bakı Dövlət Universiteti
Az-1073/1, Bakı ş., Z.Xəlilov küç,23
nadjiba_h@mail.ru*

MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN ƏSASLARI VƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Açar sözlər: rəqabətqabiliyyətlik, rəqabət üstünlüyü, iqtisadi maraqlar, struktur dəyişiklikləri, milli iqtisadiyyat.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентное преимущество, экономические интересы, структурные изменения, национальная экономика.

Keywords: competitiveness, competitive advantage, economic interests, structural changes, national economy.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda sağlam (sivilizasiyalı), müstəmləkə xarakterli və yarım-müstəmləkə xarakterli üç milli iqtisadiyyat tipi təhlil edilir. Hər tip özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olsa da hər birinə xas olan və nəzərdən keçirilən ümumi bir problem milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi daim diqqət mərkəzində olur. Bütün ölkələrin nail olmağa çalışdığı - sağlam milli iqtisadiyyatın əsas xarakterik cəhətləri kimi dövlətin siyasi müstəqilliyi, müvafiq olaraq müstəqil iqtisadi siyasət həyata keçirərək məhsuldar qüvvələrin milli mənafeələrə uyğun inkişaf etdirilməsi, səmərəsiz inkişafın qarşısının alınması üçün tədbirlərin, hazır məhsul istehsalının genişləndirilməsi və iqtisadiyyatın bütün sahələrinin, o cümlədən infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, əlverişli işgüzar mühitin yaradılması və azad xarici ticarətin həyata keçirilməsidir. Sağlam milli iqtisadiyyatın xarakterik cəhətlərindən biri də milli məhsul və xidmətlərin rəqabətə davamlı olmasıdır.

Sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün müəyyən şərtlərin, amillərin mövcud olması vacibdir. Bunlara siyasi və sosial-iqtisadi əminamanlığın mövcud olması, milli valyutaya malik olma, mülkiyyətin çoxnövlülməyü, bütün sahələrdə səmərəlilik və keyfiyyətə nail olunma və resurslardan daha dolğun istifadə, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən geniş istifadə və nəhayət, milli iqtisadiyyatın tənzimləmə mexanizminə malik olmasını aid etmək olar.

Rəqabət üstünlükləri səviyyəsinin yüksəldilməsi hər zaman istehsal amilləri ilə bağlı olmur, yəni, bəzən xarici təsir bu amillərdən daha güclü olur. Bu səbəbdən iqtisadi agentin məqsədlərinə nail olmaq üçün həm regional, həm də xarici bazarların üstünlüklərini ciddi araşdırmaq lazımdır.

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və onun yüksək rəqabətqabiliyyətliliyinə nail olmaq üçün xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formalarından istifadə önəmli- dir. Əsasən də müştərək (birgə) müəssisələrin yaradılması milli iqtisadiyyatın dirçəlməsi və inkişafı üçün əhəmiyyətlidir. Bu bir tərəfdən yeni elmi-texniki yenilikləri ölkəyə gətirməyə, digər tərəfdən isə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməyə, xidmət göstərməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına gəldikdə o əvvəllər müstəmləkə tipli iqtisadiyyat olsa da, hazırda sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində inkişaf edir. Buna baxmayaraq neft hasilatı ilə əlaqədar neft emalı və neft maşınqayırması, kimya, elektrotexnika sahələrinin xeyli inkişaf etdirilməsi Azərbaycanı inkişaf etmiş sənaye və kənd təsərrüfatı ölkəsinə çevirmişdir.

İqtisadi sahələrin formalaşması prosesi mürəkkəbdir və bir neçə xarakterik mərhələdən

keçir. Bunun üçün ölkənin milli rəqabət üstünlüklərinə təsir edən amilləri nəzərdən keçirmək lazımdır. Geniş mənada rəqabətqabiliyyətlik dedikdə hər hansı bir iqtisadi agentin öz məhsuluna və xidmətinə olan tələbi digərlərindən daha yaxşı ödəməsi və nəticədə inkişaf etməsi başa düşülür. M.Porterin «Rəqabətli üstünlüklər» nəzəriyyəsində müxtəlif amillər rəqabət üstünlüklərinin determinantları şəklində təqdim olunmuşdur və onlara aşağıdakılar aiddir:

- istehsal amilləri parametrləri;
- əmtəə və xidmətlərə tələb parametrləri;
- ölkənin müəssisələrinin strategiyaları, onların strukturu və rəqabəti;
- ölkənin malik olduğu yaxın və tamamlayıcı sahələrin xarakteri. [6]

A.P.Qradov tərəfindən bu sistemə həmçinin təsadüfi hadisələr və «hökumətin fəaliyyəti» də əlavə edilir. Belə ki, onlar ölkənin rəqabət üstünlüklərini ya gücləndirə, ya da zəiflədə bilər» [1].

Amillər parametrlərinə «istehsal amilləri – istehsal prosesində ayrı-ayrı iqtisadi agentlərin, eləcə də bu agentlərin yerləşdiyi ölkənin rəqabət üstünlüklərinin formalaşması üçün zəruri olan maddi (əşyavi) və qeyri-maddi (institutlar) şərtlər» daxildirsə, müəssisənin rəqabət üstünlüklərini təmin edəcək strategiyası, rəqabətqabiliyyətli strukturu və rəqabətə davamlılığı nəticə etibarilə onun bir müəssisə olaraq daha yaxşı mövqə tutmasına xidmət edir. Tələbin dinamikasına təsir edən qiymət, gəlirlərin səviyyəsi, milli adət-ənənələr, əmtəələrin həyat tsiklinin fazaları və digər parametrlər tənzimlənməsi mümkün olan və tənzimlənməsi mümkün olmayan, bir sıra hallarda yalnız nəzərə alınması vacib olan məsələlərdəndir. Ayrı-ayrı iqtisadi vahidlərin rəqabət üstünlükləri amilləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara ictimai əmək bölgüsündə tarixən şərtlənmiş geosiyasi mövqə, nəqliyyat kommunikaşiyalarının vəziyyəti, resursların mövcudluğu, həcmi və keyfiyyəti, istehsal və sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, birbaşa tənzimlənmənin praktiki mümkünlüyü və s. aid edilir. İstehsalın lazımi mal-material, yarımfabrikat, tamamlayıcı məmulatlar və digər maddi vasitələrlə, həmçinin informasiya ilə təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatda inkişaf etmiş yaxın və tamamlayıcı sahələrin mövcudluğu rəqabət üstünlüklərinin mühüm şərtidir. Məhz klasterlərin yaradılması bu üstünlüyün təmin edilməsində bir vasitədir. Hazırkı dövrdə təsadüfi hadisələrin rolu artmışdır desək yanlışdır. Lakin bu həqiqətən «təsadüfi» hesab edilən hadisələrə nə dərəcədə aiddir və onlar nə dərəcədə iqtisadi həyatda təsadüfidir kimi sual doğura bilər. Əgər söhbət fors-majör hallarından, yəni təbii fəlakətlərdən gedirsə, bunu «təsadüfi» qəbul etmək olar. Lakin söhbət müharibələrdən, epidemiyalardan, kəşflərdən, böyük texnoloji irəliləyişlərdən, dünya bazarında qiymətlərin kəskin dəyişməsindən gedirsə, bu hadisələr çox zaman təsadüfi deyil, əksinə proqnozlaşdırılan və hətta məqsəd kimi qarşıya qoyularaq nail olunan hadisələr kimi qəbul edilməlidir. Nəhayət, hökumətin rolu dedikdə qanunverici və icra hakimiyyətinin müxtəlif təsiri, yəni hökumətin pul-kredit, büdcə, vergi, sosial və digər siyasətlərinin təsiri, əlverişli və əlverişsiz sahibkarlıq və investisiya mühitlərinin yaradılması başa düşülür.

Qanun və digər qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər vasitəsilə iqtisadi agentlərin rəqabətqabiliyyətliliyinə əhəmiyyətli təsir edəcək rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılması həyata keçirilir. Əsasən pul-kredit, büdcə, vergi və digər vasitələrlə əlverişli və əlverişsiz sahibkarlıq, investisiya mühiti formalaşdırılır.

Rəqabətqabiliyyətlik potensialı milli iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üçün fərqlidir. Əsasən daxili və xarici bazarlarda müxtəlif ölkələrlə rəqabət aparmaq imkanları daim

araşdırılır.

İqtisadi potensialın kiçik bir ərazidə yerləşdirilməsi məhsuldar qüvvələrdən qeyri-səmərəli istifadə edilməsinə səbəb olduğundan milli iqtisadiyyatın ərazi quruluşunda dəyişikliklərin aparılması zərurəti yaranır. Yaşadıqları yerdə iş tapa bilməyən əhəlinin miqrasiyası bir çox sosial gərginliklərə səbəb olur. Regionlardakı təbii və əmək resurslarından lazımi dərəcədə istifadə etmək üçün və milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinə regionların sosial iqtisadi inkişafının təsirini nəzərə alaraq regionların inkişafına dair 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə Dövlət Proqramlarının icrası milli iqtisadiyyatın ərazi quruluşunun təkmilləşdirilməsində mühüm yer tutur.

İqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri eyni zamanda milli iqtisadiyyatın həm sahə, həm texnoloji, həm də ərazi quruluşunu əhatə etməlidir. Bu dəyişikliklər ölkənin təbii, iqtisadi və əmək resurslarına təsir etməklə onların iqtisadi maraqların daşıyıcıları və icraçılarının mənafeləri üçün daha səmərəli istifadəsinə imkan verməlidir. İqtisadi agentlər müxtəlif növ resursların daha rəşional istifadəsi metodlarına daim diqqət yetirir. Rəqabət üstünlükləri səviyyəsinin yüksəldilməsi bəzən istehsal amilləri ilə bağlı olmaya da bilər. Belə ki, xarici təsir (idxal, ixrac, siyasi təsir və s.) bu amillərdən daha güclü ola bilər. Hər halda iqtisadi agentin məqsədlərinə nail olunması üçün daha səmərəli yolu və digər bazarların (regional, xarici) üstünlüklərini ciddi araşdırmaq lazımdır.

Məlumdur ki, rəqabətin arxasında fərdi sahibkarlıq, fəaliyyət azadlığı durur. Lakin tələbin həcmi bəzi hallarda qiymətləri azaltmağa məcbur edir. Bu isə bazar iştirakçlarına (istehsalçılara) mənfə və hətta bir sıra sahələrin fəaliyyətinə dağıdıcı təsir göstərmiş olur. Aparılan statistik təhlil göstərir ki, 1992-ci ildən bu günə qədər respublikamızın sənaye və kənd təsərrüfatının bəzi mühüm strateji əhəmiyyət kəşb edən sahələrində istehsalın həcmi və bir sıra məhsulların rəqabətqabiliyyətinin hələ də aşağı olması qalmaqdadır. Bu isə kifayət qədər ehtiyat potensialına malik olmasına baxmayaraq onların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına təsirinin zəif olmasının göstəricisidir.

Son illər Azərbaycanda hasilat sahələri ilə emal sahələri arasında kəskin disproporsiyaların aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın sahə quruluşu ilə yanaşı texnoloji quruluşunda da dəyişikliklərin aparılması və davamlı iqtisadiyyatın tələblərindən irəli gələn ekoloji standartlara uyğun texnologiyalara (kompleks emal, tullantısız, az tullantılı) keçmək zərurəti ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına səbəb olmuşdur. Maşınqayırma müəssisələrinin imkanlarından diversifikasiya yolu ilə müasir bazarın tələbatına cavab verən istehlak məhsullarının və digər sahələrdə tələb olunan avadanlıqların (kənd təsərrüfatı alət və avadanlıqları və s.), məhsul və hissələrin, qovşaqların istehsalını təşkil və istifadə etmək məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Kənd təsərrüfatında həyata keçirilən islahatlar, bu sahənin xammalından istifadə edən emal müəssisələrinin əvvəlki kimi iri həcmdə deyil, kiçik həcmdə yenidən qurulması dəyişikliklər istiqamətində atılan yenidənqurma addımlarındandır.

Milli iqtisadiyyatın infrastrukturunda (istehsal, sosial bazar) həyata keçirilən dəyişikliklər daha çox göz qabağındadır və hiss olunur.

Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın, yoxsulluğun azaldılması və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı

kimi Dövlət Proqramlarının və digər normativ sənədlərin qəbul edilməsi ölkədə mövcud ehtiyat potensialının rəqabətqabiliyyətliliyinə xidmət göstərməsi üçün əsas şərtlər kimi götürülür.

Azərbaycanda hasilat sahələri ilə emal sahələri arasında kəskin disproporsiyaların aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın sahə quruluşu ilə yanaşı texnoloji quruluşunda da dəyişikliklərin aparılması və ekoloji standartlara uyğun texnologiyalara keçmək zərurəti son illər ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın, yoxsulluğun azaldılması və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı kimi Dövlət Proqramlarının və digər normativ sənədlərin qəbul edilməsi ölkədə mövcud ehtiyat potensialının rəqabətqabiliyyətliliyinə xidmət göstərməsi üçün əsas şərtlərdir.

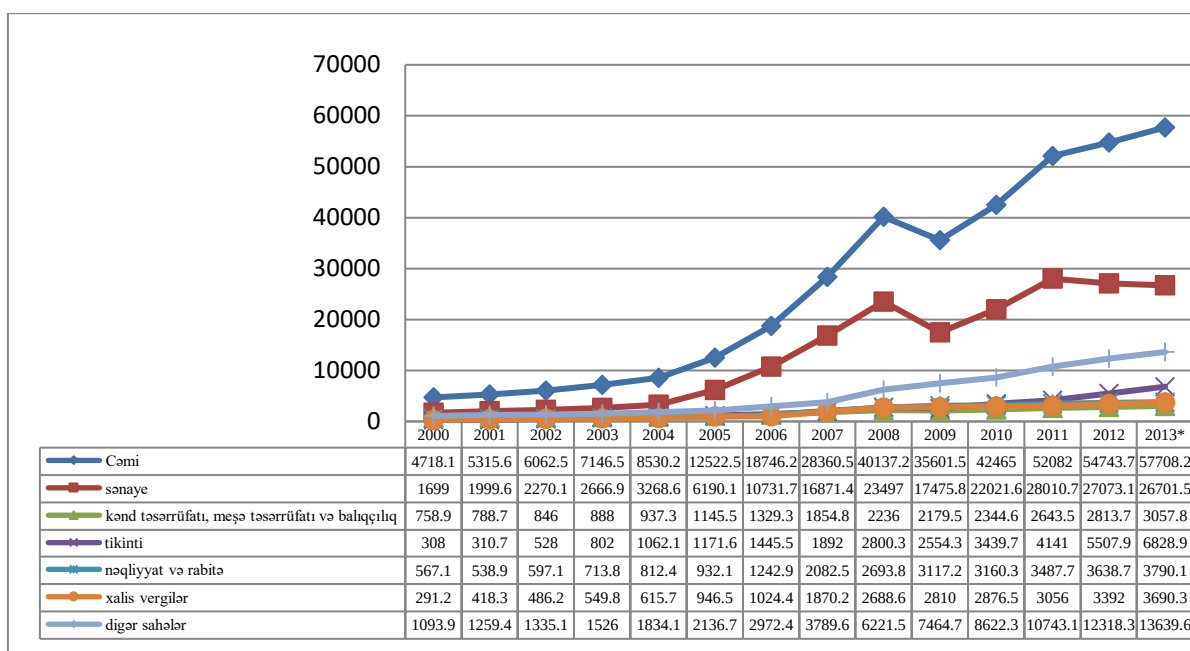
Milli iqtisadiyyatın quruluşunda həyata keçiriləcək dəyişikliklərin əsas məqsədi iqtisadiyyatın göstəricilərində kəmiyyət və keyfiyyət irəliləyişlərinin əldə edilməsidir. İqtisadiyyatın kəmiyyət göstəricilərində irəliləyişlərə milli sərvətin, ümumi milli məhsulun (ÜMM), xalis milli məhsulun, milli gəlirin ümumi və adambaşına düşən həcmələrinin artması aiddir. Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin səviyyəsi isə ümumi milli məhsulun hər vahidinin istehsalına xərclənən resursların (milli sərvətin elementlərinin) həcmi ilə müəyyən olunur.

Dünya İqtisadi Forumunun yaydığı «Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik hesabatı: 2014-2015» sənədə əsasən Azərbaycan keçən ilə nisbətən bir pillə yüksələrək 144 ölkə arasında 38-ci yeri tutmuşdur. Dövlət siyasətinin açıqlığı və şəffaflığı istiqamətində həyata keçirilən Milli Fəaliyyət Planının icrası nəticəsində ölkəmiz 144 ölkə arasında 48-ci, biznesin qeydiyyatı üçün tələb edilən prosedurların sayına görə isə 10-cu yeri tutmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2004-cü ildən indiyə qədərki dövr ərzində dövlət büdcəsinin 10 dəfədən artıq yüksəlməsi, valyuta ehtiyatlarının 50 milyard dolları keçməsi müşahidə olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının artması da hiss edilir. Belə ki, 2003-cü ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 5 mlrd. manat olduğu təqdirdə, bu göstərici 2013-cü ildə 32 mlrd. manata çatmışdır [2].

Dünya miqyasında Azərbaycan ÜDM-in həcminə görə 70-ci, makroiqtisadi sabitliyə görə 9-cu, əmək bazarının effektivliyinə görə 33-cü, nəqliyyat infrastrukturunda keyfiyyətə görə avtomobil yolları üzrə 69-cu, dəmiryolu üzrə 37-ci, hava yolları üzrə 44-cü yerə layiq görülmüşdür. Qeyd etməliyik ki, Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının təxminən 80% ölkəmizin payına düşür. Həyata keçirilən uzunmüddətli və məqsədyönlü strateji iqtisadi siyasət nəticəsində 144 ölkə arasında Azərbaycan inflyasiya səviyyəsinə görə 1-ci, ümumi yığımın ÜDM-dəki payına görə 10-cu, dövlət borcunun ÜDM-dəki xüsusi çəkisinə görə 13-cü və icmal büdcənin balansının ÜDM-ə faiz nisbətinə görə 15-ci yerdədir [2].

Qrafik 1.

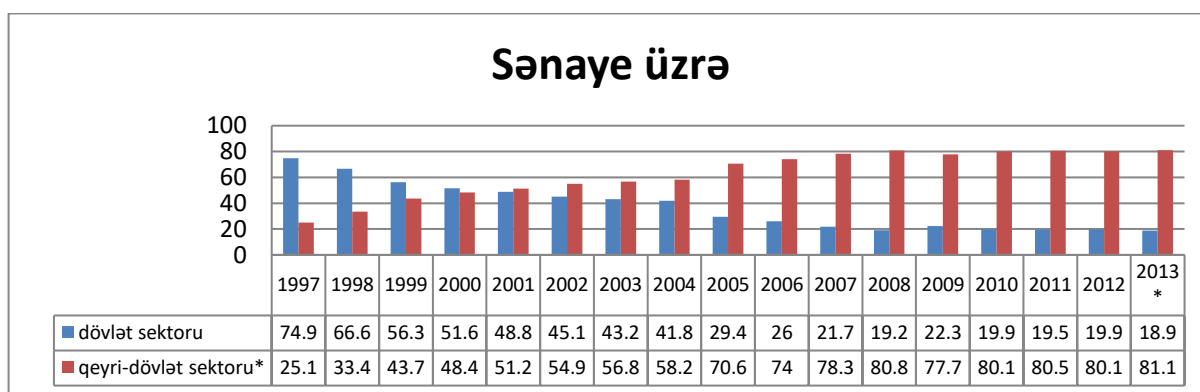
İqtisadiyyatın sahələri üzrə ümumi daxili məhsul, faktiki qiymətlərlə (milyon manat)

Mənbə [7].

Qrafik 1. məlumatları və aparılan araşdırmalar göstərir ki, ölkə üzrə 2000-ci ildən 2013-cü ilə kimi ÜDM 12,1 dəfə artmışdır. Sahələr üzrə isə yuxarıda göstərilən dövrdə bu artım sənaye üzrə 15,7 dəfə, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq üzrə 4 dəfə, tikinti üzrə 22,1 dəfə, nəqliyyat və rabitə üzrə 6,7 dəfə, digər sahələr üzrə isə 12,4 dəfə olmuşdur və daha çox artım tikinti sektorunda baş vermişdir. 2013-cü ildə ÜDM-in 46,3% sənayedə, 5,3%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 11,8% tikintidə, 6,6% nəqliyyat və rabitədə, 23,6% digər sahələrdə istehsal olunmuşdur. Təəssüf ki, kənd təsərrüfatının, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın, nəqliyyat və rabitənin 2003-2013-cü illər üzrə dövrdə ÜDM-də payının enməsi müşahidə olunmuşdur.

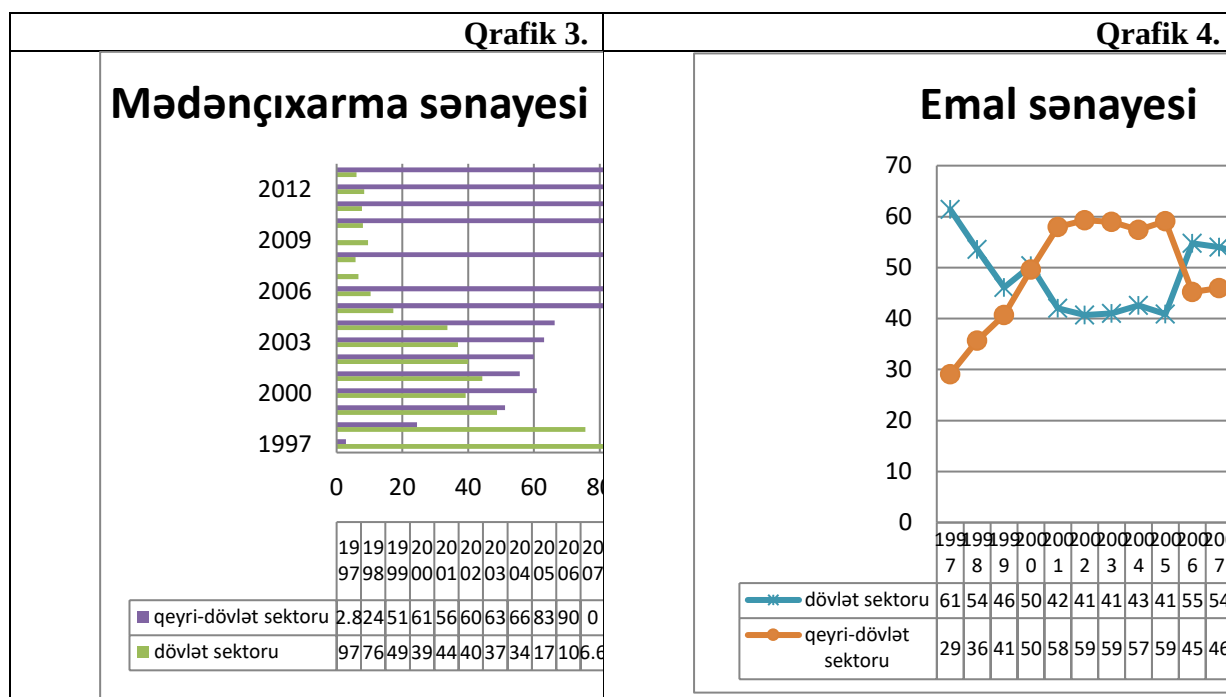
Qrafik 2.

Mənbə [7].

Qrafik 2. məlumatlarına diqqət yetirsək görürük ki, hazırda ÜDM-in təqribən 83%-i özəl sektorun payına düşür. ÜDM-in tərkibində sənayenin çəkisinin yüksək olmasını (46,3%) nəzərə alaraq, sənayedə istehsalının mülkiyyət formalarına görə strukturuna diqqət yetirdikdə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi (paylanması) və su təchizatı, tullantı-

ların təmizlənməsi və emalı sahəsindən başqa digər sahələrdə qeyri-dövlət mülkiyyəti üstünlük təşkil etdiyi müşahidə edildi.

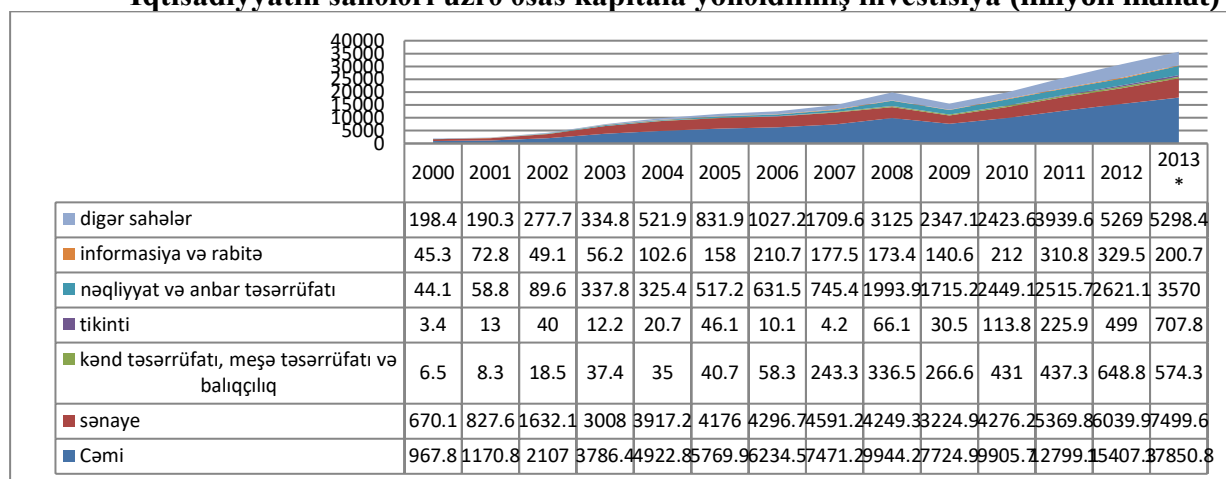

Mənbə [7.]

Eyni zamanda aparığımız araşdırmalar görürdi ki, mədəncixarma sənaye sahəsində (qrafik 3) 1997-2013-cü illər ərzində qeyri-dövlət sektorunun payı 33,5 dəfə və emal sənaye sahəsində (qrafik 4) həmin dövr ərzində 2 dəfə yüksəlmişdir.

Qrafik 5.

İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya (milyon manat)

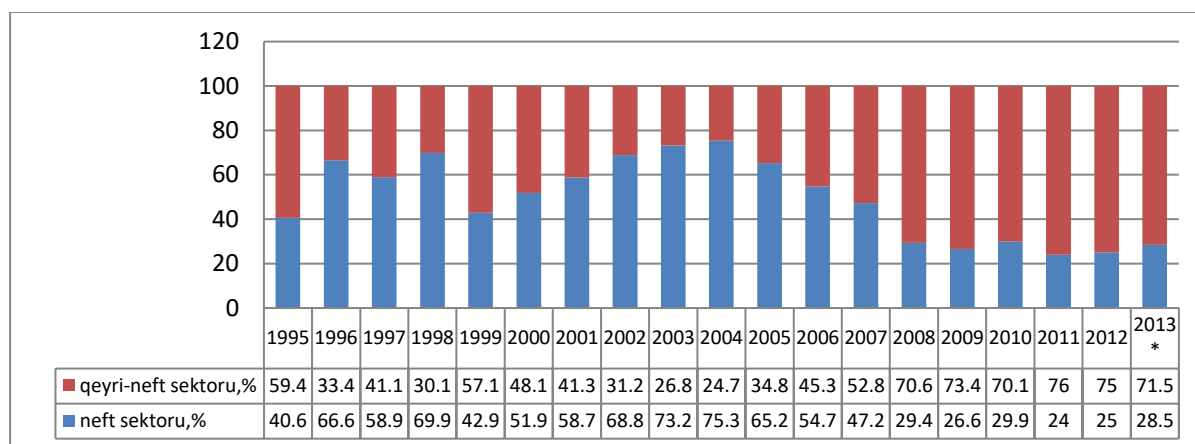

Mənbə [7].

Qrafik 5. məlumatlarının təhlilindən aydın olur ki, ən çox sərmayələr sənaye (42%), nəqliyyat və rabitə (20%) sahələrinə qoyulmuşdur.

Qrafik 6.

Neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar

Mənbə [7]

Qrafik 6-nın məlumatlarına əsasən isə ölkə üzrə sərmayələrin əksəriyyətinin qeyri-neft sektoruna (71,5%) qoyulmasının davam etməsi müşahidə olunmuşdur.

Aparılan araşdırmalar və verilən proqnozlar 2016-2017-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının real artım tempinin illik 5% olmasını ehtimal edir. 2018-ci ilə qədər iqtisadiyyatımızın 23% artması, qeyri-neft sektorunun 31,9 mlrd. manatdan 48,7 mlrd. manata çatması, əhalinin gəlirlərinin 4 - 7 dəfə artaraq 56 mlrd. manata olacağı proqnozlaşdırılır. Bu isə perspektivdə ölkə iqtisadiyyatının həm qüdrətinin, həm də rəqabətqabiliyyətinin artmasına xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Qradov A.P. Milli iqtisadiyyat - СПб. Питер, 2005 – 240 s.
2. Bayramov V. Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin olması beynəlxalq miqyasda da xüsusi qeyd edilir. «Xalq» qəzeti 07.09.2014-cü il.
3. Babayev Ə. «Milli iqtisadiyyat və milli model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları, II cild, 2007-ci il.
4. Qafarov Ş. «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı-2005.
5. Əhmədov M.A. «Qloballaşma və Milli iqtisadiyyatın formalaşması», Bakı-2003.
6. Портер М. Международная конкуренция/ Пер. с англ. Под ред. В. Д. Щетинина. — М.: Международные отношения, 1993.
7. <http://www.stat.gov.az>

*Насијева Нәсибә Qalib qızı, i.f.d.
Bakı Dövlət Universiteti
Az-1073/1, Bakı ş., Z.Xəlilov küç,23
nadjiba_h@mail.ru*

X Ü L A S Ə

MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN ƏSASLARI VƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Sağlam rəqabətə davamlı milli iqtisadiyyatın formalaşması onun sahələrinin və iqtisadi agentlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən siyasi durum, sosial təminat, monetar sabitlik, mülkiyyətin müxtəlifliyi, resurslara bərabər hüquqlu çıxış imkanları, beynəlxalq əmək bölgüsündən istifadə və tətbiq edilən iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri amillərindən birbaşa asılıdır. Ölkə regionlarının tarixi, ənənələri, coğrafi vəziyyəti, təbii və insan resursları da rəqabətə davamlı milli iqtisadiyyatın formalaşmasında ilk öncə nəzərə alınmalıdır. İqtisadi potensialın kiçik bir ərazidə yerləşdirilməsi məhsuldar qüvvələrdən qeyri-səmərəli istifadə edilməsinə səbəb olduğundan milli iqtisadiyyatın ərazi quruluşunda dəyişikliklərin aparılması zəruridir.

Rəqabət üstünlükləri səviyyəsinin yüksəldilməsi hər zaman istehsal amilləri ilə bağlı olmur, yəni, bəzən xarici təsir bu amillərdən daha güclü olur. Bu səbəbdən iqtisadi agentin məqsədlərinə nail olmaq üçün həm regional, həm də xarici bazarların üstünlüklərini ciddi araşdırmaq lazımdır. Azərbaycanda hasilat sahələri ilə emal sahələri arasında kəskin disproporsiyaların aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın sahə quruluşu ilə yanaşı texnoloji quruluşunda da dəyişikliklərin aparılması və ekoloji standartlara uyğun texnologiyalara keçmək zərurəti son illər ölkədə istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın, yoxsulluğun azaldılması və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı kimi Dövlət Proqramlarının və digər normativ sənədlərin qəbul edilməsi ölkədə mövcud ehtiyat potensialının rəqabətqabiliyyətliliyinə xidmət göstərməsi üçün əsas şərtlərdir.

Milli iqtisadiyyatın quruluşunda həyata keçiriləcək dəyişikliklərin əsas məqsədi iqtisadiyyatın göstəricilərində kəmiyyət və keyfiyyət irəliləyişlərinin əldə edilməsidir. İqtisadiyyatın kəmiyyət göstəricilərində irəliləyişlərə milli sərvətin, ümumi milli məhsulun (ÜMM), xalis milli məhsulun, milli gəlirin ümumi və adambaşına düşən həcmələrinin artması aiddir. Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin səviyyəsi isə ümumi milli məhsulun hər vahidinin istehsalına xərclənən resursların həcmi ilə müəyyən olunur. Bu dəyişikliklərin nəticəsi olaraq son 10 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarında önəmli yüksəlişlər qeydə alınmışdır.

Bu baxımdan Azərbaycanın regionlarının inkişaf strategiyalarının tərtibində bütün daxili və xarici faktorların nəzərə alınması, prioritetlərin regionun özünə məxsus xüsusiyyətlərinə görə təyin edilməsi elmi araşdırmalara əsaslanmalıdır.

*Гаджиева Наджиба Галиб гызы, д.ф.э.н.
Бакинский Государственный Университет
Аз-1073/1, г. Баку, ул. 3.Халилова,23
nadjiba_h@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

**ОСНОВЫ И ПОКАЗАТЕЛИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

Формирование здоровой конкурентоустойчивой национальной экономики напрямую зависит от влияющих на его секторы и экономических агентов факторов, таких как политическая ситуация, социальное обеспечение, монетарная стабильность, разнообразность форм собственности, равные возможности доступа к ресурсам, использование международного разделения труда и применяемые экономические механизмы регулирования. В первую очередь должны быть учтены история, традиции, географическое положение, природные и человеческие ресурсы регионов страны. В следствии того что размещение потенциала на малой площади приводит к неэффективному использованию производственных сил проведение изменений территориальной структуры национальной экономики становится необходимым.

Повышение уровня конкурентных преимуществ не всегда связаны с производственными факторами, то есть иногда внешнее влияние бывает более сильным. По этой причине для достижения целей экономического агента необходимы серьезные исследования преимуществ как региональных, так и внешних рынков. Устранение острой диспропорции между добывающими и обрабатывающими отраслями, проведение изменений в отраслевой структуре экономики наряду с технологической структурой и необходимость перехода к технологиям, соответствующим экологическим стандартам в последние годы стало причиной к повышению конкурентоспособности продукции, производящейся в стране. С другой стороны долгосрочная стратегия по управлению нефтяных и газовых прибылей, уменьшение бедности и ускорение социально-экономического развития, принятие Государственных Программ по социально-экономическому развитию регионов и других нормативных документов является одним из основных условий, служащих для повышения существующих резервных потенциалов роста конкурентоспособности в стране.

Оснaвная цель изменений в структуре национальной экономики, которые будут проводится является достижение количественных и качественных изменений в показателях экономики. К количественным целям экономики относятся повышение национального богатства, валового национального продукта, чистого национального продукта и их объема на душу населения. Уровень конкурентоспособности национальной экономики же определяется объемом ресурсов, потраченных на производство единицы валового национального продукта. Результатом этих изменений в течении последних 10 лет были отмечены серьезные взлеты в различных секторах экономики Азербайджана.

С этой точки зрения, при разработки стратегий развития регионов Азербайджана, принятия во внимание всех внутренних и внешних факторов, установление приоритетов исходя из присущих конкретному региону особенных характеристик, должно основываться на научных исследованиях, что и определяет научную и практическую значимость данной статьи.

*Hajiyeva Nejiba Galib, PhD in Economics
Baku State University
Az-1073/1, 23 Z.Khalilov St., Baku
nadjiba_h@mail.ru*

S U M M A R Y

**FUNDAMENTALS AND INDICATORS OF THE COMPETITIVENESS OF
NATIONAL ECONOMY**

Building a sound, competitively sustainable national economy directly depends on the factors such as the political situation, social security, monetary stability, diversity of ownership, equal access to resources, the use of the international division of labor and applied economic regulatory mechanisms which have their impact on sectors and agents of national economy. First of all, the history, traditions and geographical position, natural and human resources of regions have to be considered. As placing productive forces in small areas leads to ineffective use, it is necessary to make changes in the territorial structure of national economy.

The increase in competitive advantage is not always related to productive factors, sometimes external impacts are stronger than these factors. Therefore, in order to achieve objectives of economic agents, it is important to critically evaluate advantages of both local and external markets. Recently, the elimination of keen disproportions between extractive and processing industries of Azerbaijan, making changes on both areal and technological structure of economy and necessity of transition technologies compatible with ecological standards have lead to an increase in competitiveness of products. On the other hand, adoption of long term management strategy of revenues from oil and gas, poverty reduction and socio-economic development acceleration, Governmental programs on socio-economic development of regions and other normative documents are is one of the main conditions that serve to enhance the current reserve potentials for increasing competitiveness in the country.

The main purpose of changes on structure of national economy is to achieve quantitative and qualitative changes in economic indicators. The quantitative goals of economy include an increase of national wealth, gross national product (GNP), net national product and their volume per capita. However, the level of competitiveness of the national economy is determined by the amount of resources spent on the production of each unit of the gross national product. As the result of these changes, in the last 10 years there were developments on various sectors of Azerbaijan economy.

From this perspective, when implementing strategies for the development of the regions of Azerbaijan the consideration of all internal and external factors, and the concession of the priorities based on the inherent characteristics of each region have to be based on scientific research, which determines the scientific and practical significance of this article.

*Мельник О.Г. аспирант
Черниговский Национальный
Технологический Университет*

УДК-316.4(477); 351.78

ЕВРОПЕЙСКИЕ ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Ключевые слова: государственная поддержка, социальная защита, социализация, люди с ограниченными физическими возможностями, занятость, сопровождение на рабочем месте.

Keywords: state support, social protection, socialization, people with disabilities, employment, support in the workplace.

В числе евроинтеграционных ориентиров Украины особая роль отводится активизации деятельности государства в сфере защиты прав и свобод людей с ограниченными физическими возможностями. Существует острая необходимость социализации данной категории населения. Для людей с инвалидностью должна быть предоставлена возможность и созданы условия для полноценного участия во всех сферах общественной жизни наравне с другими категориями граждан. Это касается занятости и создания специфических условий труда для инвалидов. Важную роль играет система профессиональной реабилитации инвалидов, которая должна обеспечивать возврат или привлечение их к занятости в доступных по состоянию здоровья условиях труда, с учетом его возможностей и личных склонностей.

Сейчас, в ряде постсоциалистических стран, в том числе и в Украине, сформированы отдельные элементы системы профессиональной реабилитации инвалидов. Однако уровень занятости инвалидов в Украине остается низким, несмотря на то, что уровень инвалидизации постоянно растет, чему способствуют негативные последствия научно-технологического прогресса. В то же время, существующая система государственной поддержки социализации, а главное - профессиональной реабилитации людей с ограниченными физическими возможностями, требует существенного усовершенствования, побуждая к изучению опыта отдельных европейских стран, которые имеют существенные положительные сдвиги в этом важном направлении социальной политики любого государства.

Теоретической основой статьи стали прежде всего труды отечественных ученых: Д. Богини, Е. Гришновой, А. Заярнюка, А. Колота, Я. Крушельницкой, Э. Либановой, Л. Лисогор, Ю. Маршавина, И. Петровой, В. Савченко, Т. Семикиной и других. Отдельные аспекты социальной адаптации инвалидов освещали украинские ученые и практики: М. Авраменко, А. Ипатов, Т. Кириян, Л. Колешня, П. Коропец, Ю. Куликов, В. Оникиенко, О. Палий, И. Терюханова, А. Шевцов, Л. Яскал, а также российские ученые, среди которых Н. Гусева, Е. Наберушкина, А. Старобин, А. Ярская-Смирнова и другие.

Однако проблемы государственной поддержки процесса социализации людей с инвалидностью остаются недостаточно разработанными, особенно если учесть остроту вопросов, связанным с современным периодом реформирования социально-экономической системы Украины. Необходимы новые научные подходы к выбору европейских форм и методов государственной поддержки инвалидов с целью наиболее полного привлечения их умственных, творческих и физических способностей к национальной системе общественно-экономического развития.

Целью статьи является попытка рассмотреть наиболее конструктивный опыт стран ЕС в области государственной поддержки процесса социализации людей с инвалидностью с целью наиболее полного использования их производительных способностей.

Практически во всех странах ЕС предоставляются различные государственные услуги по поддержке занятости и обеспечения соответствующего сопровождения на рабочем месте для людей с ограниченными физическими возможностями. Организационные формы и экономические механизмы предоставления таких услуг в разных странах существенно отличаются. В отдельных странах ЕС существуют национальные программы «Поддержки занятости» и проводятся мероприятия по сопровождению инвалидов на рабочем месте, финансируемые из государственного бюджета. В других странах такие услуги предоставляются по принципу «снизу-вверх» и по направлению действия более диверсифицированными и нередко проводятся неправительственными организациями. Инструменты реализации программ варьируются от финансирования мероприятий из государственного бюджета до смешанного финансирования (государственное и средства неправительственных организаций), также привлекаются средства Европейского социального фонда (ЕСФ). Следует заметить, что Европейский социальный фонд, старейший из структурных фондов, основан в 1958 году согласно Римскому договору, ЕСФ является главным финансовым инструментом ЕС в области занятости. Фонд поддерживает меры, направленные на сокращение безработицы и развитие человеческих ресурсов: переподготовку кадров, профессионально-техническую подготовку молодежи и тому подобное. ЕСФ направляет помощь через стратегические долгосрочные программы, которые способствуют совершенствованию и модернизации рабочей силы в регионах ЕС, в частности, отсталых и депрессивных.

Следует отметить, что в ЕС нет единой политики «поддержки занятости». Однако отдельные европейские страны используют средства ЕСФ для финансирования инициатив по поддержке занятости и сопровождения на рабочем месте инвалидов, как составляющую таких инициатив. Хотя в разных странах Европы реализуются различные программы по поддержке занятости, в отдельных странах статус таких инициатив до сих пор не определен. В связи с этим, финансирование является нестабильным и непредсказуемым, не хватает информации о поддержке занятости на наднациональном, национальном уровне и на уровне государственных служб занятости, недостаточно статистических данных для проведения мониторинга, наблюдается нехватка финансовых и профессиональных инициатив для провайдеров услуг.

В целях обеспечения принятия во внимание особые потребности инвалидов во всех сферах деятельности на уровне Европейского союза, в ноябре 2010 года была принята «Европейская стратегия в сфере инвалидности на период 2010-2020 гг.», предполагавшая воплощение принципа «Европа без барьеров». Ее главными целями провозглашены: обеспечение инвалидам возможности в полной мере пользоваться своими правами; создание Европы без барьеров для всех людей; соблюдение международных обязательств, принятых в связи с заключением Конвенции ООН о правах инвалидов. Руководство реализацией Стратегии осуществляют два генеральных директората Европейской Комиссии: Генеральный директорат по образованию и культуре, а также Генеральный директорат по вопросам занятости, социальным делам и общественной интеграции. Особую роль в пропаганде и осуществлению политики и практики в области инклюзивного образования в глобальном масштабе играют различные международные неправительственные организации [1].

Задача Европейской стратегии в области инвалидности на 2010-2020 гг. Разделены на восемь приоритетных сфер:

1. *Доступность*: сделать товары и услуги доступными для людей с инвалидностью и способствовать развитию рынка вспомогательных устройств.
2. *Участие*: обеспечить людям с инвалидностью возможность пользоваться всеми преимуществами гражданства ЕС; участие в общественной жизни и досуге, способство-

вать предоставлению качественных услуг по месту жительства.

3. *Равенство*: противодействовать дискриминации на основе инвалидности и продвигать равные возможности.

4. *Занятость*: существенно увеличить долю лиц с инвалидностью, работающих на открытом рынке труда.

5. *Образование и профессиональная подготовка*: содействовать развитию инклюзивного образования и обучения в течение жизни для учащихся с инвалидностью.

6. *Социальная защита*: продвигать достойные условия жизни, преодолеть бедность и социальное исключение.

7. *Здравоохранение*: способствовать равному доступу к медицинским услугам и соответствующих заведений.

8. *Мероприятия вне ЕС*: продвигать права людей с инвалидностью в процессе расширения ЕС и международных программах развития.

В современных научных подходах к обеспечению занятости людей с инвалидностью появилась четкая тенденция: переход от медицинской модели реабилитации людей с инвалидностью, к модели системной социализации людей, прежде всего в экономической сфере. Социализация экономики - один из основных элементов мировой экономической трансформации, в основе которой прослеживается интеграция частных и общественных факторов, которые присущи современному типу хозяйствования.

В соответствии с основными принципами социально ориентированной рыночной экономики, на государство возлагаются функции по формированию норм и ценностей, направленных на создание оптимальной функциональной структуры общества. В современных условиях государство должно обеспечивать реализацию таких общих цивилизационных ценностей, как: экономическая эффективность действующего лица; человеческое достоинство (равенство возможностей и минимальный уровень потребления); увеличение равенства достижений; свободу (выбора и осуществления предпринимательской деятельности, конкуренции, получения и распространения информации, выбора места жительства и т.п.); сохранение институциональных ценностей (семьи, национального суверенитета государства и др.).

Такой подход требует новых инструментов и методов государственного регулирования социальной сферы, в том числе, в плоскости учета потребностей людей с ограниченными физическими возможностями. Реализация таких методов осуществляется через механизмы распределения и перераспределения благ в обществе. Речь идет о распределении национального дохода через бюджетную систему страны, которая основана на налоговой политике и политике доходов населения, с помощью которых осуществляются инвестиции в развитие социальной инфраструктуры, то есть в "человеческий капитал", выплаты социальных трансфертов, а также рационализация структуры и динамики доходов различных слоев населения и тому подобное. К методам социального регулирования относятся и социальные трансферты (разные способы перераспределения доходов, а также разного рода непосредственно регулирующие методы (тарифные соглашения, регулирования рабочих мест в соответствии с численностью и качества рабочей силы, согласованное регулирование доходов и цен).

Социализация должна предусматривать всесторонний доступ к социальным услугам, через систему государственных кредитов, денежных выплат на удовлетворение социальных потребностей, вследствие ограниченности ресурсов, для лиц с незначительными доходами (как правило, люди с ограниченными физическими возможностями входят именно в эту группу), а также к гарантированному минимуму заработной платы. Проблемы развития социальной сферы тесно связаны с кардинальными проблемами трансформационного периода. Инвестиции в социальную сферу в развитых странах

(прежде всего в странах ЕС) является важной составляющей общественного прогресса.

Взаимодействие экономических и социальных факторов предполагает, что экономическое развитие обеспечивает рост возможностей для удовлетворения социальных потребностей, а также и обратное действие социальной составляющей на поддержание высокой экономической активности. Поэтому социализация экономики направлена на выявление потенциала человеческой личности, что особенно важно, когда речь идет о людях с ограниченными физическими возможностями. В первую очередь, это касается курса социальной политики на «поддержку занятости», то есть схему, которая обеспечивает поддержку людей с инвалидностью (или других социально незащищенных категорий) для получения ими оплачиваемой работы на открытом рынке труда и сохранения этой работы. Мероприятия по поддержке охватывают предоставление работнику помощи на различных этапах трудоустройства: до, во время и после получения работы, а также оказание поддержки работодателю.

Отметим, что Министерство Социальной политики Украины в течение 2015 проводилась определенная работа по улучшению материального положения лиц с инвалидностью, а также обеспечение их интеграции в общество и создание таких условий, при которых они смогут вести независимый образ жизни и активно участвовать во всех его аспектах. С 1 сентября 2015 увеличены на 13% минимальные пенсионные выплаты для людей с инвалидностью, повышены размеры помощи инвалидам с детства и детям-инвалидам. Фонд социальной защиты инвалидов в 2015 году осуществлял финансирование бюджетной программы «Мероприятия по социальной, трудовой и профессиональной реабилитации инвалидов». В целом, в Украине численность работающих инвалидов на 01.01.2016 составила 652,9 тыс. человек, в том числе 470,1 тыс. Трудоспособного возраста. В течение 2015 года Государственной службой занятости трудоустроено 13,1 тыс. человек с инвалидностью. На конец 2015 года в Украине училось 1381 человека с ограниченными физическими возможностями, из них: 1297 человек в высших учебных заведениях; 33 человека в профессионально-технических заведениях; 46 человек в центрах профессиональной реабилитации инвалидов, содержание которых не финансируется Фондом; 5 человек в других учреждениях.

С целью обеспечения реализации прав инвалидов на труд разработан проект Закона Украины *"О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно занятости инвалидов"*, которым предусмотрено:

- внедрение стимулирующих механизмов для работодателей путем установления альтернативных вариантов выполнения норматива рабочих мест, предназначенных для трудоустройства инвалидов;
- внедрение дифференцированного подхода к труду инвалидов с учетом степени утраты здоровья;
- предоставление дотаций работодателям на создание обычных рабочих мест для инвалидов, а не только специальных;
- предоставление предприятиям общественных организаций инвалидов целевых займов и дотаций на создание новых рабочих мест для людей с инвалидностью на общих основаниях, как для обычных работодателей;
- осуществление выплаты работодателям за счет средств Фонда социальной защиты инвалидов компенсаций фактических расходов, связанных с уплатой единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование.

Однако считаем, что при реформировании современного нормативно-правового поля социализации людей с особыми потребностями надо более детально учитывать мировой, прежде всего европейский опыт удовлетворения таких потребностей. Наиболее конструктивные европейские подходы в сфере содействия занятости населения с

ограниченными физическими возможностями правомерно разделить на три ключевых направления: 1) стимулирование работодателей; 2) институциональное обеспечение; 3) внедрение системы льгот для работающих инвалидов (табл.1).

Таблица 1.

Систематизация зарубежного опыта содействия занятости лиц с инвалидностью

Стимулирование работодателей	Институциональное обеспечение	Система льгот для работающих инвалидов
- Отказ от квот при реализации мероприятий, направленных на трудоустройство и содействие карьерному росту работников с инвалидностью; - Премияльные выплаты за каждого инвалида, нанятого сверх минимальной квоты; - Компенсация затрат на создание рабочих мест для инвалидов; - Предоставление работодателю в течение определенного периода (до 2-х лет) гарантированной субсидии в размере оплаты труда инвалидов (при их реабилитации); - Предоставление льгот по налоغوобложению работодателей при найме на работу инвалида (размер льгот зависит от степени тяжести заболевания инвалида и от опыта его работы); - Предоставление государственных субсидий на оплату труда работника с инвалидностью в размере 50% заработка такого работника.	- Организация поиска специалистами службы занятости вакансий для инвалидов; - Создание специализированного банка данных для лиц, прошедших профессиональную реабилитацию с одновременным их трудоустройством; - Реализация долгосрочных целевых программ, предусматривающих получение молодыми инвалидами профессионально-технического или высшего образования; - Организация консультирования по поводу профессиональной подготовки, профессиональной реабилитации и трудоустройства; - Создание специальных реабилитационных курсов, оборудование рабочих и учебных мест с учетом индивидуальной нозологии инвалида; - Организация обучения работника-инвалида на рабочем месте.	- Предоставление гарантий для лиц с ограниченными физическими возможностями (иммунитета относительно увольнения, обеспечения права на дополнительный оплачиваемый отпуск, возможности работы в одну смену); - Регламентирование условий труда лиц с инвалидностью, материальное поощрение труда лиц с инвалидностью наравне с другими работниками через систему коллективных договорных отношений; - Совместное обучение студентов-инвалидов и других лиц; - Предоставление финансовых льгот и дополнительных субсидий для студентов-инвалидов; - Применение новейших технологий обучения лиц с инвалидностью с учетом нозологии инвалидности; - Содействие в трудоустройстве на обычном производстве в специально созданных условиях; - Повышение квалификации и обучение лиц с инвалидностью; - Применения дистанционной формы занятости инвалидов; - Применение пониженных норм выработки для сложных категорий лиц с инвалидностью; - Адаптация рабочего или учебного места в особых индивидуальных потребностей инвалида; - Квалифицированная медицинская оценка трудовых возможностей человека.

Источник: составлено автором на основе [1-3, 7-10].

При формировании государственной политики по поддержке людей с особыми физическими потребностями следует ориентироваться на сокращение финансирования ряда социальных мероприятий непосредственной поддержки таких лиц. Приоритеты финансирования перенесены из прямых социальных выплат на активные направления

политики занятости инвалидов, среди которых наиболее действенной является профессионально-социальная реабилитация.

В организационно-экономических подходах к государственной поддержке занятости людей с ограниченными физическими возможностями наблюдается переход от медицинской модели реабилитации людей с инвалидностью модели подготовки рабочей силы, ориентированной на существующие производительные способности людей и их стремление к социализации личности. Этот подход обеспечивает перспективу полноценного участия людей с ограниченными физическими возможностями во всех сферах общественной жизни и способствует укреплению трудового потенциала национального хозяйства.

Список использованной литературы:

1. Тихонова С. А. Зарубежная практика образования детей с ограниченными возможностями здоровья в соответствии с требованиями Конвенции ООН о правах инвалидов [Текст] // Теория и практика образования в современном мире: материалы Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). — СПб.: Реноме, 2012. — С. 422-427.
2. Гаврюшенко Г. Трудоустройство лиц с ограниченными физическими возможностями: мировой опыт и предложения по его внедрению в Украине / Г. Гаврюшенко // Социальная защита. — 2005. — № 11. — С. 27-28.
3. Гришнова Е.А. Экономика труда и социально-трудовые отношения: Учебник / Е. А. Гришнова. — К.: Знание, 2004. — 535 с.
4. Деревянко С. Социально-экономическое положение инвалидов в Украине и проблемы их социальной защиты в условиях трансформационной экономики / С. Деревянко // Украина: аспекты труда. — 2005. — № 4. — С. 12-16.
5. Исследование проблем оплаты труда: сравнительный анализ (Украина и страны ЕС) : монография / А.М. Колот, Г.Т. Куликов, А.М. Поплавская [и др.] ; под. ред. А.М. Колота. — К.: КНЭУ, 2008. — 274 с.
6. Заярнюк А.В. Диагностика мотивов занятости лиц с функциональными ограничениями / А.В. Заярнюк // Современные экономические перспективы в условиях устойчивого развития: Материалы первой международной научно-практической конференции (16-17 февраля 2007) / Отв. редактор О.М. Барно. — Кировоград: Изд-во КФ ВНЗ ВМУРоЛ „Украина”, 2007. — С. 44-49.
7. Кирьян Т. Уровень и возможности использования труда инвалидов на предприятиях отдельных сфер экономической деятельности / Т. Кирьян // Украина: аспекты труда. — 2008. — № 2. — С. 13-19.
8. Колешня Л. Интеграция людей с инвалидностью в сферу труда: перспективы и направления /Л. Колешня// Украина: аспекты труда. — 2009. — № 7. — С. 20-24.
9. Конвенция о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов №159 / Международная организация труда. Конференции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда (1919-1990). Женева: МБТ, 1991. Том 2 (1957-1990). - С. 2031-2035.
10. Лысогор Л. ВТО и рынок труда: преимущества и вызовы / Л. Лысогор // Труд

и зарплата. – 2008. – № 7. – С. 5-7.

11. Либанова Э. Демографический коллапс / Э. Либанова // Правительственный курьер. – 2004. – № 40. – С. 11.

12. Оникиенко В.В. Основные тенденции формирования трудовых ресурсов и занятости населения Украины в долгосрочной перспективе/В.В. Оникиенко // Занятость и рынок труда. Вып. 8. – К., 1998. – С. 48-58.

13. Петрова И.Л. Регулирование занятости в свете глобализационной перспективы / И.Л. Петрова // Экономика и государство. – 2005. – № 2. – С. 19-24.

14. Семькина Н.В. Социально-экономическая мотивация труда: методология оценки эффективности и принципы регулирования / Отв. ред. В.В. Оникиенко / М.В. Семькина. – Кировоград: ПВЦ „Мавік”, 2004. – 124 с.

*Мельник О. Г., аспирант
Черниговский Национальный
Технологический Университет*

Р Е З Ю М Е

ЕВРОПЕЙСЬКИЕ ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

В статье рассмотрены подходы к выбору форм и методов государственной поддержки людей с ограниченными физическими возможностями в ракурсе европейской практики. Рассмотрены основные задачи «Европейской стратегии в сфере инвалидности на 2010-2020», решение которых позволит содействовать процессу социализации инвалидов.

*Melnik O.G. PhD Candidate
Chernihiv National University of Technology*

S U M M A R Y

EUROPEAN PRINCIPLES OF STATE SUPPORT FOR THE PROCESS OF SOCIAL- IZATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

The article describes the approaches to the choice of forms and methods of state support for people with disabilities from the perspective of European practice. It considers the main objectives of the "European Strategy in the Field of Disability for 2010-2020", the solution of which will promote the process of socialization of the people with disabilities.

*Abdullayeva Esmira Canəli qızı, müəllim
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
esmira_abdullayeva@mail.ru*

UOT - 338.43

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ AQRAR SAHİBKARLIQ

Açar sözlər: qiymət, iqtisadiyyat, aqrar sektor, sahibkarlıq, effektivlik, sahibkarlığın inkişafı.

Ключевые слова: цена, экономика, аграрный сектор, предпринимательство, эффективность, развитие предпринимательства.

Keywords: price, economy, agricultural sector, entrepreneurship, efficiency, development of entrepreneurship.

Məlumdur ki, dünyanın geosiyasi və geoiqtisadi mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə müəyyənləşdirən, yeniləşdirən hər hansı bir yeni sivilizasiyanın təşəkkülü və inkişafı təkcə əsaslı mədəni-mənəvi, hüquqi-siyasi və sosial-iqtisadi yeniləşmələrlə gerçəkləşmir. Tarix meydana çıxan hər bir yeni sivilizasiya «qüruba» doğru gedən köhnə sivilizasiyadan nələrsə əzx edir. Bu baxımdan ictimai-iqtisadi həyatın hər bir sahəsindəki inkişaf diqqətəlayiq təcrübələrdən bəhrələnməyi tələb edir. Şübhəsiz ki, hər bir inkişaf cəhdinin – xüsusilə də iqtisadi inkişaf təşəbbüslərinin ilk addımında «Yaxşılar necə yaxşı olmuşlar?» sualının cavablandırılması da zəruridir. Yəni, inkişaf təkcə xarici təcrübədən istifadəni deyil, məhz «yaxşı olan» xarici təcrübədən istifadəni tələb edir.

Effektiv olan xarici təcrübələri müəyyən etməyin ən düzgün yolu isə praktik təsərrüfatçılıq nəticələrinin statistik göstəricilərdə əks olunan mənzərəsidir və xüsusilə ölkələrarası müqayisədə «yaxşı olan» təsərrüfatçılar tam aşkarlanır.

Beləliklə, bu gün inkişaf etmiş aqrar sektora malik ölkə və regionların – xüsusilə ABŞ və AB-nin aqrar təsərrüfatçılıq praktikasının hansı real nəticələri var?

Cədvəl 1.

K/t məhsullarının istehsalı (dənli bitkilər üzrə)

	Əkin sahəsi (mlyn.hektar)	Cəmi istehsal (mlyn.ton)	Hər hektardan məhsul (sentner)
Dünya	693,7	2476,4	36
Şimali Amerika	70,6	447,3	63
Qərbi Avropa	18,1	123,6	68
Asiya	336,6	1228,8	37
Çin	90,1	497,9	55
ABŞ	57,5	401,7	70
Fransa	9,7	75,2	70

Mənbə: FAO statistical yearbook 2015.

Cədvəldən aydın görünür ki, dünya üzrə dənli bitki əkin sahələrinin 50% –nə yaxınıni özündə cəmləşdirən Asiya regionu istehsalın da 50%-ə yaxınıni reallaşdırır bilib. Əkin sahələrinin 10% -dən azında istehsal reallaşdırır Şimali Amerika regionunun payına məcmu istehsalın 20%-ə yaxınıni, əkin sahələri üzrə 3%-li paya malik Qərbi Avropa isə istehsalın 5% -ə yaxınıni gerçəkləşdirib. Əlbəttə ki, hər hektardan məhsuldarlığa görə orta dünya göstəricisindən 36 sentnerdən 2 dəfəyə yaxın yuxarılıq – hər hektardan 63-68 sentner məhsul götürmək qabiliyyəti öndə olmanın əsasını təşkil edib və belə bir öncüllük taxıl istehsalında

ümumiyyətlə, aşkar görünür.

Cədvəl 2.

Dünya və ayrı-ayrı regionlarda taxıl istehsalı

	Əkin sahəsi mlyn.hek.	İstehsal Mlyn.ton	Məhsuldarlıq Hər hekt. sentnerlə
Dünya	314, 6	1121,9	36
Asiya	91, 8	303,9	33
Şimali Amerika	41,6	353,1	85
Qərbi Avropa	8,0	53,2	66

Cədvəl 3.

Mənbə: FAO statistical yearbook 2015

	1956	1960	1969
Dünya üzrə: /mlyn. ton/ Buğda	202,5	221,3	289,0
Qarğıdalı	148,1	185,7	234,5
Qərbi Avropa Buğda	78,2	77,2	102,1
Qarğıdalı	22,6	21,1	27,6
ABŞ Buğda	42,0	50,8	58,3
Qarğıdalı	78,8	99,9	118,2
İXRAC			
Dünya Buğda	31,7	33,0	41,1
Qarğıdalı	7,0	11,1	25,3
Qərbi Avropa Buğda	1,7	5,3	6,1
Qarğıdalı	0,8	0,7	0,5
ABŞ Buğda	22,0	23,3	20,6
Qarğıdalı	3,0	5,6	14,0

Cədvəl göstəricilərindən tamamilə aydındır ki, bu gün Şimali Amerika regionunu - daha doğrusu, ABŞ və Kanadanı dünyanın «taxıl anbarı» adlandırmaq mümkündür. Belə ki, hazırda dünya əhalisinin – 6,1 mlrd nəfərin yarısından çoxu və ya 3,7 mlrd nəfəri Asiya regionunda, cəmi 5% –i və ya 313 mlyn. nəfəri Şimali Amerikada, 3% -ə yaxını və yaxud 185 mlyn.nəfəri Qərbi Avropada yaşayır. Yəni dünya əhalisinin 5%-ni cəmləyən region dünya taxıl istehsalının 30% -ə yaxınıni reallaşdırır. Şimali Amerika və Qərbi Avropanın global ərzaq təhlükəsizliyinin tövəsi təkcə dünya taxıl istehsalındakı mövqeləri ilə məhdudlaşmır. Bu gün Şimali Amerika regionu dünya ət istehsalında 15% -ə yaxın paya malikdir və ya dünya üzrə 296,1 mlyn.ton ət istehsalının 46,6 mlyn.tonu bu regionda istehsal edilir. Dünya üzrə məcmu süd istehsalının – 719 mlyn.tonun 96 mln.tonu Şimali Amerikanın, 76 mlyn.tonu isə Qərbi Avropanın payına düşür. [2, səh.165-171]. Beləliklə, müqayisələr Qərbin aqrar sektorunda inkişaf səviyyəsini yetərinə xarakterizə edir, ancaq daha dolğun nəticələr çıxarılması təkcə istehsal göstəricilərinə deyil, həm də bu istehsalın reallaşması üçün sərf edilən resursların həcminə də diqqət yetirməyi tələb edir. Prinsipcə, aqrar istehsalın mühüm bir resursundan – torpaqdan istifadənin effektivliyi barədə artıq təsəvvür var və dənli bitkilər üzrə məhsuldarlıq səviyyəsi effektiv istifadəni təsdiq edir. Şimali Amerika və Qərbi Avropanın aqrar sektorun müasir effektivliyi barədə əlavə təhlillərə keçməzdən öncə bir vacib məqam da qeyd olunmalıdır. Bu regionlarda kənd təsərrüfatının yüksək inkişaf səviyyəsində olması uzunmüddətli

tarixi dövrü əhatə edir və 40-50 il öncə də bu regionlar aqrar inkişafda lider idilər.

1956-1969-cu illərdə dünya taxıl istehsalı və ixracına aid bəzi göstəricilər

Mənbə: FAO statistical pocketbook 2012 annexable

Əslində yaxın tarixin bəzi gerçəkliklərini əks etdirən bu göstəricilərin əlavə şərhinə ehtiyac yoxdur və 1969-cu ildə dünya buğda istehsalının və ixracının 50% –dən çoxunun cəmi 2 regionun - Qərbi Avropa və ABŞ-ın payına düşməsi əlavə şərtlərə ehtiyac olmadığını təsdiqləyir.

Müasir mərhələdə Qərbdə aqrar sektora dövlət maliyyə dəstəyi təkcə birbaşa aqrar sahibkarlığa deyil, həm də kənd üçün ümumi şərtləri – sosial sahələrin inkişafı, infrastruktur təkmilləşmələri və s. eyni zamanda kənd təsərrüfat məhsullarının istehlakçılarının dəstəklənməsini əhatə edir. Belə ki, istehlakçılara ərzaq yardımı, kənd təsərrüfatı məhsullarının təminatlı qiymətlərlə alıcısı olan emalçı sahibkarlara transfertlər və s. də dövlət maliyyə yardımına aiddir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfat sektorunda müəyyən liberallaşmaya ÜTT üzvü olan ölkələrin doxa sazişindən irəli gələn öhdəliklərə baxmayaraq, Qərbdə aqrar sektora dövlət dəstəyinin həcmi yetərinə yüksək olaraq qalır. Aşağıdakı cədvəlin göstəricilərindən də bu cəhət aşkar seçilir.

Cədvəl 4.

Kənd təsərrüfatı sferasına ümumi dövlət yardımı

	1986	1990	2000	2010	2013
ABŞ Milyd.dollar	61,53	60,69	92,40	135,49	146,7
ÜDM-ə nisbətən %-lə	1,39	1,06	0,93	0,93	0,97
ABŞ Mld.dollar	96,82	128,48	97,76	118,33	119,99
ÜDM-ə %-lə	2,75	2,05	1,21	0,73	0,68

Mənbə: *Producer and Consumer Support Estimates OECD Agricultural 2015*

Cədvəl göstəricilərindən məlum olur ki, əslində kənd təsərrüfat sektoruna dövlət maliyyə yardımı mütləq olaraq tam azalmayıb. Hətta ABŞ-da mütləq göstəricisinin dinamik artımı – 10 il ərzində /2000-2013/ 92,4 mld.dollardan 146,7 mld.dollara qədər artımı baş verib. Doğrudur, daha təkmilləşən dövlət aqrar siyasəti aqrar sferada bazar mexanizmlərinin gücləndirilməsinin effektivliyini də nəzərə alıb və birbaşa aqrar sahibkarlığa – birbaşa qiymət mexanizminə təsirə yönələn vəsait həcmının azalması fakta çevrilib. Aqrar istehsalçıları dövlət dəstəyini təsvir edən cədvəldə də belə bir reallıq öz əksini tapıb və aşkar olur ki, son dövrlərdə fermer gəlirlərində dövlət maliyyə vəsaitlərinin həcmi azalıb.

Cədvəl 5.

Aqrar istehsalçılara dövlət dəstəyi (istehsalçıların ümumi gəlirinə nisbəti, %-lə)

	1986	2005	2009	2010	2013
Kanada	37,4	21,3	17,4	16,7	14,2
Yaponiya	65,1	53,8	49,0	53,3	51,6
Norveç	69,6	66,8	61,2	60,8	57,7
AB	38,6	30,4	23,3	19,8	17,5
ABŞ	24,1	15,3	10,6	7,7	7,7

Mənbə: *OECD statistics, 2015*

Qeyd olunmalıdır ki, cədvəldən həm də bəlli olur ki, heç də bütün ölkələrdə inkişaf etmiş aqrar istehsalçıların dəstəklənməsi siyasəti köklü dəyişməyib. Hər bir ölkənin aqrar siyasəti ölkənin reallıqları özünəməxsusluqlarını nəzərə almalıdır və bu cəhət effektiv aqrar siyasətdə nəzərə alınır. Belə ki, 2000-ci illərdə Avstraliyada aqrar sahibkarlığa yönələn dövlət vəsaitlərinin həcmi sahibkar gəlirlərinin 3-5% həddində olub, Yeni Zelandiyada isə

müvafiq göstərici 0,4- 1,3% təşkil edib. Bəllidir ki, Avstraliya və Yeni Zelandiyada aqrar sektorun ekstensiv inkişaf imkanları çox yüksəkdir və buna görə də bu ölkələrdə aqrar sahibkarlığın inkişafı əsasən bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti ilə reallaşa bilər. Ancaq köhnə Avropada belə bir siyasət tamamilə yarasız olardı və bu baxımdan AB-də istehsalçılara birbaşa ödənişin əsas formalarından birinin – hər hektar əkin sahəsinə verilən subsidiyaların həcmnin daha yüksəkliyi dərk olunandır. Belə ki, 2000-ci ildə ABŞ-da hər hektar əkin sahəsi üçün dövlət yardımının həcmi 223 dollar, o cümlədən aqrar sahibkarlığa yardımın həcmi 126 dollara bərabər olub. 2010-cu ildə müvafiq göstəricilər 336 dollar və 68 dollar təşkil edib. AB isə 2000-ci ildə aqrar sektorda ümumi yardım hər hektar üçün 492 dollar, 2010-cu ildə 628 dollar olub. Aqrar sahibkarlara hər hektar üçün 2000-ci ildə 434 dollar, 2010-cu ildə 544 dollar yardım edilib. [6]. Bu baxımdan, ekstensiv inkişaf yolu üçün daha əlverişli olan ABŞ-da sahibkarla dəstəyin ümumi aqrar sektora yardım həcmnin 20% –nə yaxını, AB-də isə 86 % -ni təşkil etməsi də dərk ediləndir. Beləliklə, daxili və xarici amillərin təsiri ilə iqtisadi siyasətdə hər hansı transformasiyalar baş versə də, bu siyasət həmişə və bu gün də ölkə reallıqlarını nəzərə alıb.

Sahibkarlara birbaşa ödənişlər barədə məlumatlar verilərkən bir məqam da qeyd olunmalıdır. AB və ABŞ-da bu ödənişlər təkcə hər hektar əkilən torpaq üçün deyil, həm də müxtəlif növ bitki və heyvandarlıq məhsulları üçün nəzərdə tutulur.

Son dövrlərdə - doxa sazişindən sonra aqrar sahibkarlığın dəstəklənməsi tədbirləri belə birbaşa ödənişlər də daxil olmaqla, 3 qrupda təsnifləşdirilir və əsas məqsəd də istehsala «təhrif» təsir göstərən tədbirlərin – o cümlədən, qiymətə birbaşa müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlərin həcmi müəyyənləşdirmək, daha doğrusu azaltmaqdır. Beləliklə, tədbirlər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

«Mavi səbət» tədbirləri – istehsalın məhdudlaşdırılması proqramları üzrə birbaşa ödənişlər və s.;

«Kəhrəbə səbət» tədbirləri – daxili dəstək tədbirlər: borcların silinməsi, bazarın tənzimlənməsi /qiymətlərə birbaşa müdaxilə, məhsulun sığortası, istehsala dotasiyalar və s. «təhrifedici» tədbirlər;

«Yaşıl səbət» tədbirləri – istehsala az «təhrifedici» təsir göstərən tədbirlər: ekoloji proqramlar, infrastruktur proqramları və s.

Son illərdə Qərbdə birbaşa qiymətlərə müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlərin – «təhrifedici» tədbirlərin əhatə dairəsinin nisbətən azaldığını öncə qeyd etmişdik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz təsnifat üzrə maliyyələşdirmə strukturu da bu cəhəti qismən təsdiqləyir:

Cədvəl 6.

Dövlət dəstəyinin strukturu /mlrd.dollar/

	ABŞ		AB	
	2000	2010	2000	2010
«Kəhrəbə səbət» tədbirləri	16,8	6,3	43,9	12,3
«Yaşıl sərbət» tədbirləri	50,1	81,6	21,8	62,6
«Mavi səbət» tədbirləri	---	---	22,2	5,2

Mənbə: The Agriculture Committee and implementation of comitenents wto 2013.

Cədvəl göstəricilərini nəzərdən keçirərkən öncə toxunulan bir məqamı da qeyd etmək gərəkdir. «Yaşıl səbət» üzrə tədbirlər – artıq əhatə dairəsi kifayət qədər artan tədbirlər, heç də qiymət mexanizminə tam təsirsiz deyil. Belə ki, öncə inkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatında gübrələrdən istifadə səviyyəsi barədə məlumatlar vermişdik. Əslində belə bir istifadə vaxtaşırı torpaqların ekoloji cəhətdən təmizlənməsini – yenidən əkinəyararlı hala Salınma-

sını tələb edir və dövlətin yaşıl tədbirləri, prinsipcə aqrar sahibkarı əsas istehsal amilinin – torpağın yeniləşməsi üzrə məsrəflərdən azad edir. Yəni, məsrəflərə müdaxilə yolu ilə qiymət mexanizminin yardımından istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, müasir Qərb aqrar siyasətinin xüsusi ekoloji yönümü o cümlədən, sahibkarlara birbaşa ödənişlərin ətraf mühiti mühafizə tədbirləri ilə uzlaşdırılması aqrar sektorun dayanıqlı inkişafı baxımından çox təqdirəlayiqdir.

Beləliklə, qlobal ərzaq təhlükəsizliyində çox mühüm rol oynayan ABŞ və Avropa Birliyinin aqrar sferanın və aqrar sahibkarlığın inkişafında tətbiq etdiyi siyasət – xüsusilə qiymət siyasəti yaxın əsrlərin ən parlaq təcrübəsi hesab edilə bilər. Aydın ki, bu siyasətin ən müxtəlif elementlərinin – təminatlı və girov qiymətlər tətbiqi, məhsulun sığortası, idxal kvotalarının tətbiqi, istehsalın birbaşa subsidiyalasdırılması, birbaşa ödənişlər mexanizmi və s. hər bir ölkənin sosial-iqtisadi və təbii reallıqlarına uyğun tətbiqi effektiv ola bilər. Qeyd edilən məqamlar aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan yaradır:

- effektiv iqtisadi inkişaf siyasətinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafı və aqrar sektorda qiymət siyasətinin formalaşmasında öncül təcrübələrdən istifadə mühüm əhəmiyyətə malikdir;

- kənd təsərrüfatının və aqrar sahibkarlığın inkişafında qiymət mexanizmindən istifadənin ən parlaq təcrübəsi dünya ərzaq təminatında, qlobal ərzaq təhlükəsizliyində mühüm rol oynayan AB ölkələrinə və ABŞ-a məxsusdur;

- AB və ABŞ aqrar siyasətinin mahiyyətini kənd təsərrüfatı sahibkarlarının gəlirlərinin stabilləşdirilməsi və artırılması təşkil edir. Aqrar bazarda qeyri-elastik tələbin mövcudluğu, aqrar böhranların daha uzunmüddətli dövrü əhatə etməsini nəzərə aldıqda aqrar siyasətin formalaşmasında belə bir yanaşmanın zərurəti tam aşkarlanır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Д.Синк Управление производительностью М. 1987 пер.с англ. ст.16
2. FAO statistical yearbook 2015
3. FAO statistical pocketbook 2015
4. Даниел Гризвольд «Шесть причин покончить с сельскохозяйственными субсидиями и торговыми барьерами: стратегия эффективных реформ» Институт Катона 2006
5. А.А.Сидорин, Перспективы адаптации в России зарубежного опыта государственной поддержки доходов аграрных товаропроизводителей в условиях неэффективного межотраслевого обмена. Журнал Управление общественными экономическими системами, 2012 №2 ст.2
6. OECD Agricultural Statistic FAO stat. Land use database.

*Abdullayeva Esmira Cənəli qızı, müəllim
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
esmira_abdullayeva@mail.ru*

X Ü L A S Ə

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ AQRAR SAHİBKARLIQ

Tədqiqatın əsas məqsədi dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində son illərdə baş verən prosesləri araşdırmaqdan və bu sahədə «yaxşı olan» xarici təcrübəni aşkar etməkdən ibarətdir. Tədqiqatın vəzifəsi beynəlxalq təcrübədə aqrar sahibkarlığın inkişafının öyrənilməsi, ayrı-ayrı xüsusiyyətlərinin təhlili və nəzərdən keçirilməsi, üstün cəhətlərinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Tədqiqatın metodologiyası ümumi nəzəri elmi metodlarla bərabər, qruplaşdırma, təsnifatlaşdırma metodlarından ibarətdir. Tədqiqat işi sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri: dünya təcrübəsində aqrar sahənin inkişafında sahibkarlıq fəaliyyətinin rolu tədqiq edilmiş, ayrı-ayrı ölkələrdəki inkişaf qanunauyğunluqları araşdırılmış, bunlar əsasında analitik ümumiləşmələr aparılaraq, təklif və tövsiyyələr verilmişdir. Strateji yol xəritəsinin həyata keçirilməsindən irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılmasında dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş inkişaf modeli mexanizmlərindən daha səmərəli istifadə üçün mülahizələr formalaşdırılmışdır. Tədqiqatın məhdudiyyətləri: daha geniş praktik informasiya tələb edir. Son dünya maliyyə böhranının təsirindən yan keçməyi təmin edən və mütləq üstünlüklərə malik iqtisadi inkişaf modelinin olmaması səbəbindən, müasir dövrdə global iqtisadi təhlükələrə güclü dayanıqlıq nümayiş etdirən praktiki iqtisadi inkişaf modelləri mexanizmləri seçilməsində çətinliklər ortaya çıxmışdır. Tədqiqatın elmi yeniliyi: dünya təcrübəsində aqrar sfera və aqrar sahibkarlığın inkişafına effektiv təsir göstərən amillər aşkarlanmış, müəyyən nəzəri və praktik nəticələr əldə edilmişdir. Tədqiqatın təcrübəvi əhəmiyyəti: Azərbaycanda strateji yol xəritəsinin gerçəkləşdirilməsinə başlandığı bir dövrdə dünya təcrübəsinin effektiv və aktual mexanizmlərinin baxılması istiqamətləri və nümunələri verilmişdir. Tədqiqat zamanı irəli sürülən nəticə və təkliflər aqrar sahədə tədqiqatlar aparən və bu sahədə çalışan mütəxəssislərin elmi birləşmələrinin zənginləşdirilməsində müsbət rol oynaya bilər.

*Абдуллаева Эсмירה Джанали гызы, преподаватель
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
esmira_abdullayeva@mail.ru*

Р Е З Ю М Е

АГРОБИЗНЕС В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАКТИКЕ

Основная цель этого исследования состоит в изучении процессов, происходящих в последние годы в направлении развития сельского хозяйства и выявлении «наилучшего» зарубежного опыта в этой области. Задачи исследования: изучение процессов формирования и создания мировых моделей экономического развития, анализ особенностей отдельных моделей экономического развития и определение их преимущественных факторов. Исследовательская работа выполнена на основе системного анализа и логического обобщения. Методология исследования – в процессе исследования были использованы такие общие научные методы, как системный и концептуальные подходы, анализ и синтез и классификация. Результаты исследования: была исследована

роль закономерности разных стран, на основе анализа этих обобщений, выдвинуты предложения и рекомендации. Сформированы научные мысли и взгляды по эффективному использованию механизмов мировых моделей экономического развития в осуществлении задач, исходящих от реализации стратегических дорожных карт в Азербайджане. Ограничения исследования: существует потребность в более широкой практической информации. Научная новизна исследования: выявлены факторы, эффективно влияющие на развитие аграрного предпринимательства и аграрной сферы мирового опыта, были получены теоретические и практические результаты. Практическое значение исследования: даны варианты и направления актуальных и эффективных механизмов мирового опыта. Выдвинутые в ходе исследования результаты и предложения могут сыграть положительную роль в обогащении научными знаниями специалистов, ведущих исследования и работающих в этой области.

*Abdullayeva Esmira Janali, teacher
Azerbaijan State University of Economics
esmira_abdullayeva@mail.ru*

S U M M A R Y

AGRIBUSINESS IN INTERNATIONAL PRACTICE

The main objective of this study is to analyse the processes that have taken place in recent years in the direction of the development of agriculture and identification of the "best" foreign experience in this field. The tasks ahead are to study the processes of formation and creation of world models of economic development, to analyse the peculiarities of individual models of economic development and to determine their predominant factors. The research work is carried out on the basis of systematic analysis and logical generalization. Research methodology - such general scientific methods as systematic and conceptual approaches, analysis, synthesis and classification are used in the process of research. The results of the research: the role of regularities of different countries were studied, based on the analysis of these generalizations, and a number of suggestions and recommendations were made. Some scientific views were formed on the effective use of the mechanisms of the world models of economic development in fulfilling the tasks arising from the implementation of strategic road maps in Azerbaijan. Limitations of the study: there is a need for more practical information. Scientific novelty of the research: factors were revealed that effectively influenced the development of agribusiness and the agrarian sphere in world practice, theoretical and practical results were obtained. Practical significance of the research: variants and directions of actual and effective mechanisms of world experience were given. The results and suggestions made in the course of the research can play a positive role in enriching the scientific knowledge of specialists conducting research and working in this field.

*Qafarlı Qalib Nizami oğlu, müəllim
Bakı Dövlət Universiteti
Zahid Xəlilov küç. 22
qalib.qafar@gmail.com*

UOT-339.5

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İXRAC İMKANLARI VƏ İXRAC POTENSİALININ STİMULLAŞDIRILMASININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: idxal, ixrac, beynəlxalq ticarət, ixrac potensialı, ixracın stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli məhsul, sənaye məhsulu, ixraca dövlət dəstəyi, ixrac təşviqi, ixracın dinamikası, qeyri-neft sektoru, “Made in Azerbaijan” brendi.

Ключевые слова: импорт, экспорт, международная торговля, экспортный потенциал, стимулирование экспорта, конкурентоспособная продукция, промышленный товар, государственная поддержка экспорту, содействие экспорта, динамика экспорта, бренд “Made in Azerbaijan”

Keywords: import, export, international trade, export potential, export stimulation, competitive products, industrial products, government support for exports, export promotion, dynamics of exports, “Made in Azerbaijan” brand

Ölkələr beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdən kənarda, dünya iqtisadiyyatından təcrid olunmuş vəziyyətdə öz milli iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməzlər. Burada önəmli yeri beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən qədimi və daha geniş yayılmış forması qismində çıxış edən beynəlxalq ticarət tutur. Müasir zamanda da beynəlxalq ticarət, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin 80%-ni təşkil edir və bütün dünya ölkələri üçün önəmli inkişaf vasitədir. Belə olan halda, dövlətlərin beynəlxalq ticarət əlaqələrinin səmərəli quruluşuna və tənzimlənməsi nə - yetirdiyi diqqət qanunauyğundur. Azərbaycanda da dövlət tərəfindən 1995-ci ildən etibarən həyata keçirilən ciddi iqtisadi islahatlar çərçivəsində xarici ticarət sahəsinin ardıcıl və optimal inkişafına, bunun əsasında isə xarici ticarət dövriyyəsinin artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Dünya ölkələrinin xarici ticarət əlaqələrini inkişaf etdirməsini şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Bunlara beynəlxalq əmək bölgüsünün ehtiva etdiyi faydalar, ixtisaslaşma səbəbindən ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli məhsulların istehsal olunması, obyektiv olaraq yerli istehsalçıların daxili tələbatı ödəyə bilməməsi, məhsulların ölkələr arasında fərqli qiymətə malik olması aiddir. Qeyd olunan amillərin əsasında hər bir ölkə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində konkret iqtisadi siyasət həyata keçirir. Dövlətin bu siyasəti, aşağıdakıları reallaşdırmağa çalışır:

- xarici ticarət balansında kəsin aradan qaldırılması, yəni tədiyyə balansında ixracın çəkisinin artırılması ilə müsbət saldoya nail olunması;

- xarici rəqabətdən qorunma, yəni xarici ölkələrdə istehsal olunmuş rəqabət qabiliyyətli məhsulların ölkə ərazisinə gətirilən zaman dövlətin həyata keçirdiyi tənzimləmə metodları ilə yerli istehsalçıların qorunması;

- inhisarçılığın aradan qaldırılması, çünki ticarətdə inhisarlaşma gələcəkdə ixrac potensialının zəifləməsi ilə nəticələnə bilər;

- büdcəyə gəlir gətirilməsi, yəni yerli istehsalçıların xarici bazarlar üçün çox məhsul istehsal edərlərsə, dövlət büdcəsinə daha çox ödənişlər edəcəklər;

- ixracın stimullaşdırılması, burada ölkələrin iqtisadi və inzibati vasitələrdən istifadə edərək yerli sahibkarlara məhsulların istehsal olunması və dünya bazarına ixracının reallaşması məqsədilə dəstəkləyici tədbirlərin göstərilməsi aiddir. Bu proseslər müəyyən

mexanizmlər şəklində aparılması zəruri olan tədbirlərdir [8].

2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatında baş verən böhran, dünya dövlətlərinin iqtisadiyyatlarına mənfi təsirlər etməsi səciyyəlidir. Həmçinin həmin ildən dünya bazarında neftin qiyməti 3-4 dəfə aşağı enməsi bu vəziyyəti daha da çətinləşdirmişdir. Azərbaycanda da milli gəlirin strukturunda neft amilinin güclü olması, bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Lakin ölkəmizdə hadisələrin vaxtında qiymətləndirilməsi və adekvat qərarların qəbul olunması nəticəsində, dünyanı əhatə edən böhrandan minimum itkilərlə çıxılmışdır.

Belə ki, 2015-ci ildə Azərbaycanda sənaye məhsullarının istehsalı 2,4% artmış, eləcə də qeyri neft sənayesi 8,4% artmış, həmçinin ölkə iqtisadiyyatına 20 milyard dollara yaxın sərmayə qoyulmuşdur. Əsasən də qeyri-neft sektorunun sürətli artımı ölkənin ixrac potensialının yüksəlməsinə geniş imkanlar yaratmışdır.

İxrac potensialı dedikdə milli iqtisadiyyatın imkanlarından istifadə nəticəsində ixrac məqsədi ilə istehsal olunan, keyfiyyətinə və rəqabətqabiliyyətliliyinə görə dünya bazarın tələblərinə cavab verən zəruri miqdarda əmtəələr başa düşülür. İxrac potensialı anlayışında iki məqama diqqət yetirmək lazım gəlir: birincisi, potensial sözünə. O fransız dilindən tərcümədə (potentiel) nəinsə “ola biləcəyini” ifadə edir. İkincisi, söhbət zəruri məhsullardan gedir, yəni elə məhsullardan ki, onların ixracı daxili bazarın tələblərini məhdudlaşdırmasın və qiymətlərinin qalxmasına səbəb olmasın.

Ölkənin ixrac potensialının formalaşması və inkişafını müəyyənləşdirən əsas elementlərdən biri, ölkədə təbii resursların mövcudluğu və onlardan istifadədir. İxrac potensialının inkişafını şərtləndirən amillərdən biri isə ölkədə təbii resursların əlçatan səviyyədə olması və onların istehsalçılar tərəfindən mənimsənilməsinin lazımi səviyyədə olmasıdır. Bu baxımdan hər bir ölkənin ixrac potensialının həcmi, həmin ölkənin malik olduğu, kəşf edilərək istifadəyə verilmiş təbii resursların həcmi və təbii-coğrafi mövqeyindən asılıdır. İxrac potensialının əsasında həm istifadə olunan həm də istifadəsinə başlanmamış təbii sərvətlər aiddir. Eyni zamanda ixrac potensialının inkişafına təsir edən növbəti amil istehsal edilən son məhsulların rəqabətqabiliyyətli olmasıdır.

Hər bir ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, ixrac potensialını artırmaq məqsədilə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalını dəstəkləyirlər. Bu siyasəti həyata keçirmək məqsədilə istehsalçılar arasında azad rəqabət şəraiti yaradılmalı və keyfiyyətli, eləcə də alıcılıq qabiliyyəti olan məhsulların istehsal olunmasına nail olunmalıdır. Məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyini əsas şərtləndirən cəhət keyfiyyət göstəricisi olsa belə, nəzərə almaq lazımdır ki, istehsalçılar məhsulun keyfiyyətini artırmaq üçün daha çox xərclər sərf edirlər. Belə olan halda isə məhsulun qiymətinin yüksəlməsi onun rəqabətqabiliyyətliliyinə obyektiv olaraq mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan istehsalçılar istehsal etdikləri məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında keyfiyyətli məhsul parametri ilə yanaşı alıcılıq qabiliyyəti göstəricisinə də diqqət yetirməlidirlər.

Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal olunmasına lazımi şəraitin yaradılması, ölkədə ixracın stimullaşdırılmasında vacib şərtlərdən biridir. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin 2005-ci il və 2015-ci ilin məlumatlarını müqaisə etsək görürük ki, əvvəlki dövrdə ixracın böyük hissəsini xam neft və bir neçə kənd təsərrüfatı məhsulları əhatə edirdisə, son illərdə sahibkarlara göstərilən dəstək, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə bağlı görülən tədbirlər nəticəsində, ölkədən dünya bazarına xam neftdən başqa, qeyri-neft sektorunda istehsal olunan şəkər, təzə meyvə, təzə tərəvəz, tütün, pambıq parça ipliyi, çay, marqarin, bitki yağları habelə digər yüngül sənaye məhsulları ixracı artmışdır. Cədvəl 1.-dən aydın olur ki,

kənd təsərrüfatı və bəzi yüngül sənaye məhsullarının ixracı, təbii qaz ixracını qabaqlamışdır. Həmçinin ötən illərdə Azərbaycanın xarici ticarətində böyük payı xam neft ixracı tutmuşdur. Lakin son dövrlərdə ölkədə neft və qaz emalı müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində, benzin, dizel, təbii qazda idxaldan olan asılılıq aradan qaldırılmış, eləcə də xarici bazarlara qazoyl, ağ neft, benzin, etilen polimerləri və başqa neftdən emal olunmuş məhsullar ixrac olunmuşdur.

Cədvəl 1.

**Əsas malların ixracının dinamikası,
Məbləği min ABŞ dolları ilə**

Mal-ların adı	Məbləği illər üzrə										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Xam neft	2218,8	3848,4	3214,1	44170,9	11989,7	18489,5	22911	20232,5	20244	18404,9	8866,1
Qazoyl	742,5	867,7	865,5	1249,2	705,9	944,1	1146,4	951,5	865,3	989,5	568,6
Təzə meyvə	146,2	98,4	124,2	151,5	142	112,2	152,5	207,7	173,3	191,9	220
Şəkər	-	31	149,6	83,4	102	145,9	198,3	214,1	243,6	221,2	212
Təbii qaz	-	3,1	18,1	73,8	125,3	288,5	574,5	648,7	701,9	304,6	200,7
Kerosin	88,2	123,2	200,5	198,6	599,2	105,7	192,3	245,2	233,3	247,0	153,4
Etilen polim.	40,6	59,3	36	82,3	34,6	49,1	72,1	61,6	75,8	104,6	86,7
Avt. enzini	149,8	198	223,7	295,2	130,3	133,8	90,9	59,3	22,4	10,8	9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə qeyri neft sektorunda ölkəyə gəlir gətirən sahələrdən biri də şəkər istehsalıdır. 2006-cı ildən İmişli rayonunda şəkər zavodunun istifadəyə verilməsi həm regionlarda məşğulluq probleminin həllində, həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, həmçinin də istehsal olunan məhsulun ixracının ölkəyə gəlir gətirməsi istiqamətində öz töfəsinə vermişdir. Azərbaycan xam şəkərin çox hissəsini Meksika və Brazilyadan idxal hesabına əldə etməsinə baxmayaraq, idxal olunmuş xam şəkərin yerli müəssisələrdə yüksək keyfiyyətlə emal olunması, yerli məhsulun dünya bazarında rəqabət gücünü artırmışdır. Hazırda isə şəkər ixracı ölkəmiz üçün ən gəlirli sahələrdən biri hesab olunur.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da xarici ticarət siyasətinin kökləri ölkədə rəqabət mühitinin yaranmasına, xırda və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinə əsaslanır. Dövlətin xarici ticarət siyasətinin yürüdülməsində aşağıdakı komponentlərin tətbiqinə xüsusi yer verilməlidir. 1) ixracın dövlət tərəfindən stimullaşdırılması mexanizmlərinin yaradılması 2) bazar iştirakçılarının rəqabətqabiliyyətiyyətinin qorunması və yüksəldilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən xüsusi tədbirlər planının hazırlanması 3) milli iqtisadiyyatın və bazarın milli mənafeələrə uyğun mühafizə olunması 4) ölkənin ixrac potensialının formalaşdırılması və inkişafı 5) ixracın strukturunun hazır məhsul və xidmətlərin üzərində qurulması 6) ixrac potensialının tədqiq olunmasında müqaisəli üstünlük prinsiplərinə əsaslanılması 7) xammal, yarımfabrikat ixracının əvəzinə elmtutumlu məhsulların ixracının stimullaşdırılması 8) ixrac

yönlü məhsulların istehsalının inkişaf etdirilməsi məqsədilə xarici investorların ölkəyə cəlb olunması 9) ölkə ərazisində strateji məhsulların daxili tələbatı ödəməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməsi 10) ölkənin iqtisadi asılılığının aradan qaldırılması 11) idxalın strukturu dövlət nəzarətinin artırılması. Xarici ticarət siyasətində qeyd etdiyimiz prinsiplər ölkəmizin müvafiq siyasətinin həyata keçirilməsinin əsası hesab edilir.

Bazar iqtisadi sistemində mövcud olan dövlətlərin iqtisadi siyasətlərinin əsasında ölkəyə kapital axını sürətləndirmək, beynəlxalq ticarət əlaqələrini genişləndirmək, eləcə də xarici ticarətdə idxal-ixrac əməliyyatlarını diqqətdə saxlamaq dayanır. Ölkələrin bu proseslərin həyata keçirilməsində ixracın stimullaşdırılması vacib alət kimi istifadə edilir. Bildiyimiz kimi, ixracın stimullaşdırılması isə məhsulların rəqabətqabiliyyətlik göstəricisi ilə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, hər bir ölkədə yerli sahibkarların rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməsi, gələcəkdə ixrac imkanlarının yüksəlməsinə, bu isə öz nəticəsində ölkəyə iri həcmdə maliyyə axınlarının daxil olmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu baxımdan bir çox ölkələrdə ixracın həminin yüksəldilməsi, eləcə də bu istiqamətdə dövlətin stimullaşdırıcı siyasətini həyata keçirmək məqsədilə aşağıdakı mexanizmlərdən istifadə edilir:

- Xarici bazarlarda mal satışına dövlət yardımı. Bunlara xarici bazarlar haqqında məlumat toplanması və marketinq fəaliyyətinin aparılması, xaricdə sərgilərin təşkil olunması, ixracatçı kadrların hazırlanması kimi fəaliyyətləri aid etmək olar;

- Dünya bazarında rəqabətə girmək üçün məhsullara beynəlxalq sertifikatların alınması xərclərinin dövlət tərəfindən ödənilməsi;

- İxracata mükafat sistemi, burada ixrac malı istehsal edən firmalara və ixracatçılara dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının verilməsi nəzərdə tutulur. Dövlət bu siyasəti daha çox idxalatı gömrük tarifləri və digər vasitələrlə məhdutlaşdırdığı vaxt tətbiq edir.

- İxrac malları istehsal edən müəssisələrə ucuz qiymətə resurs və xammalla təmin olunmasına dövlət tərəfindən kömək olunması;

- İxracatçılara məhsullarını xarici bazara çıxarmaları üçün dəmir yolu, avtomobil və hava nəqliyyatlarından güzəştli şərtlərlə istifadə etməsinin dövlət tərəfindən təmin olunması;

- Müəyyən standartlara cavab verən şirkətlərə fərqləndirici statusun verilməsi. Bu statusa malik olan şirkətlərin dövlət tərəfindən dövrü olaraq yardımla təmin edilməsi, eləcə də bu şirkətlərə banklardan güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi, gömrük məntəqələrində sürətli keçid və komfortun verilməsi aid olunur;

- İxracatın dövlət tərəfindən sığortalanması. Bu zaman məhsul ixracatını həyata keçirən şəxslərə verilən kreditin zəmanət və ya sığortalanması məsələsi ortaya çıxır. Belə hallarda dövlət ixracatçılara müvafiq yardımlar edir;

- İxracata vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi bəzi hallarda ixracat üçün istehsal olunan məhsulların bəzilərinin istehsalında istehsal amili kimi idxal olunmuş məhsullardan istifadə edilir. İdxala tətbiq olunan gömrük ödənişləri isə həmin məhsulların qiymətini yüksəldir. Həmçinin ölkənin daxilində tətbiq olunan vergilərin də həmin istehsalçılar tərəfindən ödənilməsinə nəzərə alsaq, burada vəziyyət daha da ağırlaşır. Bu səbəblərdən asılı olaraq, ixrac malları istehsal edən istehsalçıların dünya bazarında qiymət və keyfiyyət baxımından rəqabət aparmaları üçün bu vergi yüklərindən azad olmaları daha məqsədəuyğun hesab olunur. Bu məqsədlə dövlət ixracatçılar üçün vergidən tam azad olunma, verginin aşağı faiz dərəcəsi ilə ödənilməsi, istehsal prosesində ödənilmiş daxili vergilərin mal ixrac olunarkən geri qaytarılması kimi tədbirlər həyata keçirirlər [8, s.109].

Qeyd etdiyimiz mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi məqsədi ilə post

neft dövründə Azərbaycanda bir sıra qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası prezidentinin “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 18 yanvar 2016-cı il tarixli 1713 nömrəli sərəncamı, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 1 mart 2016-cı il tarixli 811 nömrəli fərmanı, Azərbaycan Respublikasının prezidentinin “Xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkilinə, xarici bazarların araşdırılması və marketinq fəaliyyətinə, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patent almasına, ixracla əlaqəli tədqiqat-inkişaf proqram və layihələrinə çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilmə mexanizminin tənzimlənməsi qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında 5 oktyabr 2016-cı il tarixli 1063 nömrəli fərmanı bu istiqamətdə atılmış vacib addımlar idi. Bu aktların qəbul olunmasında əsas məqsəd qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracının, ənənəvi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqinin aparılması və bu istiqamətdə digər proseslərin həyata keçirilməsidir. Həmçinin ixrac potensialının stimullaşdırılması məqsədilə, ixrac olunacaq məhsulların növbündən asılı olaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ixrac təşviqinin ödənilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda Nazirlər Kabinetinə qeyri-neft məhsulları ixrac edən şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası, ixrac təşviqinin şamil olunacaq qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə siyahını və məhsulların növbündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq əmsalların müəyyən olunması həvalə olunmuşdur [3].

Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2016-cı il 401 nömrəli qərarı qeyri neft məhsulları ixracı prosesində qarşıya qoyulmuş məsələlərin həll edilməsində xüsusi önəm daşıyır. Belə ki, qərarla bu məhsulların ixracını həyata keçirən sahibkarlara ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası, ixrac təşviqinin tətbiq olunacağı qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətinin mal nomenklaturası üzrə siyahısı və ayrı-ayrı məhsullara görə ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq əmsallar təsdiq olunmuşdur [5]. Həmçinin İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən 18 oktyabr 2016-cı il tarixində qəbul olunmuş 15, 16, 17, 18, 19 nömrəli qərarlar Azərbaycanda qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin növbəti halqası idi. Qəbul olunmuş qərarlarda ixracə dəstək tədbirlərində iştirak edəcək ixracatçıların seçilməsi üçün müsabiqənin keçirilmə qaydaları, bazar araşdırmasının keçirilməsi ilə bağlı ixracatçılardan daxil olmuş sifarişlərin qiymətləndirilməsi meyarları, həmçinin xarici ölkələrdə təşkil edilən sərgi və yarmarkalarda ixracatçıların fərdi qaydada iştirakına dair qərarların qəbul edilməsi meyarları təsdiq olunmuşdur [13].

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda son dövrlərdə ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, eləcə də idxaldan asılılığın aradan qaldırılması və ixracatın stimullaşdırılması istiqamətində həm iqtisadi həm inzibati sahədə aparılan islahatları yerində atılmış addım kimi qiymətləndirmək olar. Bu tədbirlər nəticəsində milli iqtisadiyyat 10 ildə 300 dəfə artmışdır [12, s.123]. Bu şəraitdə ölkəmizin qarşıya qoyduğu məqsəd regiona və dünya ölkələri ilə nisbətdə iqtisadi inkişaf sürətin geriləməsinin qarşısını almaqdır. Belə olan halda milli iqtisadiyyatın karbohidrogen ehtiyatlarının ixracatından asılılığı minimumlaşdırmaq və orta və uzunmüddətli perspektivdə dünya iqtisadiyyatının xammal əlavəsinə və

texnoloji autsayderə çevrilmək təhlükəsinin qarşısını almaq kimi mühüm məsələnin daim diqqət mərkəzində saxlanılmasını tələb edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkilinə, xarici bazarların araşdırılması və marketinq fəaliyyətinə, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patent almasına, ixracla əlaqəli tədqiqat-inkişaf proqram və layihələrinə çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilmə mexanizminin tənzimlənməsi qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 1063 №-li fərmanı, 5 oktyabr 2016-cı il.
2. “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası prezidentinin 1713 №-li sərəncamı, 18 yanvar 2016-cı il.
3. “Qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 811 №-li Fərmanı, 1 mart 2016-cı il.
4. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin 800 №-li fərmanı, Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012-ci il.
5. “Qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası”nın, “İxrac təşviqi şamil olunacaq qeyri-neft məhsullarının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası üzrə Siyahısı”nın və “Məhsulların növündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə tətbiq olunacaq Əmsallar”ın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 401 №-li qərarı, 6 oktyabr 2016-cı il.
6. Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatları (2005-2015-ci illər). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2016
7. Vəliyev D.Ə. (1998) Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 382 s.
8. Əliyev A.Ə. (2003) Azərbaycanın iqtisadi siyasəti: Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı: Qanun, 323 s.
9. Şəkərliyev A.Ş. (2009) Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: İqtisad Universiteti, 415 s.
10. Рыбалкина В.Е. (2012) Международные экономические отношения. Москва: ЮНИТИ, 647 с.
11. Хасбулатов Р.И. (2006) Мировая экономика и международные экономические отношения. Москва: Гардарики, 671 с.
12. Azərbaycan Respublikası prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası rəsmi internet saytı. <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2015.pdf>
13. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. <http://www.e-qanun.az/framework/33978>

*Qafarlı Qalib Nizami oğlu, müəllim
Bakı Dövlət Universiteti
Zahid Xəlilov küç. 22
qalib.qafar@gmail.com*

X Ü L A S Ə

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İXRAC İMKANLARI VƏ İXRAC
POTENSİALININ STİMULLAŞDIRILMASININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ**

Azərbaycan Respublikası dövlət suverenliyini bərpa etdikdən sonra xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün münbit şərait əldə etmişdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Sovet illəri ərzində nəinki xarici ölkələrlə, həmçinin SSRİ tərkibində müstəqil iqtisadi əlaqələr yaratmaq iqtidarında deyildi. Şübhəsiz ki, bu ilk zamanlar ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə qovuşmasında çətinliklər yaradırdı. Lakin Azərbaycan ən qədim dövrlərdən bir çox ölkə və regionlarla intensiv iqtisadi əlaqələrdə olmuşdur, tranzit yükdaşımaları kommunikasiyalarının, ixrac-idxal əməliyyatlarının iştirakçısı olmuşdur. Həmin ənənələrin bərpası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə adaptasiyasına və xarici iqtisadi əlaqələrin sürətlə inkişafına gətirib çıxardı. Bu baxımdan ölkədə aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət xarici iqtisadi və ilk növbədə ticarət dövryyəsinin artırılmasına, xüsusən də ixracın stimullaşdırılmasına hesablanmışdır.

Hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin əsasında idxaldan asılılığın aradan qaldırılması, ixracın həcmnin artırılması dayanır. Bu istiqamətdə isə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin daim diqqətində olmuşdur. Xüsusilə son dövrlərdə dünya bazarlarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi, ABŞ dollarının dəyər qazanması bir çox ölkələrin milli iqtisadiyyatına mənfi təsir etmişdir. Belə olan halda ölkələr maliyyə ehtiyatlarını artırmaq, milli valyutanın dəyərini itirməsini aradan qaldırmaq məqsədilə ixracatın həcmnin artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verirlər.

Ancaq ölkələr dünya bazarına məhsul ixracını həyata keçirən zaman bəzi məsələlərə diqqət yetirməlidirlər. Belə ki, dünya bazarına xammal əvəzinə hazır sənaye məhsulları, kapital tutumlu məhsullar çıxarılmasına daha çox diqqət verilməli, ixrac üçün nəzərdə tutulan mallara olan tələbat qabaqcadan müəyyən olunmalı, dünya bazarında mövcud olan tələbə əsasən məhsul ixrac olunmalıdır. Bunun üçün də ölkələrdə xarici bazarların araşdırılması və marketinqini həyata keçirmək məqsədilə müvafiq orqanlar yaradılır. Eyni zamanda ixrac olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksək olması vacib amillərdən biridir. Bu məqsədlə də ölkələrin yerli istehsalçılarının rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmələri üçün lazım olan şəraiti yaratması, yəni beynəlxalq sertifikatların alınmasına dəstək, lisenziya verilməsinin sadələşdirilməsi və s. ixrac potensialının stimullaşdırılmasının əsas mexanizmidir.

*Гафарлы Галиб Низами оглы, преподаватель
Бакинский Государственный Университет
Ул. Захида Халилова 22
qalib.qafar@gmail.com*

Р Е З Ю М Е

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭКСПОРТНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И СОДЕЙСТВИЯ
ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

В 1991 году Азербайджанская Республика после восстановления суверенитета с целью создания благоприятных условий для экономических отношений с зарубежными странами было достигнуто. Как известно, на протяжении многих лет, а не только в зарубежных странах в Азербайджане в 1920-1991 годов, а также в СССР не было в состоянии принимать самостоятельные экономические отношения. Без сомнения, это первый раз, когда стыке международных трудностей экономических отношений системы страны. Тем не менее, многие страны и регионы Азербайджана с древних времен наблюдается интенсивный экономические отношения, транзитные перевозки коммуникаций, участвует в экспортно-импортных операций. Традиция восстановления и адаптации международной экономической системы привело к быстрому развитию внешнеэкономических связей. В связи с этим целенаправленная экономическая политика, проводимая в иностранной экономической и торговой роста страны, в первую очередь, особенно рассчитывается для стимулирования экспорта.

Экономическая политика каждой страны, чтобы исключить зависимость от импорта и экспорта на основе увеличения объема. Реализация комплексных мер в этой области основывается на постоянном внимании государства. В частности, падение мировых цен на нефть в последние годы, высокий курса доллара США оказывает негативное влияние на национальную экономику. В этом случае обе страны увеличить объем финансовых ресурсов, с тем чтобы преодолеть потерю стоимости национальной валюты для увеличения экспорта, имеют особое значение.

Осуществление экспорта на мировой рынок, страны должны сосредоточиться на некоторые задачи. Так готовой промышленной продукции вместо сырья на мировом рынке, больше внимания следует уделять производству капиталоемких товаров, спрос на товары, предназначенные для экспорта, должны быть определены заранее, которая доступна на мировом рынке, в соответствии с тем или иным продуктом на экспорт. По этой причине, исследований и маркетинга внешних рынков в целях реализации установленных полномочий. В то же время, это является важным фактором в конкурентоспособности экспортной продукции. С этой целью страны выпускать конкурентоспособную продукцию с местными производителями, чтобы создать условия, необходимые для поддержки международных сертификатов на покупку механизма лицензионный ключ для продвижения экспортного потенциала упрощения администрирования.

*Gafarli Galib Nizami, teacher
Baku State University
22 Zahid Khalilov St.
qalib.qafar@gmail.com*

S U M M A R Y

**EXPORT OPPORTUNITIES OF AZERBAIJAN REPUBLIC AND SOME ASPECTS
OF PROMOTING ITS EXPORT POTENTIAL**

After the restoration of state sovereignty, Azerbaijan created favorable conditions for economic relations with foreign countries. As we know, during the Soviet era, Azerbaijan was unable to establish independent economic relations not only with foreign countries, but also within the USSR. Undoubtedly, for the first time the country encountered some obstacles in joining the system of international economic relations. However, Azerbaijan from the very beginning was in intensive economic relations with many countries and regions and was a participant in transit freight transportation and export-import operations. The restoration of these traditions led to the adaptation of Azerbaijan to the international economic system and the rapid development of foreign economic relations. In this regard, a purposeful economic policy was pursued in the country to increase foreign trade and trade turnover, in particular, to stimulate exports.

The economic policy of each country is based on dependence on imports and an increase in exports. In this area, the state has always focused on the implementation of integrated measures. In particular, the fall in world oil prices and the rise in US dollar rate in recent years have a negative impact on the national economy. In this case, countries attach special importance to increasing the volume of exports in order to maximize their financial resources and eliminate the loss of the national currency.

However, countries should focus on certain issues when exporting goods to the world market. So more attention should be paid to the production of raw materials and capital goods in the world market, the demands for exported goods must be predetermined, and the product must be exported depending on the current demands in the world market. For this reason, the related authorities have been established to conduct research and marketing of foreign markets in countries. At the same time, the competitiveness of exported products is one of the important factors. To this end, domestic producers create conditions necessary for the production of competitive products, such as support for the acquisition of international certificates, simplification of licensing, etc. which is the main mechanism for stimulating export potential.

*Бағирзадә Әли Гүлөҗлан оғлу, докторант
Баки Бизнес Университети
H.Zərdabi küç. 88a
Bagirzade_ali@mail.ru*

EMAL VƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ ŞƏHƏR BƏLƏDİYYƏLƏRİNİN ROLUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: bələdiyyə, emal, xidmət, ictimai komissiya, administrasiya, təkmilləşdirmək.

Ключевые слова: муниципалитет, обработка, обслуживание, общественная комиссия, администрация, модернизация.

Keywords: municipality, manufacturing, service, public commission, administration, modernization.

Azərbaycan bələdiyyələrinin təşkilati-idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, mövcud yerli emal və xidmət müəssisələrinin inkişafına uyğunlaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Mövcud yerli özünüidarə qurumlarının mövcud səlahiyyət dairəsi və maliyyə potensialı şəraitində onların idarəetmə struktur özünü müəyyən qədər doğruldur. Hazırkı şəraitdə mövcud vəzifələrin əhatə dairəsinin və bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin genişləndiyi üçün, həmçinin yerli xidmətlərin əhəmiyyətli hissəsinin onların səlahiyyət sferasına daxil ediləcəyi halda mövcud təşkilati-idarəetmə strukturunun qarşısında duran vəzifələrin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Bələdiyyələrin ərazisindəki xidmət və emal üzrə təsərrüfat kompleksi nə qədər mürəkkəbdirsə, sosial-iqtisadi məsələlərin kompleks həlli və bunu təmin edən idarəetmə strukturu da bir o qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdarəçiliyin təşkilati-idarəetmə strukturunun mənfi nəticələri şəhərlərdə özünü daha ciddi şəkildə göstərə bilər. Çünki şəhər ərazisi daha mürəkkəb infraqurumla malik olmaqla, şəhər təsərrüfatının strukturunda rəngarəngdir. Bu baxımdan şəhər bələdiyyələrin təşkilati-idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri kimi qalır.

ABŞ, Almaniya, İtaliya, Fransa, İngiltərə kimi ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, idarəetmə sistemində islahatlar yerli problemlərə, xidmət və emala istiqamətləndirildikcə Azərbaycan bələdiyyələrinə də dövlət tərəfindən müəyyən funksiyaların ötürülməsi gözlənilə bilər. Bələdiyyə institutu formalaşdıqca idarəçiliyin səmərəli forması kimi xüsusiləşmiş struktur bölmələrini yaradılması zərurəti yaranır. Proqramların icrası ilə əlaqədar və bəzi ötürülmüş səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyələşdirilir və nəzarət olunur. Fikrimizcə, Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir kimi daha böyük şəhər bələdiyyələrində administrasiya başçısı (bələdiyyənin sədri) yanında məşvərətçi orqan olan kollegiya yaradıla bilər. Kollegiya bələdiyyə iclasının səlahiyyətinə aid məsələlər istisna olmaqla mühüm bələdiyyə idarəçiliyi məsələləri üzrə qərarlar qəbul edə bilər.

Şəhər bələdiyyələrində xidmət və emal sahələri üzrə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi zərurəti administrasiyanın strukturunda ayrıca strateji, innovasiya blokunun yaradılmasını tələb edir. Onun fəaliyyəti problemləli vəziyyətlərin müəyyən olunmasına, problemlərin vəzifələr paketinə keçirilməsinə və onların sahəvi və funksional bölmələrə verilməsinə istiqamətlənməlidir. Fikrimizcə, strateji blokun əsas vəzifələri aşağıdakılar ola bilər:

- Mövcud vəziyyətin, yerli həyatın müxtəlif sahələrində təşəkkül tapmış norma və münasibətlərin daimi monitorinqi, təhlili və tədqiqatların təşkili;

- Problemləli vəziyyətlərin qarşısının alınması üzrə proqramların, həmçinin müxtəlif həyat sferalarında situasiyanın yenidən təşkili və dəyişdirilməsi üzrə layihələrin işlənilməsi və hazırlanması.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən xidmət müəssisələrində şəhər bələdiyyələri administrasiyasının təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsinin aşağıdakıları əsas istiqamətləri nəzərə alınmalıdır:

- hakimiyət və təsərrüfat funksiyalarının ayrılması, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan və hüquqi şəxs statusuna malik bütün strukturların administrasiya hədudlarından çıxarılması;

- administarsiyanın strukturunda rəhbərləri müvafiq sferalarda bələdiyyə siyasətinin həyata keçirilməsinə və onun son məqsədlərinin əldə edilməsinə tam cavabdehlik daşıyan iri təşkilati-inzibati blokların yaradılması. Bu, iqtisadiyyat və maliyyə, bələdiyyə daşınmaz əmlakının idarə olunması, şəhər təsərrüfatı, sosial siyasət, və s. bloklar ola bilər. İri blokların yaradılması administrasiya rəhbərinin cari məsələlərin həlli üzrə yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azalda, öz vaxtının əsas hissəsini və gücünü strateji idarəçilik problemlərinə həsr etməyə imkan verir.

- klassik xətti-funksional təşkilati strukturlarla yanaşı proqram-məqsəd və ya proqram-funksional tipli strukturların yaradılması.

Şəhər bələdiyyələrinin xidmətlər üzrə təşkilati strukturunun formalaşdırılması onun səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri şərtidir. İdarəçilik strukturunun istənilən modeli struktur həlqələri arasında funksional əlaqələr sistemi ilə möhkəmləndirilməlidir. Şəhər bələdiyyələrinin icra-sərəncam orqanının işinin planlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəhər bələdiyyələrinin icra-sərəncam orqanları üçün illik və rüblük iş planları, həmçinin həftəlik operativ planların hazırlanması məqsəduyğundur. Onların işlənilib hazırlanması qaydası plan layihələri ilə müəyyənləşdirilməlidir. Plan layihəsi üzrə təklif administarsiyanın rəhbəri, onun müavinləri, struktur bölmələri tərəfindən irəli sürülə bilər. Belə planın olması işin daha səmərəli təşkilinə imkan verir.

Xidmət işinin təşkili planına cavabdeh icraçılar, icra müddəti və nəzarət forması göstərməklə konkret tədbirlər siyahısı daxil edilir. Planın həyata keçirilməsi gedişi administarsiyanın rəhbəri və ya onun müavinləri tərəfindən keçirilən müşavirələrdə müzakirə edilir və burada əsas diqqət planlaşdırılan nəticələrin əldə olunmasına mane olan səbəblərin təhlilinə yönəldilməlidir.

Administarsiyanın fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini bələdiyyənin nümayəndəli orqanı ilə qarşılıqlı fəaliyyət, qanunvericiliyə və bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq nümayəndəli orqanda baxılması tələb olunan normativ və digər sənədlərin layihələrinin hazırlanması təşkil edir. Administarsiya bir qayda olaraq nümayəndəli orqanda baxılmalı olan normativ-hüquqi aktların siyahısını və onların işlənilib hazırlanma qrafikini tərtib etməlidir. Normativ sənədlərin layihələri aparat rəhbəri və administarsiyanın hüquq, maliyyə xidmətləri (əgər maliyyə tələbi olursa) həmçinin digər maraqlı xidmətlərlə razılaşdırılmalıdır. Administarsiyanın nümayəndələrinin normativ sənədlərin layihələrinə nümayəndəli orqanın komitə və kommissiyalarında baxılan zaman orda iştirak etmələri daha məqsəduyğundur. Eləcə də bələdiyyə üzvləri normativ aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak edə bilərlər. Türkiyə, Almaniya, Norveç və s. ölkələrin təcrübələrinə əsaslanaraq böyük şəhər bələdiyyələrində (Bakı, Sumqayıt, Gəncə) administarsiyanın kollegiyanın yaradılmasını məqsəduyğun hesab etmək olar. Kollegiyanın iclasları ayda ən azı bir dəfə keçirilə bilər və müzakirəsinə aşağıdakı məsələlər çıxarıla bilər:

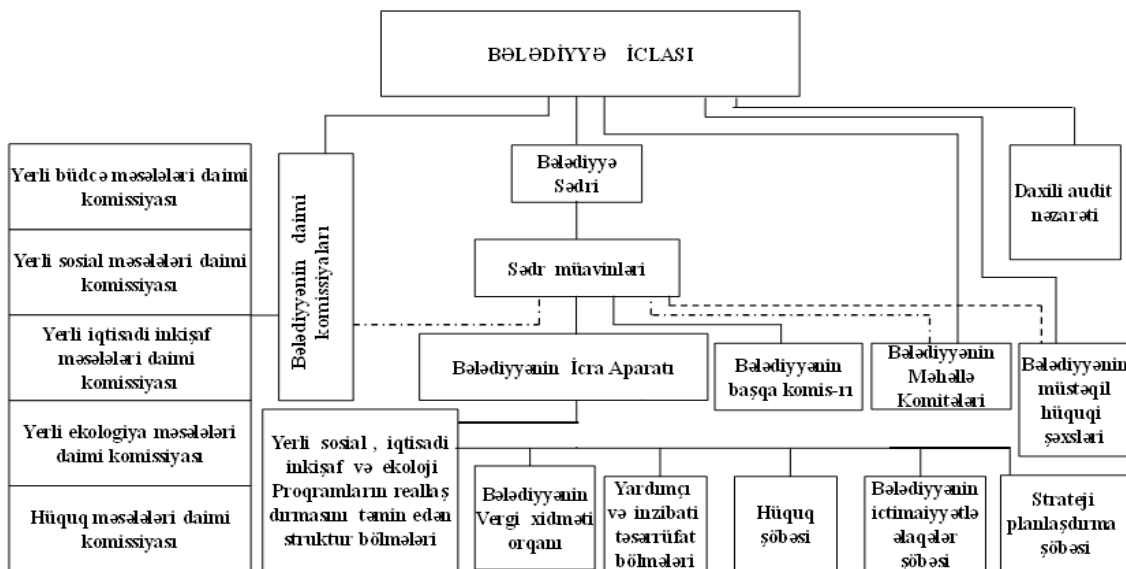
- şəhərin sosial-iqtisadi inkişaf planları və proqramları;
- büdcə vəsaitləri hesabına məhsulların alınması və tədarükü üzrə iri həcmli müqavilə layihələri;
- xidmətlərin təşkili və onun yaxşılaşdırılması tədbirləri;
- ətraf mühitin mühafizəsi üzrə proqramlar;
- təbiəti mühafizə obyektlərinin tikintisi və yenidən qurulması məsələləri;
- administarsiyanın struktur bölmələrinin səlahiyyətlərinin icrası üzrə fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər;

- bələdiyyə qurumunda yaranan və hərtərəfli düşünülmüş qərarların qəbulunu tələb edən mürəkkəb vəziyyətlər və s.

Xidmətlərin yaxşılaşdırılmasında vətəndaş iştirakçılığı yerli idarəetmənin səmərəliliyinin əsas şərtlərindən biridir. İştirakçılıq qərarların cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun hazırlanması və həyata keçirilməsinə vətəndaşların təsir etmək mexanizmidir. Bu, vətəndaşlarla yerli özünüidarə orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan fasiləsiz prosesdir. Vətəndaş iştirakçılığı bələdiyyələrlə vətəndaşlar arasında etimad yaradır, icma ehtiyaclarının daha dəqiq müəyyən olunmasına imkan verir, vətəndaşların informasiyaya çıxış imkanlarını, bələdiyyə fəaliyyətində şəffaflığın səviyyəsini artırır, yeni təşəbbüslərə şərait yaradır, qarşılıqlı məsuliyyət və sahiblik hissi formalaşdırır. Qanunvericilikdə vətəndaş iştirakçılığının müxtəlif formaları nəzərdə tutulur ki, buraya da bələdiyyələrə seçkilər, yerli rəy sorğusu, vətəndaş yığıncaqları, bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək, məhəllə komitələri, bələdiyyə orqanlarına müraciətlər və s. daxildir. Fikrimizcə, göstərilən formalarla yanaşı dünya təcrübəsində tətbiq olunan müxtəlif formalardan istifadə etmək mümkündür. Məsələn, şəhər bələdiyyələrində ictimai komissiyaların və palataların yardımı, bələdiyyə rəhbərliyinin vətəndaşları qəbul günlərinin təşkili və s. kimi uğurlu xarici təcrübədən istifadə etmək olar.

Yuxarıda apardığımız təhlillərdən belə nəticə çıxır ki, Azərbaycan Respublikasının Yerli özünüidarəetmə ilə bağlı qanunvericilik aktlarının tələblərinə cavab verən, bələdiyyələrin xidmətlərlə bağlı təşkilati idarəetmə strukturun beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan "Güclü Şura-Zəif Mə" modeli şəhər bələdiyyələri üçün əsas götürülə bilər. Bu model əsas götürməklə, ölkə bələdiyyələrinin yerli xüsusiyyətləri də nəzərə alınmaqla Azərbaycan bələdiyyələri üçün aşağıdakı nümunəvi təşkilati idarəetmə strukturu təklif oluna bilər:

İri şəhərlərdə xidmətlərlə bağlı bələdiyyələr üçün nümunəvi təşkilati idarəetmə strukturu:

Təklif olunan təşkilati idarəetmə strukturundan göründüyü kimi, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyələr təsərrüfat fəaliyyəti ilə və qanunvericiliklə qadağan edilməmiş başqa fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün müstəqil hüquqi şəxslər yarada bilər, onların yenidən təşkili və ləğvi məsələlərini həll edə bilərlər. "Bələdiyyələrin daimi və başqa komissiyaları haqqında" Əsasnaməyə uyğun olaraq Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərin qabqcadan nəzərdən keçirilməsi və qərar layihələrinin hazırlanması üçün, habelə bələdiyyənin qə-

rarlarının həyata keçirilməsinə yardım göstərilməsi, bələdiyyənin tabeliyində olan müəssisə, idarə və təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət üçün daimi və başqa komissiyalar yarada bilərlər.

Şəhər bələdiyyələrində vətəndaşların idarəetmədə iştirakı üçün bir sıra üsullardan istifadə etmək mümkündür: ictimai məlumatlandırma kompaniyaları (məlumat lövhələri, çap materiallarının hazırlanması və yayılması və s.), qaynar xətt, sosioloji sorğu, fokus qruplar, ictimai dinləmələr, vətəndaş komissiyaları, KİV-dən istifadə və s. Bütün bunlarla bərabər, vətəndaş iştirakçılığının şəhər bələdiyyə rəsmiləri üçün bir sıra üstünlükləri var. Belə ki, rəsmilər bu yolla onlara göstərilən dəstəyin əsasını genişləndirə və vətəndaşlar arasında inamı gücləndirə bilərlər. Vətəndaşların iştirakı ən yaxşı qərarların qəbul olunması üçün cəmiyyətdə olan yeni və yaradıcı ideyaları aşkarlaya və ən yaxşı proqramların həyata keçirilməsi mümkün edə bilər. Hər hansı bir çətin və ya rəğbətlə qarşılanmayan qərarın qəbul olunması zəruri olduğu halda, münaqişəni azaltmaq üçün rəsmi şəxs həmin qərarı ilkin mərhələdə icmanın diqqətinə çatdırıa bilər. Vətəndaşların iştirakı onlara bələdiyyənin qarşısında duran məhdudiyyətləri anlamaları və qiymətləndirmələri üçün şərait yaradır, eləcə də yerlərdəki rəsmilər vətəndaşların bacarıq və resurslarını könüllü əsasda və məsləhətçi formasında qarşıda duran məqsədləri minimal resurslarla yerinə yetirmək üçün istifadə edə bilərlər.

Yerli xidmətlərlə bağlı bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin genişləndiriləcəyi halda şəhər bələdiyyələrinin yükü əhəmiyyətli dərəcədə artacaq. Bu halda vətəndaşların təxirəsalınmaz müraciətləri də çoxalacaq. Məsələn, nəqliyyat, kommunal, ticarət, məişət, enerji, su və ya kanalizasiya xidmətlərində qəzalarla bağlı müraciətlərin operativ cavablandırılması, daha doğrusu qəzanın nəticələrinin operativ şəkildə aradan qaldırılması zərurəti yarana bilər. Ona görə də vətəndaşların təxirəsalınmaz müraciətləri üçün administrasiyada fasiləsiz fəaliyyət göstərən təcili dispetçer xidməti yaradıla bilər.

Beləliklə, fikrimizcə, bələdiyyələrin təklif olunan təşkilati-idarəetmə strukturunu tətbiq etməklə, eyni zamanda müxtəlif funksiya və səlahiyyətlərə malik bələdiyyə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni və koordinasiya məsələlərini düzgün həyata keçirməklə Azərbaycan bələdiyyələrində, xüsusilə böyük şəhərlərdə xidmət və əməl sahəsində bələdiyyə idarəçiliyinin səmərəli təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə nail olmaq mümkündür. Eyni zamanda, hər bir idarəçilik üçün informasiyanın toplanması, mühafizəsi, işlənməsi və ötürülməsi prosesi həmin informasiyanın idarəçilik qərarına çevrilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı dövrdə bələdiyyə idarəçiliyi sistemində informasiya resursu maddi əmək, enerji maliyyə və digər resurslardan heç də az rol oynamır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycanda bələdiyyələrin birləşmədən sonrakı vəziyyətinin tədqiqi. İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB, Bakı, 2010, 50 s.
2. Azərbaycanda bələdiyyələrin böyüdülməsi mexanizmləri: könüllülük prinsipindən inzibati rıçaqlara doğru. Bakı, İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB, 2008, 87 s.
3. Azərbaycanda yerli özünüidarənin hüquqi əsasları. Bakı, 2010, Qanun, 234 s.
4. Azərbaycanda yerli özünüidarənin mövcud vəziyyəti ilə bağlı rəy. Bələdiyyələrin İnkişafı Naminə QHT Alyansı, Bakı, 2011, 41 s.
5. Hacıyev Ş.H. və başqaları. Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi. Bakı, ADİU nəşriyyatı, 2010, 440 s.
6. Paytaxt idarəçiliyi. İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB. Bakı, 2010, 36
7. Səlimzadə M.İ., Xəlilov Q.R. Yerli özünüidarəetmə: anlayış, təcrübə, əməkdaşlıq,

hüquqi əsaslar. Bakı, Elm və təhsil, 2010, 132 s.

*Bağırzadə Əli Güloğlan oğlu, doktorant
Bakı Biznes Universiteti
H.Zərdabi küç. 88a
Bagirzade_ali@mail.ru*

X Ü L A S Ə

**EMAL VƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ ŞƏHƏR
BƏLƏDİYYƏLƏRİNİN ROLUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

Məqalədə emal və xidmət işində şəhər bələdiyyələrinin idarəedilməsinin roluna diqqət verilir. Şəhər bələdiyyələrinin təşkilati-idarəetmə strukturu nəzərdən keçirilir və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılır. Eyni zamanda ABŞ, Almaniya, İtaliya, Fransa, İngiltərə kimi ölkələrdə yerli problemlərə, xidmət və emala yönəldilən islahatlar araşdırılır. Şəhər bələdiyyələrində ictimai komissiyaların və palataların yaradılması, bələdiyyə rəhbərliyinin vətəndaşları qəbul günlərinin təşkili və s. kimi uğurlu xarici təcrübələrə diqqət çəkilir. Qanunvericilikdə vətəndaş iştirakçılığının müxtəlif formaları (bələdiyyələrə seçkilər, yerli rəy sorğusu, vətəndaş yığıncaqları, bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək, məhəllə komitələri, bələdiyyə orqanlarına müraciətlər və s.) nəzərdən keçirilir. Həmçinin şəhər bələdiyyələrində xidmət və emal sahələri üzrə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi zərurəti, administrasiyanın strukturunda ayrıca strateji, innovasiya blokunun yaradılmasına diqqət çəkilir və strateji blokun əsas vəzifələri göstərilir. Şəhər bələdiyyələrinin xidmətlər üzrə təşkilati strukturunun formalaşdırılması, onun səmərəli fəaliyyətinin təşkili istiqamətləri araşdırılır. Türkiyə, Almaniya, Norveç və s. ölkələrin təcrübələrinə əsaslanaraq böyük şəhər bələdiyyələrində (Bakı, Sumqayıt, Gəncə) administrasiyanın kollegiyasının yaradılmasının vacibliyi və bu kollegiyanın iclaslarına çıxarıla bilən məsələlər araşdırılır. Xidmətlərin yaxşılaşdırılmasında vətəndaş iştirakçılığı yerli idarəetmənin səmərəliliyinin əsas şərtlərindən biri kimi göstərilir. Müxtəlif funksiya və səlahiyyətlərə malik bələdiyyə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni və koordinasiya məsələlərini düzgün həyata keçirməklə xidmət və emal sahəsinin səmərəli təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə nail olmanın mümkünlüyünə diqqət çəkilir. Vətəndaşların müraciətlərinə vaxtında baxılmasında, nəqliyyat, kommunal, ticarət, məişət, enerji, su və ya digər xidmətlərdə müraciətlərin operativ cavablandırılmasında dispetçer xidmətinin yaradılmasının vacibliyi göstərilir. Eyni zamanda, hər bir idarəçilik üçün informasiyanın toplanması, mühafizəsi, işlənməsi və ötürülməsi prosesinin həmin informasiyanın idarəçilik qərarına çevrilməsi baxımından mühüm əhəmiyyəti araşdırılır.

Məqalədə iri şəhərlərdə xidmətlərlə bağlı bələdiyyələr üçün nümunəvi təşkilati idarəetmə strukturu təklif edilir. Bələdiyyələrin təklif olunan təşkilati-idarəetmə strukturunu tətbiq etməklə, eyni zamanda müxtəlif funksiya və səlahiyyətlərə malik bələdiyyə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni və koordinasiya məsələlərini düzgün həyata keçirməklə Azərbaycan bələdiyyələrində, xüsusilə böyük şəhərlərdə xidmət və emal sahəsində bələdiyyə idarəçiliyinin səmərəli təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə nail olmaq üçün müvafiq təkliflər irəli sürülür.

*Багирзаде Али Гюльоглан оглы, докторант
Бакинский Университет Бизнеса
Ул. Г.Зардаби 88а
Bagirzade_ali@mail.ru*

P E 3 İ O M E

НАПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РОЛИ ГОРОДСКИХ МУНИЦИПАЛИТЕТОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАБАТЫВАЮЩИХ И СЕРВИСНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматривается роль управления муниципалитетов в организации деятельности предприятий обрабатывающей и сервисной сферы. Изучается организационно – управленческая структура городских муниципалитетов и исследуются направления его совершенствования. Одновременно исследуются реформы, проводимые в сфере решения местных проблем, в таких странах как США, Германия, Италия, Франция, Великобритания. Обращается внимание на использование передового зарубежного опыта, например, создание общественных комиссий и палат в городских муниципалитетах, организация дней приема граждан руководством муниципалитетов. Рассматриваются различные формы гражданского сотрудничества в законодательстве (выборы в муниципалитет, опросы общественного мнения, гражданские собрания, попытки создания муниципальных актов, обращение в муниципальные органы и др.). Также обращается внимание на необходимость совершенствования управления городских муниципалитетов и повышения их роли на деятельность предприятий обрабатывающей и сервисной отрасли акцентируется внимание на создание стратегического, инновационного блока в структуре администрации и выделяются основные задачи данного блока. Рассматриваются вопросы формирования организационной структуры муниципалитетов по сферам услуг и направления его эффективного функционирования. Исследуется необходимость создания административной коллегии в муниципалитетах больших городов (Баку, Сумгаит, Гянджа), основываясь на опыте зарубежных стран, таких как Турция, Германия, Норвегия и др. В качестве одного из основных условий эффективности местного управления указывается роль гражданского участия в улучшении услуг. Обращается внимание на вероятность достижения эффективности создания и совершенствования обрабатывающей сферы и сферы услуг путем грамотного распределения и координации различных задач между муниципальными органами. Для своевременного рассмотрения обращения граждан, и быстрого реагирования на вопросы, связанные с оказанием транспортных, коммунальных, торговых, бытовых, энергетических и др. услуг, указывается на необходимость создания диспетчерской службы. В то же время, исследуется значимость информации в управлении, процесс управления собранной и обработанной информации в управленческие решения.

В статье предлагается примерная управленческая организационная структура муниципалитетов крупных городов для оказания ряда услуг. На основе применения предложенной организационно – управленческой структуры и грамотным проведением координации и взаимосвязи между различными муниципальными органами, выдвигаются ряд предложений по эффективной организации и совершенствованию муниципального управления в сфере услуг и обрабатывающей сфере в муниципалитетах Азербайджана, особенно в крупных городах.

*Bagirzade Ali Guloglan, PhD Student
Baku Business University
88a H.Zardabi St.
Bagirzade_ali@mail.ru*

S U M M A R Y

**DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ROLE OF CITY MUNICIPALITIES IN THE
ACTIVITIES OF MANUFACTURING AND SERVICE ENTERPRISES**

The article deals with the role of management of the city municipalities in the activities of manufacturing and service enterprises. It studies the organizational and administrative structure of city municipalities and investigates the directions for its improvement. At the same time, reforms are investigated in the solution of local problems in countries such as the United States, Germany, Italy, France, and the United Kingdom. Attention is drawn to the use of advanced foreign experience, for example, the creation of public commissions and chambers in city municipalities, making arrangements for the reception of citizens by the leaders of municipalities. Various forms of civic cooperation in legislation are considered (elections for the municipality, public opinion polls, civil meetings, attempts to create municipal acts, appeal to municipal bodies, etc.). Attention is also paid to the need to improve the management of city municipalities and increase their role in the activities of the manufacturing and service enterprises, focusing on creating a strategic, innovative block in the administration structure and highlighting the main tasks of this block. The issues of formation of the organizational structure of municipalities in the spheres of services and directions for its effective functioning are considered in the article. The necessity of creating an administrative board in the municipalities of large cities (Baku, Sumgait, Ganja) is studied, based on the experience of foreign countries such as Turkey, Germany, Norway, etc. One of the main conditions for the effectiveness of local government is the role of civic participation in improving services. Attention is drawn to the probability of achieving efficiency in the creation and improvement of the manufacturing and service enterprises by the competent distribution and coordination of various tasks between municipal bodies. For the timely consideration of citizens' appeal, and a quick response to questions related to the provision of transportation, utilities, trade, household, energy and other services, the need for the creation of a dispatch service is indicated. The author also studies the importance of information in management and the process of handling collected and processed information in management decisions.

The author gives an example of an administrative organizational structure of municipalities of large cities for rendering a number of services. Based on the application of the proposed organizational and managerial structure and competent coordination and interconnection between various municipal bodies, a number of suggestions are made for effective organization and improvement of municipal management in the sphere of services and manufacturing in the municipalities of Azerbaijan, especially in large cities.

*İsmayilova Lyudmila Famil qızı, dissertant
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

UOT - 334.74

**SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ ONUN MONİTORİNGİNİN TƏŞKİLİ
MƏSƏLƏLƏRİ**

Acar sözlər: sahibkarlıq, kiçik sahibkarlıq, monitoring, sahibkarlığın global monitorinqi, kiçik sahibkarlığın innovasiya fəallığı.

Ключевые слова: предпринимательство, малое предпринимательство, мониторинг, глобальный мониторинг предпринимательства, инновационная активность малого предпринимательства.

Keywords: entrepreneurship, small business, monitoring, global monitoring of entrepreneurship, innovative activity in small business.

Global çağırışlara uyğun olaraq ölkənin müəyyənləşdirilmiş strateji inkişaf hədəflərinə nail olması, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, onun rəqabətqabiliyyətiyyətinin yüksəldilməsi və innovasiya xarakterinin gücləndirilməsi daha çox sahibkarlıq sektorunun inkişafından asılıdır. Sahibkarlığın, xüsusilə kiçik biznesin inkişafı prioritet vəzifə olmaqla çoxlu sayda amillərin təsiri altında baş verir. Ona görə də müasir mərhələdə sahibkarlıq fəallığının və fikirlərinin, makroiqtisadi amillərin qarşılıqlı əlaqədə olan çoxamilli modelinin işlənilib hazırlanması kiçik sahibkarlığa kompleks dövlət dəstəyinin göstərilməsi, onun prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və nəticələrinin, sahibkarlıq potensialının qiymətləndirilməsi, biznes fəallığına təsir edən amillərin öyrənilməsi, biznesin yeni idarəetmə formalarının inkişaf səviyyəsinin, kiçik sahibkarlığın inkişafında klaster şəbəkələrinin rolunun təhlili və s. kimi məsələlər öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bütün bu qeyd edilənlər yeni iş yerlərinin yaradılmasında, innovasiyaların tətbiqində və iqtisadi inkişaf tempinin dayanıqlığının təmin edilməsində yüksək potensial imkanlara malik kiçik biznes sektorunun və ölkənin biznes mühitinin vəziyyətinin monitorinqinin elmi baxımdan əsaslandırılmış və beynəlxalq standartlara uyğun metodologiyasının işlənilib hazırlanmasını zəruri edir. Eyni zamanda bu zəruri dövlət qərarlarının vaxtında qəbul edilməsi və sahibkarlığa ünvanlı dəstək göstərilməsinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün əsas vasitədir [3,5].

Sahibkarlığın, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafının və biznes mühitin öyrənilməsinin mühüm vasitələrindən biri monitorinqdir. Kiçik sahibkarlığın vəziyyəti və inkişaf meyli haqqında məlumatların toplanmasının, təhlili və şərhinin integrasiya edilmiş sisteminin formalaşdırılmasında monitorinqin mühüm əhəmiyyəti vardır. Monitorinq - hər hansı bir obyektin vəziyyəti üzərində xüsusi təşkil edilmiş müntəzəm müşahidədir. Monitorinq çərçivəsində bu və ya digər fəaliyyətin həyata keçirilməsinin sadəcə gedişi izlənilmir, həm də əldə edilmiş nəticələr baxımından ən mühüm məqamlara diqqət yönəldilir. Ümumiyyətlə, monitorinqin əsas məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

- proqram və layihələr üzrə nəzərdə tutulmuş nəticələrə nail olma dərəcəsini müəyyənləşdirmək,;
- nəzərdə tutulmuş nəticələrin əldə edilməsini təmin etmək üçün hansı düzəlişedici tədbirlər zəruridir;
- həyata keçirilən proqram və layihələrin ictimai inkişafa müsbət təsirini müəyyən etmək.

Kiçik sahibkarlığın monitorinqinin həyata keçirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanması aktuallığı aşağıdakılarla bağlıdır [1,4]:

- iqtisadiyyatın diversifikasiyası, onun rəqabətqabiliyyətiyyətinin yüksəldilməsi, qeyri-neft sektorunun və sənayenin inkişafı sahəsində müəyyənləşdirilmiş strateji vəzifələrə uyğun olaraq sahə, regional və bütövlükdə ölkə səviyyəsində klaster modeli əsasında kiçik sahibkarlığın və biznes mühitinin inkişaf etdirilməsinin vəziyyətinin və nəticələrinin müntəzəm izlənməsi;
- iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrində, regionlarda biznesin inkişaf etdirilməsinin

prioritet istiqamətlərinin, həmçinin onun innovasiya yaradıcı potensial və mütərəqqi formalarının müəyyənləşdirilməsi;

- kiçik sahibkarlığın dövlət dəstəklənməsi sahəsində problemlərin daha səmərəli və kompleks həll edilməsi;

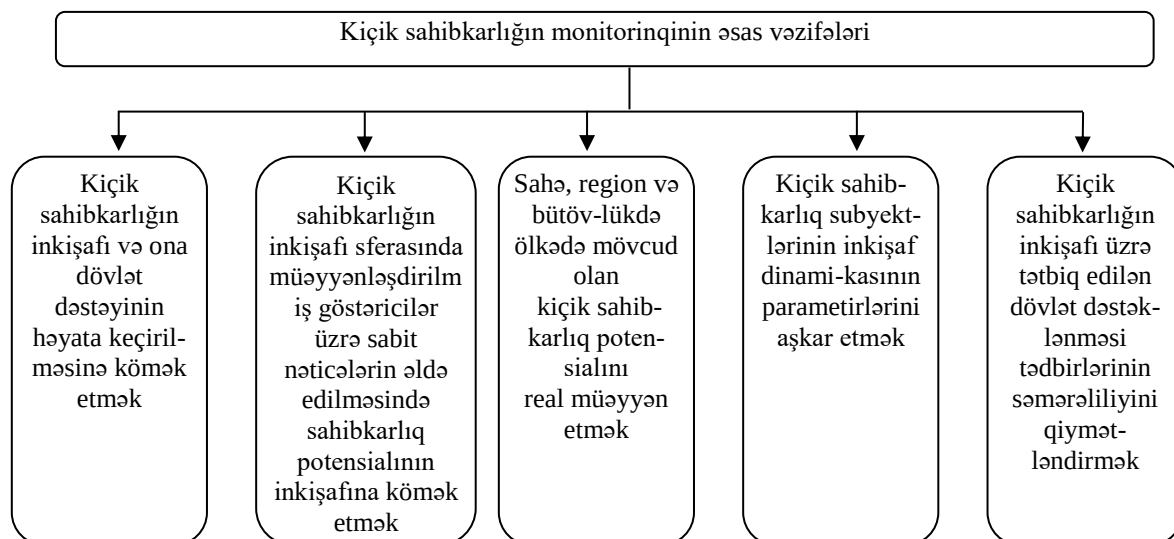
- klasterləşmə mexanizmi əsasında regionlarda kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin daha perspektivli istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və s.

Deməli, kiçik sahibkarlığın monitorinqi dedikdə sahibkarlığın və biznes mühitinin inkişaf vəziyyəti haqqında hesabat və digər məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi başa düşülür. Monitorinqin nəticələri kiçik sahibkarlığın fəaliyyətinin zəifləməsi, biznes mühitinin pisləşməsi səbəblərini, əhalinin sahibkarlıq potensialına təsir edən mənfi amilləri aşkar etməyə və əsaslandırılmış təcili tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan verməlidir.

Monitorinqin əsas vəzifələri 1 sayılı sxemdə verilmişdir.

Kiçik sahibkarlığın monitorinqinin əsas vəzifələri.

Sxem 1.

Sahibkarlığın global monitorinqi (GEM) özündə sahibkarlığın inkişaf vəziyyəti, ölkənin biznes mühiti, əhalinin sahibkarlıq fəallığı və potensialı haqqında böyük həcmdə məlumatlar əks etdirir. Həmin məlumatların təhlili aşağıdakıları müəyyənləşdirməyə imkan verir [2]:

- iqtisadi artımla əlaqədə sahibkarlıq fəallığı səviyyəsindəki fərqləri müəyyən etməyə;

- sahibkarlıq fəallığının səviyyəsinə təsir edən, həm stimullaşdırıcı, həm də məhdudlaşdırıcı amilləri müəyyən etməyə;

- ölkələr arasında sahibkarlıq fəallığının səviyyəsini müqayisə etməyə və milli səviyyədə onun yüksəldilməsi tədbirlərini aşkar etməyə.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələrində sahibkarlığın inkişaf vəziyyətinin monitorinqi məqsədilə sahə, regional və ölkə səviyyəsində hesablanan aşağıdakı dörd mühüm göstəricilərdən istifadə edilir:

1. Yeni biznes starturların sayı. Bu müxtəlif üsullarla - müəssisələrin qeydiyyatı, vergi bəyannaməsi, lisenziyanın alınması üçün verilmiş ərizələr, həmçinin siyahıyaalma yaxud seçmə - müəyyən edilə bilər;

2. Kiçik və orta biznesin yaşaması. Bu göstəricilərin monitorinqi mövcud müəssisələrin

dövlət dəstəyini həyata keçirmək üçün lazımdır;

3. Kiçik və orta sahibkarlığın artımı. Regionlar üzrə kiçik və orta sahibkarlığın artımı və yaşamasında nəzərəcarpacaq fərqlər vardır. Hər bir region üçün bu sektorun inkişaf strategiyası olmalıdır;

4. Münasibətin qiymətləndirilməsi. Kiçik və orta sahibkarlığın sağlamlığı və inkişafı özünə biznesin ilkin mərhələsinə və inkişafına münasibətin qiymətləndirilməsini daxil edir.

Kiçik sahibkarlığın inkişaf vəziyyətinin və biznes mühitinin monitorinqi üçün səmərəli göstəricilər sisteminin formalaşdırılması yalnız həyata keçirilən proqram və layihələrin məntiqinin, onun məqsəd və vəzifələrinin təfərrüatlı və diqqətli öyrənilməsi ilə mümkündür. Sistem tərkibində kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ola bilər.

Sahibkarlığın inkişaf vəziyyətinin və biznes mühitinin monitorinqi sahəsində mövcud beynəlxalq təcrübənin araşdırılması kiçik sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatında rolu, inkişaf vəziyyəti və şəraitini qiymətləndirməyi, onun tənzimlənməsi və dövlət dəstəyinin istiqamətlərinin nəticələrini təhlil etməyi, həmçinin müxtəlif müqayisələrin aparılmasına imkan verən göstəricilərdən istifadə edilməsini zəruri edir.

Kiçik biznesin idarəedilməsi və monitorinqi prosesi çoxtərəfli xarakter daşıyır. Belə ki, ona çoxsaylı amillər, sosial-iqtisadi prosesləri tənzimləyən, investisiya-innovasiya prosesini fəallaşdıran qanunvericilik aktları, həyata keçirilən dövlət dəstəyi tədbirləri və s. təsir göstərir. Ona görə də kiçik sahibkarlığın inkişafını əks etdirən ümumiləşdirici göstəricinin də hesablanması məqsəduyğundur. Yuxarıda qeyd edilən kiçik sahibkarlığın monitorinqi göstəriciləri dəsti əsasında hesablanılacaq indeksin alt indekslərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- kiçik biznesin fəaliyyət miqyası;
- kiçik biznesin fəaliyyətinin səmərəliliyi;
- kiçik sahibkarlığın investisiya fəallığı;
- kiçik biznesin innovasiya fəallığı;
- kiçik biznesin ölkənin və regionun sosial-iqtisadi inkişafında payı.

Kiçik sahibkarlığın vəziyyəti və inkişafını xarakterizə edən ayrı-ayrı göstəricilərin dəyişməsinə əks etdirən bu alt indekslər əsasında müxtəlif səviyyələrdə kiçik biznesin inkişafının ümumiləşdirilmiş (integral) göstəricisini hesablamaq məqsəduyğundur.

Beləliklə, bu sahədə mövcud dünya təcrübəsini nəzərə almaqla kiçik sahibkarlığın vəziyyəti və inkişafının monitorinqinin və qiymətləndirilməsinin müəyyənləşdirilmiş metodikası və göstəricilər sistemi kiçik biznesin inkişafı sahəsində mövcud olan problemlərin keyfiyyətli və dəqiq şəkildə aşkar edilməsində, bu sektorun fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətində adekvat dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsində, sahibkarlığın inkişaf vəziyyətinin və biznes mühitinin miqyaslı monitorinqinin aparılmasında, klaster şəbəkələri əsasında kiçik sahibkarlığın inkişaf nəticələrinin və innovasiya proseslərinin fəallaşdırılmasında onun yeri və rolunun qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyəti ola bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Нестеренко Ю.Н. Формирование инновационных кластеров как важнейшее направление развития малого наукоемкого предпринимательства // Российское предпринимательство, № 7 Вып. 1 (114), 2014.
2. Верховская О.Р., Дорохина М.В., Исследования предпринимательства в России в рамках глобального мониторинга предпринимательства: основные результаты 2015-2016 гг. // Вестник С.-Петерб. Ун-та. Серия Менеджмент. 2016.

3. Басарева В.Г. Малый бизнес России: теоретические основы исследования, моделирование, концепция государственного регулирования. Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2013.

4. Имаева Г. Р. Теоретико-методологические аспекты изучения социальной роли малого и среднего предпринимательства // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены, №4, 2015.

5. Голоушкин С. А. Индикаторы для мониторинга и оценки развития сектора малого предпринимательство: проблемы выбора, человек, сообщество, управления, №2, 2013.

*İsmaylova Lyudmila Famil qızı, dissertant
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

X Ü L A S Ə

SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFI VƏ ONUN MONİTORİNGİNİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Kiçik biznesin inkişafı çoxlu sayda amillərin təsiri altında baş verir. Bu, kiçik biznes sektorunun və ölkənin biznes mühitinin vəziyyətinin monitorinqinin elmi baxımdan əsaslandırılmış və beynəlxalq standartlara uyğun metodologiyasının işlənilib hazırlanmasını zəruri edir. Monitorinqin təşkili dövlət qərarlarının vaxtında qəbul edilməsi və sahibkarlığa ünvanlı dəstək göstərilməsinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün əsas vasitədir.

Məqalədə sahibkarlıq sektorunun inkişafı, onun iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və innovasiya xarakterinin gücləndirilməsinə təsirindən danışılır. Məqalədə sahibkarlığın monitorinqi biznes mühitinin inkişaf vəziyyəti haqqında hesabat və digər məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi kimi xarakterizə olunur. Monitorinqin nəticələrinin kiçik sahibkarlığın fəaliyyətinin zəifləməsi, biznes mühitinin pisləşməsi səbəblərini, sahibkarlıq potensialına mənfi təsir edən amilləri aşkar etməyə və təcili tədbirlərin həyata keçirilməsinə təsiri ön plana çəkilmişdir. Burada kiçik sahibkarlığa kompleks dövlət dəstəyinin göstərilməsi, onun prioritet istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi və biznes fəallığına təsir edən amillərin öyrənilməsi məsələlərinə də toxunulur. Klaster şəbəkələrinin təhlili sahibkarlığın inkişafının qiymətləndirilməsində böyük rol oynayır. Ölkədə kiçik biznes sektorunun vəziyyətinin monitorinqinin elmi baxımdan əsaslandırılmış və beynəlxalq standartlara uyğun metodologiyasının işlənilib hazırlanmasının zəruriliyi məqalədə şərh olunmuşdur. Həmçinin kiçik sahibkarlığın monitorinqinin həyata keçirilməsi metodikasının hazırlanmasının aktuallığı da verilmişdir.

Məqalədə diqqət mərkəzində sahibkarlığın monitorinqinin təşkili məsələləri və onun üstünlükləri durur. Belə ki, hazırkı şəraitdə biznesin monitorinqi prosesi geniş və çoxtərəfli

xarakterə malikdir. Bu o deməkdir ki, innovasiya prosesini sürətləndirən, sosial-iqtisadi prosesləri tənzimləyən qanunvericilik aktları, dövlət dəstəyi tədbirləri və digər bu kimi amillər monitoring prosesinə təsir edir. Burada monitoringin əsas məqsədləri sadalanmışdır. Dünya təcrübəsində sahibkarlığın monitoringi ilə bağlı tədqiqatlar aparan müxtəlif biznes məktəbləri mövcuddur. Məqalədə adı çəkilən bu məktəblərin apardığı tədqiqatların nəticələrinin öyrənilməsi çox vacibdir. Kiçik sahibkarlığın monitoringinin əsas vəzifələri kimi bu sahəyə dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi, kiçik sahibkarlıq potensialını real müəyyən etmək, dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəliliyini qiymətləndirmək məsələləri şərh edilmişdir.

Sahibkarlığın monitoringində bir çox mühüm məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Bu məsələlər icərisində biznes mühitinin qiymətləndirilməsi xüsusi yer tutur. Qiymətləndirmə beynəlxalq metodologiyaya uyğun həyata keçirilir. Bu istiqamətdə biznes mühitinin ümumiləşdirilmiş xarakteristikası kiçik sahibkarlığın inkişaf amillərinin formalaşdırılması, sorğuların aparılması, bu sorğuların keyfiyyətinə nəzarət edilməsi, reytinglərin hazırlanması və nəticələrin təhlil olunması vasitəsilə həyata keçirilir. Bu məsələnin həllində sahibkarlığın global monitoringi böyük rol oynayır.

Məqalənin sonunda sahibkarlığın global monitoringinin sahibkarlığın inkişaf vəziyyəti və ölkənin biznes mühitini xarakterizə edən məlumatların əks olunmasında rolu verilmişdir. Həmin məlumatların təhlili vasitəsilə müəyyən edilən məsələlər də burada öz əksini tapmışdır. Sonda sahibkarlığın inkişafı vəziyyətinin monitoringi məqsədilə istifadə edilən göstəricilər də verilmişdir. Burada habelə kiçik sahibkarlığın inkişaf şəraitinin qiymətləndirilməsi məqsədilə bir qrup amillərin öyrənilməsi ilə yanaşı, kiçik sahibkarlıq monitoringi indeksləri də göstərilmişdir. Bu indekslər sırasına kiçik biznesin fəaliyyət miqyası, onun innovasiya fəallığı, investisiya fəallığı, kiçik biznesin fəaliyyətinin səmərəliliyi və kiçik biznesin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında payı aid edilir. Həmin indekslər kiçik sahibkarlığın monitoringi göstəricilərinin dəsti əsasında hesablanır. Ona görə də bu indekslərin hesablanması monitoringin qiymətləndirilməsində xüsusi rol oynayır. Bu göstəricilər kiçik biznesin inkişafı sahəsində mövcud olan problemlərin dəqiq və keyfiyyətli şəkildə aşkara çıxarılmasında, bu sektorun fəaliyyətinin genişləndirilməsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə də bu məsələlər, eyni zamanda klaster şəbəkələri əsasında kiçik sahibkarlığın inkişafının nəticələrinin və innovasiya proseslərinin formalaşdırılmasında monitoringin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin rolu xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

*Исмаилова Людмила Фамиль гызы, диссертант
Сумгаитский Государственный Университет*

Р Е З Ю М Е

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЕГО МОНИТОРИНГА

Развитие малого бизнеса происходит под влиянием многих факторов. Это, делает

необходимым подготовку методологии соответственно разработанной по мировым стандартам и обоснованной с научной точки зрения мониторинга ситуации среды бизнеса страны и сектора малого бизнеса. Организация мониторинга является основным средством для определения направлений поддержки предпринимательства и принятия государственных своевременных решений.

В статье рассказано о развитии предпринимательского сектора, а также о его влиянии на усиление инновационного характера экономики и повышение его конкурентоспособности. В статье мониторинг предпринимательства характеризуется как отчетность о состоянии развития среды бизнеса и сбор, систематизация, анализ и обобщение других информации. В первом плане стоит влияние результатов мониторинга на выявление факторов негативно влияющих на потенциал предпринимательства, причин ухудшения среды бизнеса, ослабление деятельности малого предпринимательства.

Здесь затронуты такие задачи, как оказание комплексной государственной поддержки малому предпринимательству, определение его приоритетных направлений и изучение факторов, влияющих на активность бизнеса. Изучение роли и анализа кластерных сетей в развитии малого предпринимательства играет большую роль в оценке развития предпринимательства. В статье комментируется необходимость подготовки методологии мониторинга состояния малого бизнеса обоснованной с научной точки зрения и соответствующих международным стандартам, а также обоснована актуальность подготовки методологии реализации мониторинга.

В центре внимания стоят организационные вопросы и преимущества мониторинга предпринимательства. В современных условиях мониторинг бизнеса имеет широкий и всесторонний характер. Это означает что, на процесс мониторинга влияют законодательные акты регулирующие социально-экономических процессов, ускорения инновационных процессов, государственная поддержка и т.п. факторы.

В статье перечислены основные цели мониторинга. В мировой практике существуют разные школы бизнеса проводящие исследования связанные мониторингом предпринимательства. Очень важно изучение результатов исследования этих школ.

В статье определены такие задачи мониторинга малого предпринимательства как, обозрение оказания государственной поддержки этой сфере, реальное определение потенциала малого предпринимательства и оценка эффективности мероприятий государственной поддержки. Некоторые важные вопросы требует особое внимание в мониторинге предпринимательства. Среди этих вопросов особое место занимает оценка среды бизнеса. Оценка выполняется в соответствии международной методологии. В этом направлении обобщающая характеристика среды бизнеса выполняется путем формирования факторов развития предпринимательства, проведением опросов, контроля качеством этих опросов, подготовки рейтингов и анализом результатов. В решении этих задач особую роль играет глобальный мониторинг предпринимательства.

В конце статьи определена роль глобального мониторинга предпринимательства в контексте отраженной информации, характеризующей бизнес среду и состояние развития страны. Здесь также отражены задачи определенные анализом этих данных. В конце даны показатели использованные в мониторинге состояния развития предпринимательства. Помимо с изучением некоторых факторов с целью оценки условий раз-

вития малого предпринимательства, здесь также показаны индексы мониторинга малого предпринимательства. Этим индексам относятся масштаб деятельности бизнеса, его инновационная активность, эффективность деятельности малого бизнеса и удельный вес малого бизнеса в социально-экономическом развитии страны. Эти индексы рассчитываются на основе комплекта показателей мониторинга малого предпринимательства. Поэтому расчет этих индексов играет особую роль в оценке мониторинга. Эти показатели имеют особое значение в выявлении существующих проблем в развитии малого бизнеса, расширении деятельности этого сектора. Параллельно с этим, в статье особо отмечено показатели оценки мониторинга в активизации инновационных процессов и результатов развития малого предпринимательства на основе кластерных сетей.

*Ismayilova Ludmila Famil, PhD Student
Sumgait State University*

S U M M A R Y

ENTERPRISE DEVELOPMENT AND ISSUES OF ITS MONITORING

The development of a small business is influenced by many factors. This, makes it necessary to prepare the methodology, respectively, developed according to world standards and scientifically sound monitoring of the situation of the business environment of the country and the small business sector. The organization of monitoring is the main tool for determining the directions for supporting entrepreneurship and making timely government decisions.

The article describes the development of the business sector, as well as its impact on strengthening the innovative nature of the economy and increasing its competitiveness. In the article, entrepreneurship monitoring is characterized as reporting on the state of development of the business environment and collection, systematization, analysis and generalization of other information. In the first place is the impact of monitoring results on the identification of factors that adversely affect the business potential, the reasons for the deterioration of the business environment, and weakening of small business.

It touches upon such tasks as providing comprehensive state support to small businesses, determining its priority areas and studying the factors that affect business activity. The study of the role and analysis of cluster networks in the development of small businesses plays an important role in assessing the development of entrepreneurship. The article comments on the need to prepare a methodology for monitoring the state of small businesses that are scientifically sound and that comply with international standards, and the relevance of the preparation of a monitoring methodology is justified.

The focus is on organizational issues and the benefits of monitoring entrepreneurship. In modern conditions, business monitoring has a wide and comprehensive nature. This means that the monitoring process is influenced by such factors as legislative acts regulating socio-economic processes, accelerating innovation processes, state support, etc.

The main objectives of monitoring are listed in the article. In the world practice there

are different schools of business conducting research related to the monitoring of entrepreneurship. It is very important to study the research results of these schools.

The article defines such tasks of small entrepreneurship monitoring as a review of the provision of state support to this sphere, a real definition of the potential of small businesses and an assessment of the effectiveness of state support measures. Some important issues require special attention in monitoring entrepreneurship. Among these issues, a special place is taken by the evaluation of the business environment. The assessment is carried out in accordance with international methodology. In this direction, a generalized characteristic of the business environment is fulfilled by the formation of factors for the development of entrepreneurship, conducting surveys, controlling the quality of these surveys, preparing ratings and analyzing the results. In the solution of these problems, a special role is played by global monitoring of entrepreneurship.

Finally, the role of global business monitoring in the context of reflected information characterizing the business environment and the state of the country's development is defined in the article. It also reflects the tasks defined by the analysis of these data. The author gives the indicators used in the monitoring of the state of development of entrepreneurship at the end of the article. In addition to studying some factors with the purpose of assessing the conditions for small business development, small business monitoring indices are also shown here. These indices include the scale of business activity, its innovative activity, the efficiency of small businesses and the proportion of small businesses in the country's socio-economic development. These indices are calculated on the basis of a set of indicators for monitoring small businesses. Therefore, the calculation of these indices plays a special role in the evaluation of monitoring. These indicators are of particular importance in identifying current problems in the development of small businesses, expanding the activities of this sector. In parallel with this, the article especially highlights the indicators of monitoring in the activation of innovative processes and the results of small business development on the basis of cluster networks.

*Qəribov Asəf Heydər oğlu, i.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti
H. Zərdabi küç. 88a
asafqaribov@yahoo.com*

UOT-339.924

**MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ NAXÇIVAN ƏRAZI-İSTEHSAL KOMPLEKSİNİN İDARƏ
EDİLMƏSİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ**

Açar sözlər: istehsal kompleksi, regional siyasət, blokada, iqtisadi mexanizmlər, xarici əlaqələr, rəqabətqabiliyyətlik, intellektual miqrasiya.

Ключевые слова: производственный комплекс, региональная политика, блокада, экономические механизмы, внешние связи, конкурентоспособность, интеллектуальная миграция.

Keywords: production complex, regional policy, blockade, economic mechanisms, foreign relations, competitiveness, intellectual migration.

Müasir mərhələdə ölkə ərazisində məhsuldar qüvvələrin səmərəli inkişafı və yerləşdirilməsi, ərazi istehsal komplekslərinin formalaşması və inkişafının uzun müddətli strategiya və taktikasının düzgün müəyyən edilməsindən asılıdır. Bu baxımdan, ölkədə davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün hər bir regionun malik olduğu təbii resurs potensialının qiymətləndirilməsi, onun təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması və səmərəli istifadə edilməsi qarşıda duran mühüm problemlərdəndir. Məlum həqiqətdir ki, respublikamız üçün məhsuldar qüvvələrin ərazicə qeyri-bərabər yerləşməsi xarakterikdir. Ölkənin məhsuldar qüvvələrinin çox hissəsi Bakı şəhəri və onun ətrafında cəmləşmişdir ki, bu meyli indi də davam edir. Belə ki, 2014-cü ildə ümumi məhsul buraxılışında Bakı-Sumqayıt iqtisadi rayonun xüsusi çəkisi 70,0%-ə bərabər olmuşdur. Bu baxımdan müasir dövrdə ölkənin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələri arasındakı fərqi azaltmaq, bütün iqtisadi rayonlarda, ərazi – istehsal komplekslərində məhsuldar qüvvələrin səmərəli inkişafı və yerləşdirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə neft və qaz ehtiyatları ilə yanaşı, digər təbii resurslarla da zəngindir və bu ehtiyatların əsas hissəsi regionlarda yerləşir. Buna görə də regionların təbii resurs potensialından istifadə etməklə, ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə yanaşı, regionlarda da sosial-iqtisadi inkişafı təmin edəcək iri miqyaslı təbii və əmək resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi zəruridir. (1,s.12)

Ölkənin iri regionlarından biri olan Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadi regionunda təbii şəraitin əlverişliliyi və təbii resursların rəngarəng olması burada iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Belə ki, bu region dəmir filizi, qızıl, əhəng daşı, tikinti materialları və s. mineral ehtiyatlarla zəngindir. Burada kənd təsərrüfatının və turizmin inkişafı üçün böyük imkanlar vardır. Böyük razılıq hissi ilə qeyd edilməlidir ki, bu potensialdan sovet hakimiyyəti illərində müəyyən dərəcədə istifadə edilmiş, Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının çox sahəli strukturunun yaradılmasında xeyli irəliləyişə malik olmuşdur. Belə ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Muxtar Respublikada yeni istehsal sahələri yaradılmış, zəngin təbii ehtiyatlar aşkara çıxarılaraq istismara cəlb olunmuş, sənaye müasir texnika və texnologiya ilə təchiz edilmişdir (5,s.142).

Müasir şəraitdə isə Naxçıvan Muxtar Respublikası inkişafda olan çoxsahəli sənaye və aqrar-sənaye respublikasıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının sənayesində məhsullarının emalı və faydalı qazıntı hasilatı xüsusi yer tutur. Elektronika, metal emalı, tikinti materialları, yeyinti və yüngül sənayesi var. Kənd təsərrüfatı əsasən taxılçılıq, heyvandarlıq, tərəvəzçilik və bağçılıq sahəsində ixtisaslaşmışdır.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən mənfur ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası ətraf aləmdən tamamilə təcrid olun-

muşdur. 25 ildən artıq bir dövr ərzində blokada şəraitində yaşayan Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi həyatında müşahidə olunan tənəzzül həyata keçirilən proqram xarakterli, sistemli tədbirlər nəti-cəsində qısa müddətdən sonra iqtisadi tərəqqi ilə əvəzlənmişdir. Bu bir həqiqətdir ki, bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə Azərbaycan Respublikasının regionları arasında ilk yerlərdən birini tutur. İndiki şəraitdə Naxçıvan Muxtar Respublikası öz iqtisadi və sosial inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Son 20 il müddətində ümumi daxili məhsulun həcmi 1995-ci ilə nisbətən 54,7 dəfə artaraq 2 milyard 391 milyon manat təşkil etmişdir. Hər bir nəfərə düşən ÜDM-un həcmi 41,4 dəfə artaraq 5465 mln. manat olmuşdur. 1995-ci ilin sonuna muxtar respublikada 56 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərirdisə, ötən dövr ərzində bu müəssisələrin sayı 7,8 dəfə artmış, sənaye məhsulunun həcmi 97,6 dəfə artaraq 891 milyon manatdan çox olmuşdur. Sevindirici haldır ondan ibarətdir ki, bir dövrdə yeni yaradılmış müəssisələrdə istehsal olunan məhsulların növü 361-ə çatmış, 343 növdə məhsul istehsalı əhalinin yerli tələbatının ödənilməsinə sərf edilmişdir. Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi yüksəldilməsində də böyük irəliləyişlərə nail olunmuşdur (3,s.35).“2008-2015 “-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair “Dövlət Proqramı” və 2012-2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında meyvəçiliyin inkişafı üzrə “Dövlət proqramı”nın müvəffə-qıyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində aqrar sektorun sabit və dayanıqlı inkişafında böyük dəyi-şikliklər əldə edilmişdir.

Son 20 il müddətində əkin sahəsi 25,5 min hektardan 61,4 hektara çatdırılmış, 230 heyvan-darlıq, 64 ətlik və yumurtalıq istiqamətlərində quşçuluq, 95 arıçılıq, 72 balıqçılıq təsərrüfatı yaradılmışdır. 1995-ci ildə muxtar respublika iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyaların həcmi 3 milyon 49 min manat idisə, bu göstərici ötən müddət ərzində 303,3 dəfə artaraq 925 milyon manat təşkil edilmişdir. Son 20 ildə muxtar respublika iqtisadiyyatına 6 milyard 276 milyon ma-nat investisiya yönəlmişdir(8,s.12).

Naxçıvan Muxtar Respublikasında son 20 ildə məhsuldar qüvvələrin inkişafının təhlilindən bu nəticəyə gəlirik ki, bu dövrdə sənayenin ixtisaslaşmış sahələrinin inkişafına (maşın-qayırma, tikinti materialları, yeyinti və yüngül) o cümlədən əhalinin yerli tələbatını ödəmək məqsədilə müxtəlif tərkibli yerli tələbatı ödəyən müəssisələrin yaradılması, həmçinin aqrar sektorun inkişafına əsaslı vəsait qoyuluşunun artırılması ilə diqqəti cəlb edir. Tam cəsarətlə qeyd edə bilərik ki, 70 illik Sovet dövrü ərzində qeyd etdiyimiz sahələrdə həyata keçirilməsi zəruri olan lakin həyata keçirilməyən olduqca böyük iqtisadi problemlər son 20 ildə böyük müvəffə-qıyyətlə həyata keçirilmişdir. Bu problemlərə biz muxtar respublikada maşınqayırma, tikinti materialları, yeyinti sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsini və həmin sahələrdə istehsalın həcmi artırılmasını nəzərdə tuturuq. Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə qeyd etmişdir " Mən Naxçıvanda görülən işlərlə tanış olarkən gördüm ki, nə qədər böyük işlər görülür, Naxçıvan rəhbərliyi muxtar respublikanın inkişafı üçün nə qədər böyük sevgi ilə, diqqətlə söylər göstərir. Bütün bu uğurlar münasibətilə naxçıvanlıları ürəkdən təbrik edirəm."(8,s.31).

Muxtar Respublikamızın son 20 ildə davamlı sosial-iqtisadi yüksəliş və ictimai hə-

yatdakı nailiyyətləri fonunda iqtisadiyyatın inkişafında çox böyük rol oynayan ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanmasını da qeyd etməliyik. Məhz bu sabitliyin qorunub saxlanmasının nəticəsidir ki, iqtisadi fəaliyyət sahələrində sürətli inkişafa rəvac verən səmərəli iqtisadi siyasət muxtar respublikamızda tarazlı və davamlı inkişaf üçün başlıca amil olmuş, şəhər və rayonlarımızda canlanma yaranmış, iş adamlarının normal fəaliyyəti üçün əlverişli biznes mühiti formalaşmış, yeni təsərrüfat subyektləri yaradılmış və işsizliyin səviyyəsi xeyli dərəcədə azalmışdır. Muxtar respublikamızın mərkəzində olduğu kimi rayonlarımızda hətta ən ucqar kəndlərimizdə belə nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin bərpası, elektrik enerjisi, rabitə, qaz, su təminatı kimi sosial məsələlərin həlli, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi mədəni-intellektual yüksəlişə əsaslı zəmin yaratmışdır. Muxtar respublikada mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əmək məşğulluğunun artırılmasına və ümumilikdə muxtar respublika iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olunmuşdur.

Muxtar Respublikada son illərdə həyata keçirilən iqtisadi və sosial təmayüllü islahatlar qısa tarixi dövr ərzində makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olunmasını təmin etmiş, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan vermiş və əhalinin həyat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə təmin edilməsi nəticəsində qazanılmış uğurların miqyası və əhatə dairəsi Muxtar Respublika iqtisadiyyatında da xeyli genişləndirilmişdir. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının istər artım dinamikasında, istərsə də sürət və proporsiyalarının təkmilləşdirilməsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi göstəriciləri daha ürəkaçandır. Qeyd olunan ümumi inkişaf fonunda Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatı və sosial həyatı özünə məxsusluğu ilə fərqlənir. Azərbaycan respublikasının iqtisadi-coğrafi rayonlaşdırılmasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi bütövlükdə ölkədaxili iqtisadi rayonlardan biri kimi qeyd olunmuşdur. Lakin o özünün çoxsahəli strukturu ilə fərqlənir. Bu muxtar respublikanın Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan ərazisindən təcrid edilmiş coğrafi məkanda yerləşməsi və bununla əlaqədar burada yerli tələbatı müvafiq istehsal sahələri yaratmaq hesabına təmin etmək zərurəti meydana çıxmışdır (3, s.19).

Naxçıvan Muxtar Respublika iqtisadiyyatının müasir mərhələdə səmərəli strukturunun formalaşması məqsədilə elmi əsaslara söykənən idxal-ixrac siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində istehsal yönümlü sahibkarlığın inkişafına, son məhsul istehsalının artırılmasına, daxili bazarın əsasən yerli xammal və materiallardan istifadə əsasında istehsal potensialının genişləndirilməsinə iqtisadi stimulyaradılmışdır. Sosial-iqtisadi inkişafa bu cür kombinə edilmiş yanaşma, elmi nəzəriyyəyə və təcrübəyə söykənən konsepsiya əsasında həyata keçirilən köklü islahatlar, iri miqyaslı quruculuq proseslərinin nəticələri muxtar respublika iqtisadiyyatında və sosial sahədə əldə edilmiş yüksək inkişaf templərinin qorunub saxlanılmasına və daha da yüksəldilməsinə təminat verir.

Muxtar Respublikada pozitiv meyllərlə səciyyələnən bu sosial-iqtisadi fəallığın təməlinə iqtisadi inkişafın sosial yönümlü olması, hər bir vətəndaşın iqtisadi və sosial inkişafda

iştirakından asılı olaraq maddi rifahın artırılması, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin liberallaşdırılması, iqtisadi tərəqqinin əsas meyarlarından olan azad rəqabət, sahibkarlıq və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əsassız məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması, investisiyaların və sahibkarlığın inkişafının təşviqi üsullarından geniş istifadə olunması və muxtar respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı üçün aparılmış kompleks işlər dayanır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadiyyatın bazar münasibətləri istiqamətində inkişafı insanların işə olan münasibətini dəyişmiş, onların sahibkarlıqla bağlı maraqlarını daha da gücləndirilmişdir. Artıq muxtar respublikada iqtisadiyyatın formalaşmasında özəl sektor, xüsusi ilə də kiçik və orta sahibkarlıq mühüm rol oynayır. İqtisadiyyat sahəsində aparılan islahatlar muxtar respublikada bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin bərqərar olmasına şərait yaratmış, investisiyalar, müasir texnologiyalar və idarəetmə təcrübəsi cəlb etməklə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin yaradılmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına və nəticə etibarilə xalqın maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması və bu sahəyə dövlət dəstəyinin göstərilməsi, sahibkarların hüquqi cəhətdən maarifləndirilməsi, haqsız rəqabətin qarşısının alınması, xarici iş adamları ilə qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin yaradılması biznes forumlarda, konfranslarda, beynəlxalq və yerli sərgilərdə sahibkarların iştirakının təmin edilməsi və sahibkarlara diqqət və qayğının nəticəsi olaraq fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə onlar arasında mütəmadi olaraq görüşlərin təşkil edilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Böyük razılıq hissi ilə qeyd edilməlidir ki, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində Naxçıvan Muxtar Respublikası rəhbərliyi tərəfindən həyat keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsi olaraq bu sahədə ciddi nailiyyətlər əldə olunmuş, yerli istehsal və emal müəssisələri yaradılmışdır. Mövcud istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi, yenidən qurulması emal sahələrinin yaradılması nəticəsində muxtar respublikada 150 növdə ərzaq, 250 növdə qeyri ərzaq olmaqla 360 növdə məhsul istehsal edilir (8,s.14).

Aparılan iqtisadi təhlil bir daha sübut edir ki, son 20 ildə Muxtar Respublika iqtisadiyyatında əldə olunan böyük nailiyyətdə sənaye istehsalının inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi böyük rol oynamışdır. Son dövrlərdə yaradılan əlavə dəyərin tərkibində sənaye məhsulunun xüsusi çəkisi artmaqdadır. Sənaye məhsullarının ixracında emal sənayesi məhsullarının xüsusi çəkisi artmaqdadır. Sənaye məhsullarının ixracında emal sənayesi məhsullarının xüsusi çəkisinin artırılmasının stimullaşdırılması yüksək əmək məhsuldarlığına malik müasir müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması, mövcud sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması, analoji xarici şirkətlərdə iqtisadi əlaqələrin yeni müstəvidə formalaşması ilə bağlı əsaslı tədbirlər aparılmaqdadır. İlk mərhələ üzrə bu sektorda özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi və iqtisadi cəhətdən məq-sədəuyğun sayılan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası nəticəsində nəzərə çarpacaq irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Artıq Naxçıvan Muxtar Respublikası sənaye məhsulunun istehsalının artım tempinə görə sənayenin ümumi məhsulunun tərkibində qeyri dövlət sektorunun xüsusi çəkisinə və hazır məhsul qalığının minimum həddə olmasına görə Azərbaycan Respublikasının 10 iqtisadi rayonu arasında ilk yerdədir (2,s.32).

Bütün bu nailiyyətlərlə bərabər Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye istehsalının gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsində qeyd edəcəyimiz məsələlərinə nəzərə

alınması məqsədə uyğun olar. Məlum həqiqətdir istər bütövlükdə Sovet dövründə istərsə də Sovet dövründən sonrakı bir neçə il ərzində Muxtar Respublikada ət-süd sənayesi yalnız Naxçıvan şəhər ət kombinatı ilə təmsil olunurdu. Bu kombinatda istehsal olunan məhsullar istər həcminə, istərsə də keyfiyyətinə görə əhalinin tələbatının ödənilməsindən çox aşağı səviyyədə idi.

Hazırda Naxçıvan şəhərində ət-süd sənayesinin müxtəlif tərkibli hazır məhsulları nəinki muxtar respublika əhalisinin, hətta paytaxtda yaşayan əhalinin istehlakında mühüm rol oynayır. Nəzərə alsaq ki, yaxın zamanlarda muxtar respublika əhalisinin sayı yarım milyona çatacaq, deməli muxtar respublikada mövcud yeyinti sənaye sahələrinin bir tərəfdən maddi texniki bazası möhkəmləndirilməli, istehsal olunan ət-süd məhsullarının həcmi nəinki əhalisinin yerli tələbatının ödənilməsində, həm də həmin məhsulların ixracatda mühüm rol oynamasına şərait yaradılmalıdır. Muxtar Respublika sənayesinin gələcək inkişaf istiqamətində bu amilin nəzərə alınması qonşu dövlətlərdən muxtar respublikaya idxal olunan yeyinti məhsullarının qarşısını alar. Həm də yerli təbii və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına şərait yaradır.

Fikrimizcə, muxtar respublikada sənaye istehsalının gələcək inkişaf istiqamətində yüngül sənayenin hazır məhsullar istehsalına da xüsusi diqqət verilməlidir. Hazırda muxtar respublika əhalisinin hazır kişi və qadın paltarlarına olan tələbatı əsasən xaricdən gətirilən malların hesabına ödənilir. Artıq muxtar respublikanın paytaxtı Naxçıvan şəhərində və yaxud rayon mərkəzlərində hazır məhsullar istehsalı ilə məşğul olan tikiş fabriklərinin yaradılması nəzərə alınmalıdır.

Artıq bir neçə ildir ki, Muxtar Respublikanın ümumi daxili məhsulun həcmində kənd təsərrüfatı ikinci yerdən üçüncü yerə keçibdir. Məlum olduğu kimi region iqtisadiyyatının inkişafında aqrar sektorun rolu inkar edilməzdir. Bununla yanaşı MR-da kənd təsərrüfat məhsullarının əkilib becərilməsində çox böyük imkanlar və ehtiyat mənbələri mövcuddur. Bu da həqiqətdir ki, müasir mərhələdə bazar münasibətlərinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatının inkişaf problemləri Naxçıvan Muxtar Respublika rəhbərliyinin diqqət mərkəzindədir. Bununla belə, kənd təsərrüfatı məhsullarının əksəriyyətinin istehsal həcminin miqdarı ilə əhalinin həmin məhsullara olan tələbatın həcmi arasında müəyyən proporsiyalar müəyyən edilməli və bu məhsulların istehsal həcmi əhalinin tələbatının tam ödənilməsinə təmin etməlidir. Belə olduqda əhalinin istehlakında çox mühüm rol oynayan un məhsullarının meyvə-tərəvəzin, bostan bitkilərinin qonşu dövlətlərdən gətirilməsinə ehtiyac qalmaz. Muxtar Respublikada kənd təsərrüfatına yararlı 100 min hektardan artıq torpaq sahələri mövcuddur. Bu torpaq sahələrinin demək olar ki, üçdə bir hissəsi təsərrüfat dövrüyyəsinə cəlb edilibdir. Qalan hissəsi isə əsasən torpaq sahələrinin şoran torpaqlar olduğuna görə bunlardan hələlik istifadə edilmir. Artıq kənd təsərrüfatının intensiv əsaslar üzərində inkişaf etdirilməsinin vaxtı çatmışdır. Bu məqsədlə aqrar sektorun istər halıyda, istərsə də gələcək inkişaf istiqamətlərinin nəzərə alınmasında intensivləşmənin əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatının tamamilə mexanikləşdirilməsi, kimyalaşdırılması və meliorasiyası əsaslı problem kimi qiymətləndirilməlidir. Muxtar Respublikada aqrar siyasətdə inkişafımızın müxtəlif dövrlərində mühüm rol oynayan əkinçilik (taxılçılıq) üzümçülük, meyvə-tərəvəz və tütüncülük kimi sahələrin inkişafına xüsusi diqqət verilməli və bu sahələrin hasilatı gücləndirilməklə həmin sahələrin emal imkanları da genişlənməlidir. Bu baxımdan Ordubad konserv zavodunun fəaliyyəti bərpa olunmaqla Şərur

şəhərində də yeni konserv zavodunun tikilməsi fikrimizcə özünü doğruldur.

Son nəticədə onu qeyd etmək lazımdır ki, geniş ictimai rəydə “Naxçıvan möcüzəsi” adlandırılan iqtisadi inkişafın Naxçıvan modeli haqda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov belə xarakteristika vermişdir: “Yol düzgün seçiləndə, milli maraqlara və dövlətçiliyə sədaqətli olanda, adamların qayğısı və ehtiyacları hədəfə alınanda istənilən möcüzəni yaratmaq olar.” Ötən 25 il ərzində əldə olunmuş uğurlar və nailiyyətlər dəqiq düşünülmüş icra intizamının və Heydər Əliyev yoluna sədaqətin nəyə qədər olduğunun əsas göstəricisinə çevrilmiş muxtar respublikamızda makro və mikro iqtisadiyyatın ildən-ilə yüksələn xətlə inkişafını təmin etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası.
2. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə. Bakı: Səda, 2012, 604 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Statistik göstəriciləri 2013, Bakı – 2014.
4. Məmmədov Z.S. Regionların iqtisadi inkişaf problemləri. Bakı: Elm, 2007.469 s.
5. Nuriyev Ə.X. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin aktual məsələləri. Bakı: Elm, 2004, 224 s.
6. Nağıyev V.N, Məmmədov İ.Ə. Naxçıvan MR-nın faydalı qazıntıları. Bakı: Elm, 2010, 240s
7. Şahverdiyev Z.Ə. Naxçıvan bölgəsi XIX – XX əsrin əvvəllərində. Bakı: Elm, 2008, 264 s.
8. 2014-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının xülasəsi. Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 87 s.

*Qaribov Asəf Heydər oğlu, i.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti
H. Zərdabi küç. 88a
asafqaribov@yahoo.com*

X Ü L A S Ə

**MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ NAXÇIVAN ƏRAZI-İSTEHSAL KOMPLEKSİNİN İDARƏ
EDİLMƏSİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ**

Müasir şəraitdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsində böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Məhz bu dəyişikliklərin nəticəsi olaraq Naxçıvan ərazi istehsal kompleksi Azərbaycanın ən sürətlə formalaşan və inkişaf edən ərazi istehsal komplekslərindəndir. Məqalədə Muxtar Respublika iqtisadiyyatının müasir inkişaf səviyyəsi və ayrı-ayrı sahələrdə baş vermiş əsas dəyişikliklər, xüsusilə ərazi və sahə proporsiyalarının təkmilləşdirilməsi problemləri, sənayenin inkişafına yönəldilmiş investisiyalardan səmərəli istifadə, iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayan makro və mikro göstəricilərin nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəldilməsi problemləri geniş təhlil edilmişdir.

Məlum olduğu kimi yaxın gələcəkdə Muxtar Respublikada əhalinin sayının təxminən yarım milyona çatacağı gözlənilir, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikasından təcrid edilmiş və blokada şəraitində yaşayan muxtar respublika iqtisadiyyatının inkişafı məqsədi ilə təbii və əmək resurslarından hərtərəfli istifadə olunması, ayrı-ayrı sənaye sahələrinin gələcək inkişaf istiqamətlərinin də düzgün müəyyən edilməsi olduqca vacib ictimai iqtisadi problemlərdəndir. Məqalədə bu sahədə də müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür.

Məqalədə Azərbaycanın istehsal sahələrinin sənayeləşməsi və beynəlxalq bazarlara integrasiyası, eləcə də bu fəaliyyətlərin inkişaf tarixi və dövlət siyasətinin, əsas prinsipləri tədqiq edilir. Xüsusilə beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş qaydalar, mövcud mexanizmlər və hüquq normalarının mahiyyəti təhlil edilir.

*Гарибов Асаф Гейдар оглы, д.ф.э.н., доц.
Бакинский Университет Бизнеса
Ул. Г.Зардаби 88а
asafqaribov@yahoo.com*

Р Е З Ю М Е

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ НАХЧЫВАНСКОГО ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОИЗВОДСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В современных условиях произошли большие изменения в развитии и размещении производительных сил в Нахчыванской Автономной Республике. В результате этих изменений Нахчыванский территориально-производственный комплекс является одним из наиболее быстрорастущих и развивающихся территориально-производственных комплексов Азербайджана. В статье анализируются вопросы современного развития Нахчыванской Автономной Республики и основные изменения в некоторых сферах, в частности вопросы улучшения территориальных и отраслевых масштабов, эффективное использование инвестиций в развитие промышленности, значительное увеличение макро- и микро-показателей, которые играют важную роль в развитии экономики.

Как известно, ближайшем будущем ожидается что в Автономной Республике численности населения будет около полутора миллионов человек, с другой стороны, всестороннее использование природных и трудовых ресурсов для развития экономики автономной республики, выделенной из Азербайджанской Республики и блокадных

условий, а также правильное определение направлений дальнейшего развития отдельных отраслей считаются важными социально-экономическими проблемами. В статье и в этой области были выдвинуты определенные предложения.

В статье рассматривается индустриализация производства и интеграции на международные рынки, а также изучаются история развития и основные принципы государственной политики в этой сфере. Специально анализируется сущность международно признанных норм и правил, и существующих механизмов.

*Garibov Asaf Heydar, PhD in Economics, Assoc. Prof.
Baku Business University
88a H.Zardabi Str.
asafqaribov@yahoo.com*

S U M M A R Y

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT OF NAKHCHIVAN TERRITORIAL-PRODUCTION COMPLEX AT THE PRESENT STAGE

In modern conditions, there have been major changes in the development and placement of labour forces in the Nakhchivan Autonomous Republic. As a result of these changes, Nakhchivan territorial-production complex is one of the fastest growing and developing territorial-production complexes in Azerbaijan. The article analyses the issues of modern development of the Nakhchivan Autonomous Republic and the main changes in some areas, in particular, the improvement of some territories and sectors, the effective use of investments in the development of industry, a significant increase in macro and micro indicators, which play an important role in economic development.

As is known, in the near future the number of population is expected to be about 1.5 million in the Autonomous Republic, on the other hand, the full use of natural and labor resources for the development of the economy of the Autonomous Republic, separated from the Azerbaijan Republic in blockade conditions, as well as the proper determination of directions for further development of individual sectors are considered important socio-economic problems. The author makes appropriate suggestions in this sphere.

The article examines the industrialization of production and integration into international markets, and also studies the history of development and the main principles of state policy in this area. Specifically, the essence of internationally recognized norms and rules, and existing mechanisms is analysed in the article.

*Lətifov Kamil Fuad oğlu, dissertant
"Kapital Bank" ASC
kamil.latifov@kapitalbank.az*

UOT-336.01/.02;339.01

ÇİRKİLİ PULLARIN YUYULMASININ ÖLKƏLƏRİN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ

Açar sözlər: bank, çirkli pulların yuyulması, beynəlxalq standartlar, beynəlxalq təc-

rübə.

Ключевые слова: банк, отмывания денег, международные стандарты, международная практика.

Keywords: bank, anti-money laundering, international standards, international practice.

Çirkli pulların yuyulması və leqallaşdırılması dedikdə - qeyri qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitləri və digər əmlakın mənbəyinin gizlədilməsi və onlara qanuni status verilməsi nəzərdə tutulur. İlk dəfə Çirkli pulların yuyulması və leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq təşkilat 1989-cu ildə Parisdə Nəhəng yeddiilər tərəfindən təsis edilmiş FATF (The Financial Action Task Force) təşkilatıdır. Bu təşkilatın fəaliyyətinin məqsədi qeyri qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və digər əmlakın leqallaşdırılmasına qarşı mübarizədir.

Beynəlxalq standartlara əsasən çirkli pulların yuyulmasının 3 əsas mərhələsi vardır.

Yerləşdirmə mərhələsi- qeyri qanuni fəaliyyətdən daxil olan nağd puldan fiziki olaraq azad olma.

Bu proses zamanı çirkli pulu yuyan şəxs qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş vəsaiti maliyyə sisteminə daxil edir. Adətən vəsaitin dövriyyəyə yerləşdirilməsi müxtəlif maliyyə institutları, kazinolar, mağazalar və digər yerli və beynəlxalq bizneslər tərəfindən həyata keçirilir. Bu mərhələ zamanı ən çox rast gəlinən hallar aşağıdakılardır.

- İri məbləği xırda məbləələrə parçalama
- Nağd vəsaiti xarici banklara yerləşdirmək məqsədilə sərhəddən kənara daşıma
- Yüksək dəyərli (nadir incəsənət əsərləri, antik əşyalar, qiymətli metal və daş-qaşlar və s. Tez bir zamanda nağd yolla asanlıqla satıla bilən çek və maliyyə alətləri.).

Əməliyyatlar (Bölüşdürmə) mərhələsi – Mürəkkəb maliyyə sxemləri, kompleks maliyyə əməliyyatları vasitəsilə qeyri-leqal pul vəsaitinin anonimliyini qorumaq, pulun mənbəyini gizlətmək, audit izini itirmək məqsədilə bölüşdürülməsi. Əməliyyat mərhələsi: müxtəlif maliyyə və qeyri-maliyyə vasitələrlə əməliyyatlar aparılır və nəticədə ilkin əməliyyatlarla əlaqələr qırılır. Bu mərhələ aşağıdakı tranzaksiyalarla müşayiət edilə bilər:

- Vəsaitlərin elektron köçürmə yolu ilə bir hesabdan digər hesaba (bəzən digər maliyyə institutları və ya başqa ölkələrin bankları cəlb edilməklə) ötürülməsi
- Yerləşdirilən vəsaitlərin yol çekləri /bank draftı və s. kimi monetar alətlərə çevrilməsi
- Yüksək dəyərli əşyanın (dəyəri əvvəlcədən ödənilmiş), məhsulların təkrar satılması
- Daşınmaz əmlak və qanuni biznesə investisiya;
- Qiymətli kağızlar, Bond və ya həyat sığortası kimi maliyyə alətlərinə transformasiyası

İnteqrasiya mərhələsi - Müxtəlif maliyyə vasitələrindən və əməliyyatlardan istifadə edərək, qanunilik təsəvvürü yaratmaqla “yuyulmuş” pulların yenidən kommersiya axınına buraxılması nəzərdə tutulur. Bu mərhələdə vəsaitin qanuni və ya qeyri qanuni yolla əldə edilməsini aşkarlamaq çox çətindir [1].

Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi potensial dağıdıcı iqtisadi, təhlükəsizlik və sosial fəsadlara malik ola bilər. Bu cinayət əməllərinin istənilən ölkədə baş verə bilməsi ehtimalına baxmayaraq, onlar əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr, inkişaf edən bazarlar və həssas maliyyə sistemlərinə malik ölkələr üçün xüsusilə əhəmiyyətli iqtisadi və sosial fəsadlar törədir. Çirkli pulların yuyulmasının mənfi təsirləri bir qayda olaraq bu bazarlarda güclənməkdədir, belə ki, onlar daha az sabit maliyyə sistemlərinə malikdirlər, bank prosedurları və səmərəli hüquq-mühafizə sistemi mövcud deyil və bu səbəbdən, cinayət, yaxud terrorizm təsirlərindən dağılmağa daha çox meyllidirlər.

Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi ölkələrin iqtisadiyyatına, onların maliyyə mühitlərinə, təhlükəsizliklərinə və s. kimi əsas təsirləri aşağıdakılardan

ibarətdir:

- Artan Cinayət və Korrupsiya halları: Çirkli pulların yuyulması hallarının xüsusi peşəkarlıqla həyata keçirilməsi cinayət əməlinin mənfəətli aspektlərinin artmasına yardım edir. Ölkə çirkli pulların yuyulması üçün əlverişli ərazi hesab edildiyi halda cinayət əməlini törədən insanların diqqət mərkəzində olacaq. Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Çirkli pulların yuyulması üçün predikat cinayətlərin məhdud sayı.
- Çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə haqqında qanun və prosedurları əhatə edən qurum və şəxslərin məhdudluğu.
- Çirkli pulların yuyulması ilə bağlı aktivlərin müsadirə edilməsini və ya dondurulmasını çətinləşdirən qanunların demək olar ki, mövcud olmaması, az həcmli cərimələr, yaxud zəif qanunları.

Çirkli pulların yuyulması üstünlük təşkil etdiyi halda, korrupsiya hallarının daha çox olacağı ehtimal olunur. Cinayətkarlar öz cinayət əməllərini davam etdirə bilmələri üçün hökumət rəsmilərini, vəkilləri və maliyyə və ya qeyri-maliyyə qurumlarının əməkdaşlarını rüşvətlə ələ almağa çalışa bilərlər [2].

Özəl sektorların sarsılması: Çirkli pulların yuyulmasının ən ciddi mikro-iqtisadi təsirlərindən biri özəl sektorda hiss olunur. Çirkli pulların yuyulması ilə məşğul olan şəxslərin saxta şirkətlərdən, yaxud qanuni olan və qanuni bizneslə məşğul olan, lakin əldə etdikləri çirkli pulları gizlətmək üçün qeyri-qanuni fəaliyyəti qanuni fəaliyyətlə əlaqələndirən cinayətkarlar tərəfindən nəzarət edilən müəssisələrdən istifadə etmələri məlumdur.

Bu saxta şirkətlər onlara saxta şirkət məhsulları və xidmətlərini bazar qiymətlərindən aşağı subsidiya etməyə imkan verən kifayət qədər qeyri-qanuni vəsaitə çıxışa malik olurlar. Beləliklə də, saxta şirkətlər maliyyə bazarlarından kapital vəsaitlərini əldə edən qanuni şirkətlər üzərində rəqabət üstünlüyü əldə edirlər. Bu, biznesin saxta şirkətlərə qarşı mübarizə aparmasını çətinləşdirir. Aydın məsələdir ki, bu cinayətkar müəssisələrin idarəetmə prinsipləri qanuni biznesin ənənəvi azad bazar prinsiplərinə uyğun gəlmir və bu da, daha artıq mənfəət makro-iqtisadi təsirlərə səbəb olur.

Nəhayət, saxta şirkətlərdən və qanuni şirkətlərdə digər investisiyalardan istifadə etməklə çirkli pullardan müəyyən ölkələrin iqtisadiyyatının bütün sənaye və ya sektorlarına nəzarət etmək üçün istifadə etmək mümkündür. Bu, aktiv və mal qiymətlərində süni təhriflər nəticəsində resurslardan düzgün istifadə edilməməsi səbəbindən pul və iqtisadi qeyri-sabitlik potensialını artırır. O, həmçinin vergidən yayınmanı təmin edir ki, bu da ölkəni gəlirdən məhrum edir.

Maliyyə institutlarının zəifləməsi: Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi ölkənin maliyyə sektorunun sabitliyinə ziyan vura bilər. Onlar ayrı-ayrı bankların və qiymətli kağızlar üzrə şirkətlər və sığorta şirkətləri kimi digər maliyyə qurumlarının sabitliyinə də mənfəət təsir göstərə bilər. Həqiqətən bu, cinayət fəaliyyəti bütün dünya üzrə çoxlu sayda bankların müflisləşməsi, o cümlədən, birinci İnternet bankın, Avropa İttifaqı Bankının, eləcə də Riggs Bankının iflasına gətirib çıxarmışdır. Bundan əlavə, Beynəlxalq Kredit-Kommersiya Bankında (BCCI) saxtakarlıq və çirkli pulların yuyulması kimi 1990-cı illərin maliyyə böhranı və törəmə şirkətdə aşkar edilmiş və treyder tərəfindən yerinə yetirilmiş riskli əməliyyatlar planı, Barings Bankın 1995-ci ildə iflası cinayət və ya dələduzluq komponentlərinə aiddir. Riggs Bank-da çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizənin baş tutmaması onun iflasına səbəb oldu – bu halın əsas səbəbi Riggs Bankın əməkdaşlarının digərləri ilə yanaşı, Çilinin keçmiş Prezidenti; Avqusto Pinoçetin və Ekvator Qvineyasının Prezidenti

Teodoro Obianqın hesablarını idarə etmələri olmuşdur. Cinayət əməllərindən əldə olunan pullara söykənən maliyyə institutları aktivlərinin, passivlərinin və əməliyyatlarının adekvat şəkildə idarə edilməsində əlavə problemlərlə üzləşirlər. Çirkli pulların yuyulmasının mənfi fəsadları adətən nüfuz, əməliyyat, hüquqi və konsentrasiya riskləri kimi təsvir olunurlar. Onlar bir-biri ilə bağlıdırlar və hər biri aşağıdakı kimi maliyyə fəsadlarının daşıyıcılarıdır:

- Mənfəətli biznes itkisi;
- Vəsaitlərin çıxarılması ilə likvidlik problemləri;
- Müxbir bankların fəaliyyətlərini dayandırmaları;
- Araşdırma üzrə xərc və cərimələr;
- Aktivlərin müsadirə edilməsi;
- Kredit itkisi;
- Maliyyə institutlarının səhm dəyərinin azalması.

Nüfuz riski təşkilatın işgüzar təcrübəsinə potensial mənfi təsir kimi təsvir edilir və dəqiq yaxud dəqiq olmayan müştərək fəaliyyətlər təşkilatın ictimai etibarının itirilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, bank üçün nüfuz riski borc alanların, depozitorların və investorların bankın cəlb edildiyi çirkli pulların yuyulması ilə bağlı hadisə səbəbindən bankla biznes əlaqələrini kəsmələri təhlükəsi yarada bilər.

Yüksək keyfiyyətə malik borc alanların itirilməsi mənfəətli kreditləri azaldır və ümumi kredit portfeli riskini artırır. Depozitorlar vəsaitlərini çıxara bilərlər. Bundan əlavə, banka depozitə yatırılan vəsaitlərə depozitorlar bankın stabil bank olmadığını öyrənən zaman vəsait mənbəyi kimi etibar edilməyə bilər. Depozitorlar vəsaitlərini sual altında olan bankda saxlamaq əvəzinə böyük cərimələr ödəməklə bankdan çıxarmağa üstünlük verə bilərlər ki, bu da öz növbəsində vəsaitlərin kütləvi şəkildə çıxarılmasına və potensial likvidlik probleminə yol açar.

Əməliyyat riski qeyri-adekvat daxili proseslərdən, personal və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrdən qaynaqlanan potensial itki kimi təsvir edilir. Bu cür itkilər institutların bankdaxili və ya müxbir bank xidmətlərinin azalmasından və ya dayandırılmasından, yaxud da bu xidmətlərə görə xərcin artırılmasından yaranır. Borcalma və ya maliyyə xərclərinin artımı da əməliyyat riskinin komponentidir.

Hüquqi risk təşkilat üçün məhkəmə iddiaları, mənfi məhkəmə qərarları, yerinə yetirilməyən müqavilələr, cərimə və dəbbə pulu yaradan itkilər, artan xərclər və ya hətta təşkilatın bağlanması üçün potensial mənbədir. Məsələn, qanuni müştərilər maliyyə cinayətinin, pul itkisinin qurbanlarına çevrilə bilərlər və təşkilata qarşı təzminat ödənilməsi üçün məhkəməyə müraciət edərlər. Nəticədə həmən banklarda tənzimləyici orqanlar və ya hüquq-mühafizə orqanları araşdırma apara bilər ki, bu da xərclərin artmasına, eləcə də dəbbə pulu və digər cərimələrə gətirib çıxarar. Həmçinin, cinayətkar müştəri tərəfindən dələduzluq nəticəsində bəzi müqavilələr yerinə yetirilməyə bilər.

Qaydalar adətən bir borcalana, yaxud da borcalanlar qrupuna bank təsirini məhdudlaşdırır. Konkret müştəri barədə, müştərinin arxasında kimin dayandığı və ya müştərinin digər borcalanlarla əlaqəsi barədə məlumatın olmaması risk vəziyyətində qoyması qaçılmazdır.

Konsentrasiya riski bir borcalan və ya borc alanlar qrupunun olduqca böyük kredit riski ilə üzləşdikləri potensial itki cəhdidir. Bu, xüsusilə də, müvafiq kontragentlər, əlaqəli borc alanlar və gəlir, yaxud aktivlərin təkrar ödənişi üçün ümumi mənbədən istifadə edən zaman baş verir. Kredit itkiləri həmçinin yerinə yetirilməyən müqavilələrdən və saxta şəxslərlə

bağlanan müqavilələrdən irəli gələ bilər. Bu səbəbdən, Banka Nəzarət üzrə Bazəl Komitəsi üzv dövlətlərin bank sistemlərindən çirkli pulların yuyulması ilə məşğul olan şəxslərin cinayət yolu ilə istifadə etmələrinin qarşısını almağa dair 2001-ci il tarixli Bank Sənədləri üzrə Müştərinin Yoxlanması kimi bəyanatlar təqdim etmişdir[6].

McDowell və Novis göstərir ki, çirkli pulların yuyulması transmilli və mütəşəkkil cinayətin səmərəli əməliyyatı üçün vacib məsələdir. Çirkli pulların yuyulması təkcə maliyyə xidmətləri göstərən qurumlara deyil, həmçinin ölkə iqtisadiyyatına, hökumətə və sosial rifahə təsir göstərir. Çirkli pulların yuyulmasının iqtisadi təsirlərinə aşağıdakılar daxildir:

- İqtisadi siyasətlə bağlı nəzarətin itirilməsi, qərarlarda səhvlərin mövcud olması: Çirkli pulların yuyulması prosesinə cəlb edilmiş vəsaitlərin böyük məbləğdə olması səbəbindən bəzi inkişaf etməkdə olan bazarlara malik ölkələrdə bu qeyri-qanuni gəlirlər hökumət büdcəsinin azaldılmasına, hökumət tərəfindən iqtisadi siyasətə nəzarətin itirilməsinə və ya makro-iqtisadi statistik məlumatlarda ölçü səhvləri səbəbindən siyasi yanlışlıqlarla nəticələnməsi mümkündür.

- Çirkli pulların yuyulması valyuta və faiz dərəcələrinə mənfi təsir göstərir, belə ki, çirkli pulları yuyan şəxslər yatırıqları vəsaitlər üzrə daha yüksək geri ödəniş əldə etməyin mümkün olduğu yerdənsə, onların aşkar edilmədiyi yerdə təkrar yatırımlar etməyə meyllidirlər.

- Vəsaitlərin qabaqcadan nəzərdə tutulması mümkün olmayan trans-sərhəd köçürülməsi səbəbindən valyuta və faiz dərəcələrində qeyri-sabitlik də müşahidə oluna bilər. Çirkli pulların yuyulması səbəbindən pul tələbatının bir ölkədən digər ölkəyə dəyişməsi pulla bağlı məlumatlarda anlaşılmazlığa səbəb olduğundan, bu faiz və valyuta məzənnəsinin dəqiqliyinə, xüsusilə də ABŞ dollarına əsaslanan iqtisadiyyatlara mənfi təsire səbəb olacaq, çünki pul vəsaitlərinin izlənməsi getdikcə daha da qeyri-müəyyən olur. Nəhayət, çirkli pulların yuyulması aktivə mal qiymətlərində süni kənarlaşma səbəbindən resurslardan səmərəsiz istifadə edildiyinə görə monetar qeyri-sabitlik kimi təhlükəni artırır.

- İqtisadi inkişafda geriləmə və qeyri-sabitlik: Çirkli pulları yuyan şəxslər başlıca olaraq öz investisiyalarından mənfəət əldə etməyə maraqlı deyil, əksinə, onlar vəsaitlərini qorumağa və onların əsl mənbələrini gizlətməyə maraqlıdırlar. Beləliklə, onlar pullarını vəsaitin olduğu ölkəyə iqtisadi baxımdan xeyir verməyən fəaliyyətlərə “yatırırlar”. Bundan əlavə, çirkli pulların yuyulması və maliyyə cinayətinin vəsaitləri əqlabatan investisiyalardan onların mənşəyini gizlədən aşağı keyfiyyətli investisiyalara yönəltdiyindən, bundan iqtisadi artım əziyyət çəkə bilər. Bəzi ölkələrdə bütöv sənayelər, məsələn tikinti və hotellər, faktiki tələbat səbəbindən deyil, çirkli pulları yuyan şəxslərin qısamüddətli maraqları səbəbindən maliyyələşdirilmişdir. Bu sənayelər artıq çirkli pulları yuyan şəxslərin tələbatına cavab vermədiyi halda, onlardan imtina edir, bu sektorların iflasına səbəb olur və bu itkilərdən əziyyət əkən iqtisadiyyata böyük ziyan vururlar[4].

- Vergi gəlirlərinin itirilməsi: Qeyri-qanuni fəaliyyətlərin əsas formalarından biri olan vergidən yayınma, açıq-aydın makroiqtisadi təsire malikdir. Vergidən yayınma hökumətin vergi gəlirini azaldır və bu dolay yolla vicdanlı vergi ödəyicilərinə ziyan vurur. O, həmçinin hökumətin vergi toplamasını çətinləşdirir. Gəlirin bu itkisi vergi dərəcələrini yüksək etməyə məcbur edir.

- Hökumət gəlirində kəsir bir çox ölkələrin iqtisadi çətinliklərinin əsasını təşkil edir və onun düzəldilməsi əksər iqtisadi sabitlik proqramlarının diqqət mərkəzində durur. Beynəlxalq

Valyuta Fondu (BVF) üzv ölkələrinin vergi toplanması imkanlarını artırmaq səylərinə cəlb edilmişdir və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) bir çox yurisdiksiyaların vergi şəffaflığının artırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

- Özəlləşdirmə səylərində mövcud olan risklər: Çirkli pulların yuyulması özəlləşdirmə yolu ilə iqtisadiyyatlarında islahatlar aparmağa səy göstərən bir çox ölkələr üçün təhlükə yaradır. Cinayət təşkilatları keçmişdə dövlətə məxsus olmuş müəssisələri qanuni alıcılarından ələ keçirə bilər. Bundan əlavə, özəlləşdirmə təşəbbüslərinin iqtisadi baxımdan səmərəli olmalarına baxmayaraq, onlar həm də çirkli pulların yayılması üçün vasitə rolunu oynayır. Keçmişdə, cinayətkarlar qeyri-qanuni pulları və cinayət əməllərini gizlətmək üçün dəniz sahillərini, kurortları, kazino və digər müəssisələri ala bilirdilər[3].

Ölkənin nüfuz riski: Çirkli pulların yuyulması və ya terrorizmin maliyyələşdirilməsi kimi nüfuz ölkədə inkişaf və iqtisadi artıma mənfi təsir göstərir. O qanuni global imkanları azaldacaq, çünki xarici maliyyə institutları çirkli pulların yuyulduğu ərazidə yerləşən institutlarla əməliyyatlarını məhdudlaşdırmağa qərar verə bilərlər, çünki tələb olunan əlavə yoxlama bu əməliyyatları bahalaşdıracaqdır. Çirkli pulların yuyulduğu ərazilərdə yerləşən qanuni şirkətlər dünya bazarlarına azalan çıxışdan və mülkiyyət hüquqi və nəzarət sistemlərinin əlavə yoxlanış tələb etmələri nəticəsində əziyyət çəkə bilərlər (yaxud çıxış əldə etmək üçün daha çox ödəniş etməli olarlar). Ölkənin maliyyə nüfuzuna xələl gəldikdə, onu bərpa etmək olduqca çətinləşir və çirkli pulların yuyulmasına nəzarətlə qarşısının alınmasının mümkün olduğu problemin aradan qaldırılması üçün əhəmiyyətli resurslar tələb edilir. Digər təsirlərə beynəlxalq təşkilatlar və digər ölkələr tərəfindən həyata keçirilə biləcək konkret əks tədbirlər və hökumət yardımından asılılığın azaldılması daxildir.

Sosial xərclər: Əhəmiyyətli dərəcədə sosial xərclər və risklər çirkli pulların yuyulması ilə əlaqədardır. Çirkli pulların yuyulması cinayət əməlinin mənfəətliliyinin qorunub saxlanmasına bərabərdir. O, həmçinin narkotik alverçilərinə, qaçaqmalçılara və digər cinayətkarlara əməliyyatlarını genişləndirməyə imkan verir. Nəticədə yaranan ciddi fəsadların aradan qaldırılması üçün hüquq-mühafizə xidmətinə artan ehtiyac üzündən hökumət büdcəni və digər xərcləri (məsələn, narkotik istifadəçilərinin müalicəsi üçün artan səhiyyə xərcləri) artırır[8].

Nəticə. Ölkə banklarının bir çoxunun çirkli pulların yuyulması üzrə dünya təcrübəsindən tam və effektiv istifadə etməməsi onları risklərlə qarşı qarşıya qoyur. Çirkli pulların yuyulmasına qarşı düzgün mübarizə proqramının seçilməsi banklara daha az resurs xərcləməklə risklərdən müdafiə olunmağa kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, № 767-IIIQ 10.02.2009
2. Bazel Komitəsi, Prevention Of Criminal Use Of The Banking System For The Purpose Of Money-Laundering, dekabr 1988
3. Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupu (FATF) Təvsiyələri+Lügət+Şərh Qeydləri (2012)
4. Methodology for Assessing Compliance with the FATF 40 Recommendations and

the FATF 9 Special Recommendations, 27.02.2004 (fevral 2009-ci il tarixdə yenilənmişdir)

5 Guidance on the risk-based approach to combating money laundering and terrorist financing, İyun 2007

6 ACAMS, Study Guide for the CAMS Certification Examination, Fifth Edition.

7. www.cbar.az (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı)

8. www.fatf-gafi.org (Financial Action Task Force)

9. www.fiu.az (Maliyyə Monitorinqi Xidməti)

10. www.acams.org (Association of Anti-money Laundering Specialists)

11. www.acamstoday.org (ACAMS magazine)

Lətifov Kamil Fuad oğlu, dissertant
“Kapital Bank” ASC
kamil.latifov@kapitalbank.az

X Ü L A S Ə

ÇİRKİLİ PULLARIN YUYULMASININ ÖLKƏLƏRİN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ

Bu məqalənin başlıca məqsədi çirkliliyin yuyulmasının və terrorizmin maliyyələşdirilməsinin ölkələrin iqtisadiyyatına, maliyyə sabitliyinə və təhlükəsizliyinə təsirini, həmçinin bunun yaratdığı sosial fəsadları göstərməkdən ibarətdir. Bu əməlin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, cinayət yolu ilə əldə olunmuş əmlak müxtəlif üsullarla dövlət orqanlarının qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş nəzarətindən kənar mülki dövriyyəyə daxil olaraq onun digər iştirakçılarının, ilk növbədə iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin mənafeyini təhlükə altına alır. Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin ictimai təhlükəliliyi insanların həlak olması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması, başqa ağır nəticələrin baş verməsi təhlükəsi törədən partlayışların, yanğınların və ya digər hərəkətlərin edilməsi, habelə bu hərəkətlərin edilməsi hədəsinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında ifadə olunur. Pul vəsaitləri və ya digər əmlak terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi üçün toplanılır. Pul vəsaitlərinin leqallaşdırılması və ya terrorizmin maliyyələşdirilməsi birbaşa qəsdlə törədilir. Cinayətkar cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma üzrə törədilən hərəkətlərin ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmiş olur. Bu əməlin motivi – tamahdır. Bu əməlin törədilmə məqsədi cinayət yolu ilə əldə edildiyini bilə-bilə pul vəsaitlərinə və ya digər əmlaka qanuni status vermək, onların əldə edilməsinin həqiqi mənbəyini gizlətmək məqsədilə maliyyə əməliyyatlarının və ya digər əqdlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır və elmi yanaşma üsullarına söykənir. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatları əsasında aparılan təhlillərdə bu sahədə qarşıya çıxan problemlər araşdırılmış və həlli yollarına diqqət yetirilmişdir. Məqalənin elmi yeniliyi müxtəlif üsullarla çirkliliyin yuyulmasına yönəldilən vəsaitlərin qarşısının alınması üzrə banklar

üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər planını müəyyən etmək və nəzəri praktiki təklif və tövsiyələri irəli sürməkdən ibarətdir.

Лятифов Камиль Фуад оглы, диссертант

ОАО «Капитал Банк»

kamil.latifov@kapitalbank.az

Р Е З Ю М Е

ВЛИЯНИЕ ОТМЫВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ НА ЭКОНОМИКУ ГОСУДАРСТВ

Основная цель данной статьи показать степень влияния отмывания денежных средств и финансирования терроризма на экономику, финансовую стабильность, безопасность стран, а также социальные осложнения возникающие вследствие легализации денежных средств приобретенных преступным путем. Общественная опасность этого акта заключается в том, что имущество, приобретенное преступным путём, далее вне контроля предусмотренного законодательством поступившее в имущественный оборот угрожает интересам других участников, прежде всего интересам субъектов экономической деятельности. Основная угроза для общества в финансировании терроризма, в первую очередь, выражается в создании благоприятных условий для уничтожения людей, причинении значительного имущественного ущерба, взрывов, пожаров или других действий, которые способны вызвать более серьезные последствия, а также в создании подходящих условий для претворения в жизнь своих планов. Средства или другое имущество собираются для финансирования терроризма. Легализации денежных средств приобретенных преступным путем, а также финансирование терроризма делается намеренно. Преступник предпринимая действия по легализации имущества приобретенного незаконным путем заранее осознает степень общественной опасности своих действий, изначально желая нанести вред. Причина данных действий – соблазн. Цель данных действий заключается в легализации, предоставлении юридического статуса деньгам или другому имуществу полученному преступным путем, проведение финансовых или иных операций с целью сокрытия источника средств на приобретение имущества.

Исследование данной темы основано на международной практике и опирается на научные методы. На основе анализа отчетов международных финансовых институтов были изучены проблемы возникающие в данной области и подчеркнуты способы их решения. Научное новаторство данной работы состоит в том, что включает в себя определения всевозможных методов по борьбе с отмыванием денежных средств, полученных нелегальным путем, и содержит практические рекомендации и советы по организации и планированию действий в этом направлении, которые несут важное значение для бан-

ковской практики.

Latifov Kamil Fuad, PhD Candidate
OJSC "Kapital Bank"
kamil.latifov@kapitalbank.az

S U M M A R Y

EFFECTS OF ANTI-MONEY LAUNDERING ON THE ECONOMY OF STATES

This article mainly aims at determining the social and economic consequences of anti-money laundering and financing of terrorism and its effects on the economy, financial stability and safety of states. The public danger of this act lies in the fact that the property acquired by criminal means, beyond the control provided by the legislation, enters property turnover and threatens the interests of other participants, primarily the interests of economic operators. The main threat to the community in the financing of terrorism, first of all, is expressed in creating favorable conditions for the destruction of people, causing significant property damage, explosions, fires or other actions that can lead to more serious consequences as well as in creating suitable conditions for implementation of their plans. Legalization of money acquired by criminal means as well as financing of terrorism, is done deliberately. The offenders taking actions to legalize property acquired illegally in advance are aware of the degree of public danger of their actions, initially wishing to do harm. The reason for these actions is temptation. The purpose of these actions is to legalize, grant legal status to money or other property obtained by criminal means, conduct financial or other transactions in order to conceal the source of funds for the acquisition of property.

The conducted research of this topic is based on international practice and relies on scientific methods. Issues in this field were examined and possible ways of their solutions were emphasized. The scientific innovation of this work consists of the definition of all possible methods for combating money laundering, and contains practical recommendations and advice on the organization and planning of actions in this direction which are important for banking practice.

Hüseynov Nicat Hüseyn oğlu, dissertant
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutu

UOT-347.732;336.77

**HƏYAT SİĞORTASININ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ**

Açar sözlər: həyat sığortası, səmərəlilik, təkmilləşdirmə, həyat sığortası biznesinin yaxşılaşdırılması, şirkətlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Ключевые слова: страхование жизни, эффективность, развитие, улучшение бизнеса по страхованию жизни, повышение конкурентоспособности компаний, повышение уровня капитализации компаний.

Keywords: life insurance, effectiveness, development, improving life insurance business, raising the competitiveness of companies, increasing the capitalization ratio of companies.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, incan cəmiyyətinin normal inkişaf etməsində həyat sığortasının rolu böyükdür. Həyat sığortasının normal fəaliyyət göstərdiyi cəmiyyətdə hətta ən böyük təhlükə və bədbəxt hadisələr baş verəndə bu böyük bir kataklizm törədə bilməz və cəmiyyət özünün sabit inkişafını davam etdirər.

Həyat sığortası artıq qeyd edildiyi kimi insanların ən zəruri və vacib tələblərini ödəyən xidmət və məhsullardan, eyni zamanda maliyyə bazarında yığım aləti olmaqdan və həmçinin makro səviyyədə ümumi daxili məhsulun formalaşma elementi olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinin ən ümdə vəzifələri olan cəmiyyət üzvlərinin sosial problemlərinin həll olunması, ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verilməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində vətəndaşların bu və ya digər problemlərinin həlli, həyat sığortası sahəsində fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. bir-biri ilə üzvi surətdə sıx bağlıdırlar və bir-birini tamamlayırlar.

Həyat sığortası sahəsinin inkişaf etdirilməsi ümumi sığorta bazarı kimi ölkənin iqtisadi siyasi həyatından asılı olaraq çoxsaylı iqtisadi amillərin təsiri altında formalaşmış və inkişaf etməkdədir. SSRİ-nin dağılması və bu səbəbdən Azərbaycan müstəqillik qazanaraq dünya investisiya bazarına qoşularaq neft və qaz sənayesi sahəsində çoxmilyonlu investisiya cəlb edə bilməsi ölkə iqtisadiyyatını qısa müddət ərzində sürətli inkişaf etdirdi. Neft satışından əldə edilən küllü miqdarda gəlirlər və həmçinin sənayenin bu sahəsinə və infrastruktur layihələrinə qoyulmuş milyardlarla dollar investisiya vəsaitləri hesabına ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində canlanma yaranmışdır. Məhz bu səbəbdən də 1995-ci ildən başlamış 2012-ci ilə qədər iqtisadiyyat böyük dinamik inkişafa malik olmuşdur. Qeyd edilən səbəblərdən həmin dövr ərzində ölkənin maliyyə büdcə, vergi, gömrük, bank və s. sistemləri möhkəmlənmiş və inkişaf etmişdir. Həmin sistemlərin və dinamik inkişafın təsiri altında formalaşan, sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri də sığorta sistemi olmuşdur. Bu sistem daxilində isə həyat sığortası xüsusi rol oynamağa başlamışdır.

Təhlillər göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında 1994-cü ildə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi”, sonralar isə qəbul olunmuş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, “Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları” əhəmiyyətli rol oynamışdır. Qeyd edilən sənədlər, konsepsiya və proqramların inkişafını nəzərdə tutduğu sahələrdən biri də sığortanın xüsusi sahəsi olan həyat sığortasıdır.

Həyat sığortasının daha da etibarlı olması, cəmiyyət üzvlərinin yaranmış problemlərinin vaxtılı-vaxtında həll olunmasının vacib məsələlərindən biri məhz elə sığortanın bu növünün səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

Bu istiqamətdə makrosəviyyədə aparılan mühüm tədbirlərdən biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsidir.

Bu sənəddə qeyd edildiyi kimi ölkə iqtisadiyyatında 1991-1994-cü illər ərzində tənəzzül

dövrü, 1995-2003-cü illər dərin iqtisadi islahatlar, keçid və bərpa dövrü, 2004-2014-cü illər isə iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövrü olmuşdur. (4, səh. 11). İnkişafın bu mərhələlərinin hər biri iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin dinamik fəaliyyətinə bir cür təsir etmişdir. Elə sığorta sistemi də bu dövrlər ərzində fərqli inkişaf parametrlərinə malik olmuşdur. 2004-cü ildə respublikamız adambaşına milli gəlirin həcminə görə yoxsul ölkələr qrupuna, 2005-ci ildə aşağı orta gəlirli, 2009-cu ildən bəri isə yuxarı-orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. (4 səh 9). Həmin dövrlərin xarakterinə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatı, onun xarakterinə uyğun olaraq ölkənin maliyyə, büdcə, bank, pul, kredit, investisiya, vergi, sığorta sistemləri də fəaliyyət göstərir.

Aparılan təhlillər bir daha sübut edir ki, ölkə iqtisadiyyatı nə qədər dinamik inkişaf edərsə, onun struktur elementləri olan müxtəlif sistemlər və həmçinin də sığorta sistemi onunla paralel inkişafa malik olur. Belə ki, Azərbaycanda 2004-2015-ci illər ərzində real olaraq iqtisadi artım 10,6% səviyyəsində olmuş, ümumi daxili məhsulun həcmi 7,6 dəfə artmışdır. (5, səh 22) həmin dövr ərzində adambaşına ÜDM həcmində 6,5 dəfə artım olmuş, nəticədə Azərbaycan dünyanın 134 ölkəsi arasında 79-cu yerə yüksəlmiş, əhalinin sosial rifahı əhəmiyyətli səviyyədə yaxşılaşmışdır. əhalinin yoxsulluq səviyyəsi 2004-cü ildəki 40,2 faizdən 4,9%-ə enmişdir. (1) Tədqiqatın ikinci fəslində həyat sığortasının müasir vəziyyəti ilə aparılan təhlillərdən aydın olur ki, həqiqətən də həyat sığortası ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövründə daha da inkişaf etmişdir. Həmin dövrlərdə meydana çıxan mütərəqqi meyillər hesabına ölkə iqtisadiyyatı yüksək dinamikaya malik olmuş və bu da öz növbəsində həyat sığortasının inkişaf etməsinə öz təsirini göstərmişdir. Əvvəlki fəsilərdə aparılan təhlillər əsasında müəyyən edilmişdir ki, 2011-ci ildə həyat sığortası üzrə hesablanmış sığorta haqlarının məbləği əvvəlki ilə nəzərən 15 dəfədən artıq, 2012-ci ildə əvvəlki ilə nəzərən 57,51%, 2013-cü ildə 4,4 dəfə artmış, 2014-cü ildə 35,55% azalma baş vermiş, təhlil edilən sonuncu 2015-ci ildə isə yenidən 9,4% artım olmuşdur. Təhlil edilən illər ərzində həyat sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin də dinamikası mövcud olmuşdur. Belə ki, 2011-ci ildə əvvəlki ilə nəzərən artım 86,66%, 2012-ci ildə 7,5 dəfə artım olmuş, 2013-cü ildə artım 6,8 dəfə, sonuncu 2015-ci ildə isə 63,1 % olmuşdur. Sığorta bazarında həyat sığortasının inkişaf edərək böyüməsi və xüsusi mahiyyət kəsb etməsi onun makrosəviyyənin göstəricilərinə təsir etməsi ilə əlaqədardır.

Ölkə iqtisadiyyatında davamlı inkişafın təmin edilməsi, makroiqtisadi səviyyəli göstəricilərin dinamikasının təmin edilməsi, sabit inkişaf üçün etibarlı bazanın yaradılması pul, kredit, valyuta, qiymətli kağızlar və s. bazarların normal inkişaf etdirilməsi etibarlı sığorta sisteminin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu sistemin daxilində həyat sığortası xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilmə aparılması çox vacib və zəruridir.

Qeyd edilən istiqamətdə səmərəliliyin yüksəldilməsi və təkmilləşmənin aparılması üçün ən zəruri məsələlərdən biri əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsindən, bu siyasətin elementləri olan yoxsulluq səviyyəsinin azalmasından, təqaüd ödənişlərinin artımından, minimum əməkhaqqının artırılmasından və s. ibarətdir.

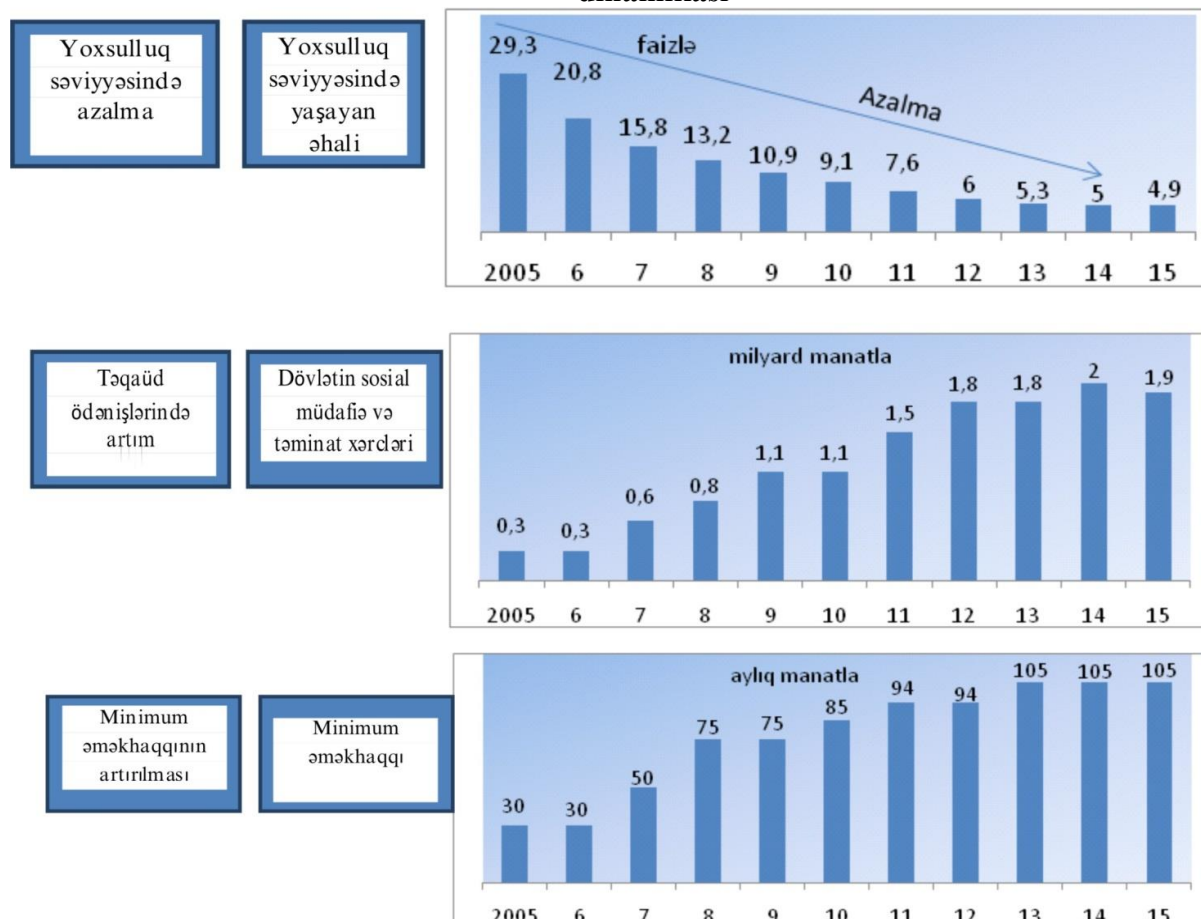
Təhlillər göstərir ki, respublikamız üzrə 2004-2014-cü illər ərzində adambaşına düşən milli gəlir 8 dəfə artaraq 7600 ABŞ dollarına çatmışdır. (4.səh 15). Tarixi baxımdan qısa bir müddət ərzində ölkəmiz aşağı gəlirli ölkədən yüksək orta gəlirli ölkəyə çevrilmişdir. Ölkədə iqtisadi artım məşğulluğun yüksək artımı ilə müşayiət olunmuşdur. Həmin illər ərzində 1,3 milyondan çox yeni iş yeri açılmışdır ki, onun da 77,1%-i və ya bir milyondan artığı daimi iş yeri olmuşdur. Bu iş yerlərinin 817700-ü və ya 62,9%-i regionların payına düşmüşdür. Məşğulluğun artımı hesabına 2004-2014-cü illər ərzində əhalinin adambaşına gəlirləri real

ifadədə 2,6 dəfə artmışdır. (4 səh 15)

Ölkəmizdə vətəndaşların həyat səviyyəsi yüksəldikcə həyat sığortası göstəriciləri də yüksəlməyə başlamışdır. Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi bir neçə mühüm göstərici ilə xarakterizə olunur. (şəkil1)

Şəkil 1.

Yoxsulluq səviyyəsi, sosial transferlər və minimum əmək haqqının dinamikası

Mənbə: Dövlət Statistika komitəsinin və Dünya Bankının göstəriciləri

Şəkil 1. göstəricilərdən aydın olur ki, Azərbaycanın yoxsulluq səviyyəsində yaşayan əhalinin xüsusi çəkisi 2005-ci ildən 2015-ci ilədək olan dövr ərzində 29,3%-dən 5%-ə qədər azalmışdır. Həmin dövr ərzində dövlət tərəfindən sosial müdafiə və təminat xərclərinin artırılması nəticəsində əhaliyə pensiya və müavinət ödənişləri 6,7 dəfə artmışdır. Qeyd edilən dövr ərzində çox zəruri sosial göstərici olan minimum əməkhaqqı üç dəfədən çox artaraq 2005-ci ildəki aylıq 30 manatdan 2014-cü ildə 105 manata çatmışdır. (4, səh 16).

Əhalinin bütün təbəqələrinin yaşayış səviyyəsinin həmişə, daimi olaraq yüksəldilməsi dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Əhalinin aşağı rifaha malik olan qrupuna göstərilən sosial xidmətlər əsasən maddi yardımların verilməsi ilə məhdudlaşır. Bu vasitə yoxsul və aşağı peşəkarlıq səviyyəsində olan əhalinin yenidən fəal əmək bazarına daxil olması perspektiv baxımından məhdud səviyyədədir. Buna görə əhalinin qeyd edilən təbəqəsinin aktiv işçi bazarına və aktiv işçilər qrupuna integrasiya olunması baxımından sosial xidmətlər portfelinə keyfiyyətli təhsil və səviyyə xidmətlərinin, lazım gəldikdə isə peşəkarlığın

yüksəldilməsi kimi xidmətlərin daxil edilməsi çox zəruridir. (4. səh 17).

Ölkədə həyat sığortasının səmərəliliyinin artırılmasında, sığortanın bu sahəsinin genişləndirilməsində mühüm rol oynayan əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinin mühüm elementi olan əhaliyə kommunal xidmətlər sektorunun keyfiyyətinin yüksəlməsidir. 2004-2015-ci illər ərzində infrastruktur layihələrə yönəldilməsi iri məbləğli investisiyalar əhalinin qaz, işıq, su təchizatı kimi kommunal xidmətlərə çıxış imkanlarını çox genişləndirmişdir. Qeyd edilən illər ərzində kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin kifayət qədər yüksəldilməsinə baxmayaraq, bu sahədə hələ də aparıcı qüvvə olaraq dövlət sektoru qalır. Qeyd edilən bazarda xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması və eyni zamanda keyfiyyətin dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından bu sahədə dövlət yükünün azaldılması daha səmərəli olardı.

Təhlillərdən aydın olur ki, əhalinin sosial rifah səviyyəsini əks etdirən mühüm göstəricilərdən biri də mənzillə təmin olunma səviyyəsidir. Son illərin göstəricilərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanda adambaşına düşən mənzil fondu $17,9 \text{ m}^2$ təşkil edir. Müstəqil Dövlətlər birliyi üzrə bu göstərici $20,2 \text{ m}^2$, Şərqi Avropa ölkələri üzrə isə 30 m^2 olduğundan ölkəmiz bu göstərici üzrə geri qalmaqdadır. (2).

Strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması, ölkədə daha da dayanıqlı, əhatəli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sahələrinin tarazlı inkişafının təmin olunması üçün zəruri olan sığorta bazarında səmərəliliyin artırılması və təkmilləşdirilmənin reallaşdırılması üçün vacib olan məsələlərdən biri də həyat sığortası biznesinin yaxşılaşdırılmasıdır. İnsan həyatının davamlı və onun fəaliyyətinin etibarlı olması həyat sığortasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Sığortanın bu növündə iştirakçı olan hər bir tərəf və həmçinin iştirakçı olmayan dövlət özü də maraqlıdır. Çünki hər bir vətəndaşın, əhalinin, hər bir fərdin sağlamlığı, həyatı və onun normal fəaliyyəti üçün elə bir səmərəli şərait yaradılmalıdır ki, bu biznes hər üç tərəfin maraqlarının reallaşmasını təmin etsin. Bunun üçün də həyat sığortası biznesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu sığorta növünün fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün uyğun olan həm siyasi, həm iqtisadi, həm də təşkilati amillər yüksək səviyyədə təmin olunmalıdır.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. İstənilən iqtisadi və biznes strukturunun sabit dayanıqlı və davamlı inkişaf etməsi üçün onun fəaliyyət göstərdiyi bazarda mövcud olan şərait əsasında strukturun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi vacib tələblərdən biridir. Çünki, həmin strukturun fəaliyyət göstərdiyi bazarın dayanıqlılığının təmin edilməsi və sistemin qarşısında duran makroiqtisadi məqsədlərin reallaşdırılması üçün rəqabətqabiliyyətlilik fəaliyyətin ən vacib elementlərdəndir. Bu baxımdan da həyat sığortası sahəsində səmərəliliyin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi vacibdir. Təcrübə göstərir ki, istənilən sistemin normal inkişaf şəraitinin, dinamikliyinin təmin edilməsi üçün sistemdəki elementlər arasında şəffaf rəqabət mühiti olmalıdır. Bunun da nəticəsində sistem elementləri rəqabətə qoşula və sistemi inkişaf etdirə bilirlər.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə maliyyə bazarında fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Təcrübə göstərir ki, kapitallaşma səviyyəsinin artırılması iqtisadi strukturun sürətli inkişaf etməsini, onun fəaliyyətinin böyüməsi və genişlənməsini təmin edir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı öz səviyyəsinə görə xarici ölkələrin analoji şirkətlərinin eyni göstəricisindən dəfələrlə geri qalır. Aydın məsələdir ki, sığorta şirkətlərinin bazarda

iqtisadi fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün həm nizamnamə kapitalının və ümumiyyətlə malik olduqları kapital səviyyəsinin yüksək olması vacib şərtlərdəndir. Məhz elə bu baxımdan da uyğun bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün minimum kapital həcmnin daimi artırılması dövlətin diqqət mərkəzindədir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin hər üçünün malik olduqları minimum kapital səviyyəsi həmin kapitalla dövlət tərəfindən müəyyən edilən minimum həcmdən yüksəkdir. Belə ki, 2015-ci ilin nəticələrinə görə “Paşa Həyat” Sığorta ASC-nin nizamnamə kapitalı 40,25 mln manat, “Qala Həyat” Sığorta ASC-nin nizamnamə kapitalı 7,546 mlyn manat, “Atəşgah Həyat” Sığorta ASC-nin nizamnamə kapitalı 6,5 mlyn manat olmuşdur. (3, səh 46)

Nizamnamə kapitalının artırılması və həmçinin fəaliyyət dövründə əldə olunmuş mənfəət və yığımlar hesabına kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldərək maliyyə bazarına qoyuluşların artırılması fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsi üçün etibarlı mənbədir. Təhlillər aparılan illər, yəni 2011-2015-ci illər ərzində əldə olunmuş dinamik səviyyənin saxlanması fəaliyyətin səmərəliliyini daha da artıraraq, bu sahədə çox yüksək nəticələrin əldə olunmasını təmin edə bilər. Bu faktı nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətləri üçün ən vacib göstəricilərdən biri məhz elə məcmu kapital göstəricisidir. Azərbaycanda mövcud olan qaydalara görə dövlət sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət edərkən bu göstəricini əsas götürür.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün vacib olan şərtlərdən biri də şirkətlərin xidmətlərinin say tərkibinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda sığorta bazarında tətbiq edilən sığorta xidmətlərinin sayı 40-a yaxındır. Bu qabaqcıl ölkələrdə tətbiq edilən sığorta növlərinin sayından dəfələrlə azdır. Eyni vəziyyət həyat sığortası sahəsində də mövcuddur. Məhz elə bu səbəbdən də qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə tətbiq edilən sığorta növlərinin artırılmasını və eyni zamanda onların əhatə dairəsinin həm ölkənin regionları miqyasında, həm də müəssisə təşkilatları və fiziki şəxslər miqyasında genişləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Xidmətlərin say tərkibinin artırılması və həmçinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sığorta şirkətlərinin dinamikliyini yüksəltməklə onların həm iqtisadi, həm də kommersiya səmərəliliyinin artırılmasını təmin edəcəkdir.

Həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyət səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də onların fəaliyyətində xarici maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsidir. Strateji yol xəritəsində qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. (4, səh 55) Bu məqsədlərdə inkişafın ən vacib elementlərindən biri kimi xarici kapitalın sərfəli şərtlərlə istifadə olunması və onun vasitəsilə inkişafın genişləndirilməsi və səmərəliliyin artırılması nəzərdə tutulur. Bunun reallaşdırılması məqsədilə xarici kapitalın uyğun bazarda geniş istifadəsi üçün zəruri imkanlar yaradılmalı, xarici investorlar üçün cəlbəedicilik artırılmalı və onların ölkə bazarındakı biznes maraqları təmin olunmalıdır. Bu vasitə ilə həm integrasiya, həm qloballaşma məqsədləri genişlənərək reallaşar və perspektiv şirkətlərin xaricə çıxışı təmin edilə bilər.

Aparılan təhlillər və əldə olunan nəticələr göstərir ki, həyat sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yalnız irəli sürülən təkliflər deyil, çoxsaylı müxtəlif istiqamətlər vardır ki, onların reallaşdırılması da vacib şərtlərdəndir. Onları sığorta şirkətlərinin yığımlarının strateji layihələrə cəlb olunması, onların investisiya aktivliyinin artırılması, şirkətlərin dinamikliyinin yüksəldilməsi, fəaliyyət diversifikasiyasının artırılması və s. aid edilə bilər. Məhz bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi böhran-

ların ölkə iqtisadiyyatını bürüdüğü bir vaxtda səmərəliliyin yüksəldilməsinin və fəaliyyətin təkmilləşməsinin təmin edilməsi üçün yuxarıda sadalanan bütün təkliflərin kompleks halda reallaşdırılması zəruridir. Yalnız o halda həyat sığortası şirkətlərinin dinamik inkişafı təmin ediləcək, səmərəlilik yüksələcək və davamlı olaraq təkmilləşmələr aparılacaq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji yol xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Abbasov A.B, Abbasov S.A. Maliyyə biznesi. Dərslik. Bakı İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014-356 səh.
4. Xudiyev N.N "Dövlət sığortası və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi." Bakı, Azərnəşr - 1993.
5. Şəkərliyev A. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 1999, 670s.

*Hüseynov Nicat Hüseyn oğlu, dissertant
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutu*

X Ü L A S Ə

HƏYAT SIĞORTASININ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinin ən ümdə vəzifələri olan cəmiyyət üzvlərinin sosial problemlərinin həll olunması, ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verilməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində vətəndaşların bu və ya digər problemlərinin uğurlu həlli üçün həyat sığortası sahəsində fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Həyat sığortası fəaliyyətinin yüksəldilməsinin istiqamətləri kimi əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi, həyat sığortası biznesinin yaxşılaşdırılması, həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi, şirkətlərin xidmətlərinin say tərkibinin artırılması, xarici maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsi kimi təkliflər verilmiş və onların hər biri praktiki əhəmiyyətinə görə əsaslandırılmışdır.

Məqalədə nizamnamə kapitalının artırılması və həmçinin fəaliyyət dövründə əldə olunmuş mənfəət və yığımlar hesabına kapitallaşma səviyyəsini yüksəldərək maliyyə bazarına qoyuluşların artırılması, fəaliyyətin səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılmışdır. Təhlillər aparılan illər, yəni 2011-2015-ci illər ərzində əldə olunmuş dinamik səviyyənin saxlanması fəaliyyətin səmərəliliyini daha da artıraraq, bu sahədə daha da yüksək nəticələrin

əldə olunmasının təmin edilməsi göstərilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətləri üçün ən vacib göstəricilər, həyat sığortasının səmərəliliyinin artırılması, fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün vacib olan şərtlər, xidmətlərinin say tərkibinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda sığorta bazarında tətbiq edilən sığorta xidmətlərinin sayı 40-a yaxındır. Eyni vəziyyət həyat sığortası sahəsində də mövcuddur. Məhz elə bu səbəbdən də qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə tətbiq edilən sığorta növlərinin artırılmasını və eyni zamanda onların əhatə dairəsinin həm ölkənin regionları miqyasında, həm də müəssisə, təşkilatlar və fiziki şəxslər miqyasında genişləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Xidmətlərin say tərkibinin artırılması və həmçinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sığorta şirkətlərinin dinamikliyini yüksəltməklə onların həm iqtisadi, həm də kommersiya səmərəliliyinin artırılmasının təmin edilməsi məqalədə təhlil edilmişdir.

*Гусейнов Ниджат Гусейн оглы, диссертант
Азербайджанская Национальная Академия Наук
Институт Экономики*

Р Е З Ю М Е

НАПРАВЛЕНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ

В статье основное внимание уделяется решению социальных проблем членов общества, наиболее важных задач развития страхования жизни в Азербайджанской Республике, поддержку экономического развития страны, повышения эффективности страхования жизни деятельности для успешного решения той или иной граждане различных сфер проблем экономики.

Продвижение страхования жизни деятельности было предложено как улучшение социального благосостояния населения, улучшение страхования жизни бизнеса, повышение конкурентоспособности компаний страхования жизни, повышение уровня капитализации компаний, увеличению количества услуг, компаний и расширению источников иностранного финансирования, и каждый из них был на практическое значение оправданными.

В статье рассматриваются пути увеличения доли финансового рынка и повышения эффективности деятельности за счет повышения уровня капитализации за счет увеличения уставного капитала, а также доходов и сбережений. Прошедшие годы, то есть поддержание динамического уровня, достигнутого в 2011-2015 годах, еще больше повысили эффективность деятельности и дали более высокие результаты в этой области. Следует отметить, что в статье отражены наиболее важные показатели для страховых компаний, повышение эффективности страхования жизни, условия, необходимые для повышения эффективности, увеличения количества услуг и сферы охвата.

Анализ показывает, что количество страховых услуг на страховом рынке Азербайджана составляет около 40. Такая же ситуация сложилась и в области страхования жизни. По этой причине необходимо отметить, что существует большая потребность в

расширении видов страхования в этой области, а также в их охвате в регионах страны, а также на предприятиях, в организациях и частных лицах. В статье также рассмотрен вопрос об улучшении спектра услуг и расширении охвата, чтобы повысить экономическую и коммерческую эффективность страховых компаний путем повышения динамики страховых компаний.

*Huseynov Nijat Huseyn, PhD Candidate
Azerbaijan National Academy of Sciences
Institute of Economics*

S U M M A R Y

DIRECTIONS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LIFE INSURANCE

The article focuses on the solution of social problems of community members, the most important tasks of development of life insurance in the Republic of Azerbaijan, support for economic development of the country, improvement of efficiency of life insurance activity for successful solution of some or other problems of citizens in different spheres of economy.

Promotion of life insurance activity has been suggested as improving the social welfare of the population and life insurance business, raising the competitiveness of life insurance companies, raising the capitalization ratio of companies, increasing the number of companies' services and expanding the sources of foreign funding, and each of them has been justified on practical importance.

The article examines ways to increase the share of the financial markets and increase the efficiency of activities by raising the level of capitalization and by increasing the authorized capital as well as income and savings. Analysis of the dynamics of the years 2011-2015 led to the efficiency of its activity and higher outcome. It is worth to mention that the most important factors for the insurance companies as well as such factors necessary for increasing efficiency and improving the activity of life insurance as the proliferation of business processes and the expansion of the scope of services, are reflected in the article.

Analyses prove that the number of services on the insurance market in Azerbaijan has approached to 40. Such a situation has plunged into life insurance. Therefore, it should be noted that there is a great need for increasing the number of insurance kinds and expanding their scope in the regions as well as institutions, organizations and individuals. The article also analyses the increase in the size of the services and expansion of their scope in order to increase the economic and commercial efficiency of insurance companies by enhancing their dynamics.

BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN HAZIRLANMASI QAYDALARI

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.
2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif məqalənin tam unikallığına görə məsuliyyət daşıdığı

üçün imza etməlidir.

3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.
4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.
5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.
6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.
7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УДК) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin adı, soyadı, ata adı (tam şəkildə göstərilməlidir,) işlədiyi müəssisənin adı, ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı, mərkəzdən aşağıda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.
8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.
9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.
10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi (250 sözdən az olmaqla) verilməlidir.
11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.
12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.
13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.
14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 6-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.
15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.
16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.
17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.
18. "Audit" jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünümaliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübədə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

ПРАВИЛА ПОДГОТОВКИ СТАТЕЙ К ПУБЛИКАЦИИ В ЖУРНАЛЕ «АУДИТ» БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА БИЗНЕСА

Статья для публикации в журнале должна оформляться с охватом ее теоретической, практической частей и результатов в следующей последовательности:

1. Статьи следует составлять в соответствии с направлением и структурой журнала, и предоставлять в двух экземплярах в печатном виде и в электронном варианте.
2. Оригинальность статей подтверждается подписью автора в конце второго экземпляра статьи, тем самым ответственность за оригинальность статьи несет непосредственно сам автор.

3. Статьи принимаются в чистом, напечатанном виде.
4. В предоставленных статьях должны содержаться ключевые слова на азербайджанском, русском и английском языках.
5. Представленные авторами статьи следует печатать на листах со следующими полями: слева-2.5 см, справа-1.5 см, снизу-2.5 см и сверху 3 см.
6. Статья и материалы для печати должны быть напечатаны: на каждом листе по 27-30 строк, в каждой строке по 60-65 знаков.
7. В верхнем левом углу листа следует указать номер УДК в соответствии со статьей, справа-фамилию, имя и отчество автора, наименование и адрес учреждения, в котором он работает, адрес электронной почты автора, а под ними посередине - название статьи заглавными буквами. Название статьи должно быть лаконичным и охватывать суть статьи.
8. Автор должен предоставить вместе со статьей мнение специалиста с места работы о возможности публикации статьи и выписку из протокола. Далее статья подлежит передаче для написания отзыва одному из членов редакции журнала.
9. В одном номере журнала один автор вправе опубликовать 1 статью, а академики и члены-корреспонденты-по 2 статьи. В журнале публикуются статьи на азербайджанском, русском и английском языках.
10. Также следует предоставить резюме на статью (не менее 250 слов) на трех языках, включая язык публикации.
11. В представленных резюме в краткой форме должны отразиться научное заключение автора (авторов), новизна работы, значимость ее применения, экономическая выгода и т.д. В каждом резюме должны указываться название статьи, полное имя автора (Ф.И.О).
12. В конце текста статьи следует указать список использованной литературы. В списке литературы предпочтение следует отдавать научным статьям, монографиям и т.д. последних 5-10 лет. Ссылки на литературные материалы в тексте указываются в прямых скобках. Список использованной литературы должен быть составлен согласно пунктам 10.2-10.4.6 раздела «Список использованной литературы» действующей инструкции о «Правилах составления диссертации» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.
13. Таблицы и рисунки приводятся в тексте с указанием названий и порядковых номеров. Названия и порядковые номера таблиц приводятся сверху таблиц, а названия и порядковые номера рисунков - под рисунками.
14. Объем представленных статей должен охватывать не более 6-10 страниц формата А-4. Текст статьи также должен предоставляться в файле, записанном на диск шрифтом Times New Roman, с междустрочным интервалом - 1, размером шрифта - 12 (например: на азербайджанском языке - латинским алфавитом, на русском языке - кириллицей, на английском языке - английскими буквами).
15. После получения отзыва на статью, она обсуждается в редакции и автору сообщается решение о ее публикации либо об отказе в публикации.
16. В случае возврата статьи автору для исправлений, после внесения соответствующих поправок, она возвращается автором в редакцию вместе с предыдущим текстом.
17. В конце следует указать дату поступления статьи в редакцию, направления ее на повторную разработку и дату публикации.
18. Журнал «Аудит» публикуется 4 раза в год (ежеквартально) по принципу самофинансирования. Установленная оплата осуществляется путем перечисления или в наличной форме.

GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES

The articles along with their theoretical-practical parts and conclusions will be published in the **Journal of Audit** under the following requirements:

1. The articles should be submitted in original and electronic versions in 2 copies in accordance with the content and structure of the journal.
2. The originality of the articles will be declared with the signature of the authors at

the end of Copy 2.

3. The articles are accepted in an accurately printed form.
4. The keywords should be in Azerbaijani, Russian and English.
5. The margins of papers will be 2,5 inches on the left, 1,5 inches on the right, 2,5 inches on the bottom and 3,0 inches on the top.
6. Each paper should have 27-30 lines and 60-65 characters for each line.
7. The UDC number is typed on the top left-hand corner; the author's name and email address, the name and address of the workplace on the right and the title of the article with capital letters in the middle. The title of the article should relate to its content.
8. The authors are requested to submit a recommendation letter of an expert and an extract from the protocol from their workplaces. The articles will be submitted to one of the members of the Editorial Board for review.
9. The authors are allowed to publish one article whereas academicians and correspondent members can publish two articles in one volume of the journal. The articles are published in Azerbaijani, Russian and English.
10. The abstracts should be in 3 languages containing no less than 250 words.
11. The abstracts should summarize scientific conclusions, innovation in the study, the significance of its application, economic effectiveness, etc. Each abstract should include the full name of the author (co-authors) and the article.
12. A list of references should be given at the end of the article. They include scientific articles and monographs for the last 5-10 years. The relevant references are indicated with the numbers enclosed in square brackets. The list of references should be given pursuant to the items 10.2-10.4 of the References section of the "Guidelines for Theses" designed by the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
13. The charts and images should be included with their names and numbers. The names and numbers are used above the charts and below the images.
14. The maximum size of the articles is 6-10 pages 1 line spacing in A4 (210 × 297 mm) 12 point Times New Roman format (Latin alphabet in Azerbaijani, Cyrillic alphabet in Russian and English alphabet in English). The articles should be submitted on a compact disc (CD).
15. Based on a positive review, the Editorial Board discuss and evaluate the articles and inform the authors whether their articles are accepted for publication.
16. The articles are returned to the authors for revision. The authors make final corrections and submit them together with their old versions to the Editorial Board.
17. The dates of submission, revision and publication of the articles should be mentioned at the end of the papers.
18. The Journal of Audit is published on a self-financing basis 4 times a year (once a quarter). Payments are made either by transfer or in cash.

Korrektor:	İSGƏNDƏROVA A.V.
Kompüter tərtibatçısı:	ƏMRULLAYEVA H.C.
Texniki redaktor:	BAĞIROV Ə.N.

Yığılmağa verilib:	12.12.2017
Çapa imzalanıb:	19.12.2017
Kağız formatı:	60x84
Tirajı:	1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.